

«Frihet i en liten pille?»

*Kvinnens seksuelle frigjøring i lys av
prevensjonsutviklingen på 1960- og 70-tallet*

Camilla Kitty Karlsen

Masteroppgave ved Institutt for Arkeologi, Historie,
Kultur- og Religionsvitenskap

UNIVERSITETET I BERGEN

Våren 2019

«Frihet i en liten pille?»

Kvinneres seksuelle frigjøring i lys av prevensjonsutviklingen på 1960- og 70-tallet

© Camilla Kitty Karlsen

2019

«Frihet i en liten pille?»

Camilla Kitty Karlsen

<https://bora.uib.no>

IV

Abstract

In this thesis I aim to analyse the Norwegian understanding of women and their sexuality during the 1960s and 70s, in light of the Norwegian debate on new methods of birth control, and how the birth control pill has affected Norwegian women's health and situation. I do this by analysing contemporary non-fiction literature, newspaper articles and other sources that discuss these subjects.

Women's sexuality has historically been linked to reproduction, as children are the unpreventable result of unprotected cis-gendered heterosexual intercourse. Due to this, women have been included in society as mothers, not as women. I have found that birth control has been important for women to be able to participate in society without worrying about unwanted pregnancies. Female sexuality has been forbidden in the sense that it was to be exercised behind closed doors, preferably in the marriage bed. Considering that sexual relations before safe methods of birth control meant a risk of getting pregnant, women's sexuality has been restrained by social norms. This has caused for the discourse regarding female sexuality to be largely based around love and family, while the aspect of pleasure has been mostly disregarded.

Based on my analysis I have found that women were often responsible for using birth control. This has become especially clear after the birth control pill was released on the Norwegian pharmaceutical market in 1967. The debate clearly indicates that women also were responsible for men's sexual behaviour, as men were often excused as being unable to control their own sexual urges. The birth control pill has been key in my analysis, and while the societal effects of the pill has been largely in women's advantage both when it comes to practical living, and the possibility for a pleasurable sex life, there are also some problematic points in regard to the side effects. The pill was first released on the US market in 1960, and even though it took seven years for the pill to be approved in Norway, there was little knowledge about the actual side effects of the pill. Well into the 1970s it's clear that no one quite knew how the pill affected women. I claim that this can possibly be linked to the understanding that women are controlled by their nature and emotions, and the opposite to men, who represent culture and reason.

Forord

Å arbeide med en master om seksuell frigjøring og reproduktive rettigheter i dagens politiske klima har vært spesielt. For første gang siden abortloven ble til, har vi sett restriksjoner i kvinners rett til selvbestemt abort. Mitt håp er at denne masteroppgaven kan bidra til å formidle viktigheten av å bevare kvinners rett til selvbestemt abort.

Jeg vil gjerne takke min veileder Inger Elisabeth Haavet for god oppfølging og veiledning, og mange spennende samtaler. I tillegg vil jeg takke mine medstudenter og professorer ved masterseminaret for gode tilbakemeldinger og hyggelige seminar. Jeg vil også rette en spesiell takk til Astri Andresen som har kommet med gode tips og råd underveis, også utenfor seminaret. Tusen takk til mine informanter for samarbeid og hyggelige intervju. Det har vært en glede å treffe dere, og å få lov til å videreformidle historiene deres. Dere har vært helt instrumentale i dette prosjektet.

Studievenninne Erika Eidslott har vært min store inspirasjon gjennom alle mine fem år som student ved UiB. Takk for gode samtaler og gode ord gjennom fem år. Jeg gleder meg til å fortsette det gode samarbeidet, og til å se hvor veien bringer oss videre. Tusen takk til de andre masterstudentene på historie for et godt sosialt fellesskap på lesesalen. En spesiell takk til Helene Larsen som tok oss godt imot da vi var nye studenter, og som fortsatte å være en nær venn resten av studietiden, med mange gode råd underveis. Takk til alle mine gode venner som har stilt opp underveis. Dere vet hvem dere er. Jeg vil spesielt takke min gode venn Markus Karlsson, som har vært til stor hjelp underveis. Dette hadde ikke vært mulig uten deg.

Sist men ikke minst, vil jeg takke mine foreldre, Mette Kristin Karlsen og Kato Karlsen, og min forlovede Harald Lexander. Tusen takk mamma, for at du alltid stiller opp og oppfordrer meg til å gjøre mitt beste. Tusen takk pappa, for at du alltid er hjelpsom og takk for alle dine oppløftende ord. Takk for at dere hele livet har oppfordret meg til å være nysgjerrig, og interessert i å lære mer. Tusen takk Harald, for at du har holdt ut med meg i den mest intensive perioden av masterprogrammet, og for alle våre interessante samtaler. *Også en liten takk til våre to pusekatter, som har vært god terapi, og som har vært veldig flinke til å ikke gå på tastaturet mens jeg har jobbet.*

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon.....	1
1.1	Problemstilling.....	2
1.2	Avgrensninger	3
1.3	Begrepsavklaring	4
1.4	Forskningsstatus og teoretisk grunnlag	5
1.4.1	Internasjonal forskning	5
1.4.2	Norsk forskningsstatus	10
1.5	Disposisjon	13
2	Kilder og metode.....	15
2.1	Kildegrunnlag	15
2.2	Metode og metodiske utfordringer	18
2.3	Bruk av muntlige kilder	20
2.3.1	Informantens funksjon, prosessen med utvelgelse og intervju.....	21
2.3.2	Informantene.....	23
2.3.3	Bearbeiding av intervju	24
3	Fra Fornuft til Frihet	27
3.1	Prevensjonsbruk og kunnskap om prevensjonsmetoder	29
3.1.1	Ungdom og prevensjon.....	30
3.1.2	Ungdom og seksualundervisning.....	34
3.2	Seksualitet på agendaen.....	39
3.2.1	Seksualitet og makt i Norge.....	40
3.2.2	Da det personlige ble politisk	44
3.3	Oppsummering	49
4	Kirkens syn på seksualmoral.....	53

4.1	Prevensjon og familieplanlegging	54
4.2	Seksualmoral	61
4.2.1	Sex og unge	62
4.3	Kvinnesyn.....	68
4.4	Oppsummering	73
5	Dramatiske kvinner og udramatiske bivirkninger	75
5.1	Kvinner og sex.....	76
5.1.1	Om å bli seksuelt interessant og interessert.....	82
5.2	Pillebekymringer	84
5.2.1	Blodproppbaluba	85
5.2.2	P-pillens opprinnelse	89
5.2.3	P-pillen for menn	92
5.3	Kvinnefrigjørende pille?.....	94
5.4	Oppsummering	97
6	Konklusjon	99
	Kilder	105
	Litteratur og referanser	111

1 Introduksjon

«Når sæduttømmingen skjer – pust da dypt inn og tenk på noe annet.»¹

Frykten for uønskede svangerskap har i århundrer gjort at man har søkt måter å beskytte seg på. Samfunnsmessige endringer, medisinske nyvinninger og ikke minst kampen for retten til å bestemme over egne liv, har gradvis ført til at tilgangen på trygg og sikker prevensjon er et faktum i dagens vestlige samfunn. Historiker Dagmar Herzog skriver i artikkelen «Sexuality in the Postwar West» (2006) at seksualiteten er et interessant tema for historieforskning, fordi seksualiteten er viktig for mennesket.² Senere utga hun en bok ved navn *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History* (2011), der hun argumenterer for at dagens seksualitetshistorie først og fremst konsentrerer seg om normbrudd heller enn konform seksualitet. Abort får mer oppmerksomhet enn prevensjon, og overgrep som våpen i krig får mer oppmerksomhet enn overgrepssproblematikk generelt.³ Dette masterprosjektet vil i så tilfelle være et brudd med en slik praksis. Gjennom å nedtegne kun de dramatiske normbruddene, vil man ikke kunne tilegne seg full innsikt i den menneskelige seksualiteten fra et historisk perspektiv.

Seksualiteten er ansett som en selvsagt del av å være menneske. Det er kanskje nettopp denne selvsagtheten som har gjort små endringer i seksualitetspraksis usynlig for historikere. Når seksualiteten ikke har vært omtalt direkte i historiske tekster, betyr dette ikke at den har vært usynlig. Demografisk materiale har reflektert seksualvaner gjennom historien, ved analyse av både fødselstall og giftermål. Samtidig har det manglet en vinkling som tar utgangspunkt i nettopp det seksuelle aspektet ved menneskets historie. Gjennom å skaffe seg innblikk i seksualiteten, oppnår man et innblikk i mennesket. Svangerskap er en ufravikelig konsekvens av heterofilt seksuelt samliv. Sikre prevensjonsmetoder gir muligheten til å beskytte seg mot dette, men uten disse blir det som oftest barn. Det er gjennom seksualiteten og reproduksjonen at mennesker får kjenne på sin egen slekts udødelighet. Derfor er seksualiteten viktig for oss, også i et samfunnsperspektiv. Den bidrar til å opprettholde og videreføre samfunn, slektslinjer og verdier og holdninger. Samtidig er den svært personlig og individuell. I dette

¹ Bjøro, Knut. Myhre, Eivind. 1969. *P-pillen*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 37

² Herzog, Dagmar. 2006. «Sexuality in the Postwar West», *The Journal of Modern History* (Vol. 78) s. 144-171.: s. 145

³ Dagmar Herzog. 2011. *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, Cambridge: Cambridge University Press.: s. 4

masterprosjektet ønsker jeg å gjøre et forsøk på å forstå hva som har bragt seksualiteten fra å være noe som tilhørte en familieenhet, til å være en individuell identitetsmarkør.

1.1 Problemstilling

Den overordnede problemstillingen for denne oppgaven er: *Hva kan den norske prevensjonsdebatten – og spesielt debatten om p-pillen – fortelle oss om nordmenns syn på kvinner og kvinners seksualitet på 1960- og 70-tallet? Hvordan har p-pillen påvirket norske kvinners liv og helse?* Til denne problemstillingen er det også tilknyttet delspørsmål, som jeg skal presentere i de kommende avsnittene.

Gjennom 50- og 60-tallet så man store endringer i den norske ungdomskulturen, der norsk ungdom ble stadig mer påvirket av amerikanske tendenser. Kulturen som vokste fram hadde sine egne idoler, og spesielt rockekulturen fikk fotfeste. Dette skapte en bekymring hos deler av foreldregenerasjonen. Rockeidoler som for eksempel Elvis hadde en seksuell fremtoning, som flere foreldre mente at deres ungdommer ikke burde utsettes for. Samtidig ser man også at debatten om seksualundervisningen skyter ny fart på 60-tallet. Frykten er at man er for moraliserende overfor ungdommen, og dermed heller ikke gir dem et godt grunnlag for en sunn og trygg seksualitet. Debatten om prevensjonsveiledning stod sentralt her. En viktig del av å undersøke holdningene til seksualiteten i Norge er å undersøke ungdomsseksualiteten, og se den i kontrast til foreldregenerasjonens holdninger til sex og samliv. Derfor ønsker jeg også å undersøke ungdomskulturen spesifikt.

Den nye kvinnebevegelsen vokste fram på 1970-tallet. Disse nye organisasjonene oppfattet ikke lenger likestillingsspørsmålet som det mest sentrale. Nå var det ikke lenger formell likestilling som var kravet, men en full kvinnefrigjøring. I denne forbindelse oppstod det en rekke nye kampsaker for den norske kvinnebevegelsen, heriblant kampen mot seksuell vold og utnyttelse av kvinnekroppen. Når jeg i denne oppgaven skal undersøke synet på kvinnelig seksualitet i Norge, ønsker jeg å stille spørsmål ved hvilken påvirkning den radikale kvinnebevegelsen hadde på den norske samfunnsdebatten rundt seksualitet.

I forbindelse med p-pillen var spørsmålet om bivirkninger svært engasjerende for norske

medier. Spesielt på 1970-tallet var det flere oppslag som stilte spørsmål ved hvorvidt p-pillen var et trygt prevensjonsmiddel for kvinner. Man hadde hørt at det var en tydelig sammenheng mellom bruk av p-pillen og blodpropp. I Norge ble disse bekymringene forsterket da en 32 år gammel kvinne plutselig døde av hjertesykdom, hvilket førte til en rettssak mellom kvinnens enkemann og produsenten av pillen. Saken fikk mediedekning, og ble debattert i Stortinget. Ettersom svært mange engasjerte seg i spørsmålet om pillens bivirkninger, er det naturlig å tematisere dette grundig i oppgaven. Blodproppsproblematikken fikk stor mediedekning. Imidlertid var det også slik at p-pillen bragte med seg mindre farlige bivirkninger, som likevel kunne oppleves som svært ubehagelige for brukerne av pillen. Derfor ønsker jeg også å undersøke hvordan pillens bivirkninger ble omtalt, og hvorvidt dette fikk noen konsekvenser for bruken av pillen.

1.2 Avgrensninger

En masteroppgave er et omfattende prosjekt, og dermed er det også helt nødvendig å gjøre prioriteringer. Oppgavens geografiske utgangspunkt vil være Norge. Norske myndigheter var relativt sent ute med å godkjenne pillen som prevensjonsmiddel. Viktige aktører i Norge var skeptisk til godkjenning av p-pillen som prevensjonsmiddel, men den ble likevel etterhvert godkjent og er per dags dato fortsatt blant de mest brukte prevensjonsmidler i Norge.

Den overordnede tidsrammen for problemstillingen er 1960- og 1970-tallet. P-pillen er en sentral del av denne oppgavens overordnede problemstilling, og tidsrammen er i stor grad basert på dette. I USA ble p-pillen for første gang gjort tilgjengelig som prevensjonsmiddel for gifte par i 1960, og det tok ikke lang tid før pillen kom til Europa. Selv om pillen ikke ble godkjent av det norske legemiddelverket før 1967, startet debatten om den lenge før. 1970-tallet var også svært innholdsrik, og står som en slags utprøvningsfase i forbindelse med prevensjon. Man ser også oppveksten av den nye kvinnebevegelsen, samt en stadig økende interesse for seksualiteten i akademia og samfunnet generelt. Tidvis beveger jeg meg også utenfor perioden, spesielt i forbindelse med sitater fra informanter. Dette reflekterer jeg over underveis. Det kunne vært tematisk aktuelt å inkludere 80- og 90-tallet i en slik analyse, men som jeg allerede har nevnt er en masteroppgave et omfattende prosjekt. Jeg har derfor valgt å prioritere årene der p-pillen var ny på markedet, og den nye kvinnebevegelsen vokste fram.

1.3 Begrepsavklaring

Før vi beveger oss videre er det behov for å redegjøre for begrepsbruken i denne oppgaven. Enkelte begreper kan ha ulik betydning med utgangspunkt i bruksområde og kontekst, og derfor er det nødvendig å redegjøre for hvilken definisjon disse begrepene vil ha i denne oppgaven.

Kvinne er et begrep hvor tolkningen ofte avhenger av personen som leser det, og konteksten det plasseres inn i. Derfor er det nødvendig å spesifisere hvordan dette begrepet vil bli brukt i denne oppgaven. I denne forbindelse tar problemstillingen utgangspunkt i reproduksjon. Derfor må begrepet i all hovedsak leses i konteksten av en fysiologisk forståelse av hva kvinne innebærer. Enkelte steder introduserer jeg forskjellige teoretikere, og der er det deres definisjon av begrepet som må legges til grunn.

Seksualitet i denne oppgaven brukes i all hovedsak om den heterofile seksualiteten som kan resultere i avkom. Samtidig er det verdt å påpeke at det i samme periode var en kamp for homofiles rettigheter. På grunn av problemstillingens konsentrasjon rundt reproduksjon og prevensjon er imidlertid dette ikke noe som vil vies stor oppmerksomhet. Også her vil jeg introdusere forskjellige teoretikere, der det er deres definisjon av begrepet som må legges til grunn når deres teorier introduseres.

Feminisme kan bety flere forskjellige ting. I denne oppgaven må begrepet *feminisme* forstås som radikalfeminisme der ikke annet påpekes. Distinksjonen mellom «kvinnesakforkjemper» og «den nye kvinnebevegelsen» må også påpekes. Dette er to forskjellige kvinneengasjement som man ikke kan sette likhetstegn mellom. I kapittel 1.1 introduserte jeg den nye kvinnebevegelsen som et delspørsmål til min overstående problemstilling. Dette er fordi den nye kvinnebevegelsen brakte med seg et paradigmeskifte. Kvinnesakforkjemperne startet sitt engasjement på slutten av 1800-tallet, og det var ikke nødvendigvis overlapp mellom disse to bevegelsene, selv om begge engasjerte seg i kvinnesak. Det er den nye kvinnebevegelsen som i all hovedsak gis plass i denne oppgaven.

Frigjøring er et svært vagt begrep som avhenger veldig av tolkningen til den som bruker begrepet. I denne oppgaven brukes begrepet i forbindelse med den nye kvinnebevegelsen og

det de omtalte som «kampen for full kvinnefrigjøring». Det er altså den nye kvinnebevegelsens frigjøringsbegrep jeg tar utgangspunkt i når begrepet brukes i denne oppgaven.

1.4 Forskningsstatus og teoretisk grunnlag

I dette prosjektet beveger jeg meg inn på flere områder der det finnes tidligere forskning. Herunder vil jeg løfte fram tre områder: kvinnehistorie, befolkningspolitikk og seksualitet. Her vil jeg kort redegjøre for forskningsstatus i både internasjonal- og norsk historieforskning. I den forbindelse har jeg valgt å introdusere Joan Scott, Matthew Connelly, Marc Frey, Michel Foucault, Dagmar Herzog, Ida Blom, Sølvi Sogner, Astri Andresen og Kari Tove Elvebakken. Først vil jeg presentere den internasjonale forskningen, og sette disse i sammenheng med hverandre. Deretter vil jeg se på den norske forskningen, og vurdere hvordan den stiller seg i en internasjonal sammenheng.

1.4.1 Internasjonal forskning

I 1986 publiserte *American Historical Review* artikkelen «Gender: A Useful Category of Historical Analysis», skrevet av Joan W. Scott. I denne artikkelen diskuterte Scott hvordan kjønn kan analyseres i historisk kontekst, og problemet med de foreliggende analysemetodene i historiefaget. I teksten bruker Scott det engelske begrepet «gender». For ordens skyld må det påpekes at når jeg skriver om Scotts teorier har jeg oversatt «gender» med det norske ordet «kjønn». Derfor må man der det er snakk om Scott lese kjønnsbegrepet med utgangspunkt i definisjonen av «gender». Scott er opptatt av historisering, altså å studere fortiden med utgangspunkt i dens premisser. Derfor kritiserer hun også tidligere historieforskning for å ha forstått språket som en refleksjon av fortiden, og ikke som et konstituerende element i seg selv.⁴ Der er hvor historikere har forsøkt å teoretisere omkring kjønn, har man tidligere forholdt seg til et tradisjonelt rammeverk, påpeker Scott. Når rammeverket er såpass snevert, begrenses potensiale for historisk analyse. Ved å introdusere kjønn som en analytisk kategori

⁴ Scott, Joan, W. 1986. «Gender: A Useful Category of Historical Analysis». I: *American Historical Review* (Vol 91, No. 5). s. 1053-1075: s. 1075

mener Scott at man åpner for perspektiver som ikke ville vært mulig i de etablerte paradigmen innenfor historieforskningen.⁵ Det eksisterte historieskriving som analyserte med utgangspunkt i kjønn, men den knyttet seg opp til familie- og barnrelasjoner. Ved å bruke kjønn som analytisk kategori for å analysere f.eks. politisk historie ville man utfordre den tradisjonelle historieforskningen og dermed også få nye perspektiver.⁶ Scott mente det var nødvendig å redefinere og restrukturere historien i sammenheng med visjonen om likestilling og likeverd, som inkluderte både kjønn, klasse, rase og kulturell bakgrunn.⁷ Problemstillingen i denne masteroppgaven kan tolkes som en tradisjonell måte å forstå kvinners historiske situasjon gjennom barne- og familierelasjoner. Samtidig benytter jeg meg i denne oppgaven av en analyse som ikke bare undersøker hva som kommuniseres i forbindelse med reproduksjon, men også den generelle kvinnefrigjøringen, der jeg konsentrerer meg spesifikt om seksualitet, samt kvinners politiske engasjement og aktivisme.

Matthew Connelly har utført en av de mest omfattende studiene av global befolkningspolitikk med sin bok *Fatal Misconception – The Struggle to Control World Population* (2008). Her konsentrerer han seg i all hovedsak om USA, ettersom han mener at USA spilte en nøkkelrolle i institusjonaliseringen av demografi som vitenskap. Han peker også på at USA hadde en politisk strategi for familieplanlegging, og stod for mye av finansieringen.⁸ Connelly kritiserer familieplanleggingsprogrammene som han hevder hadde som hensikt å kontrollere fattige folks fruktbarhet mot eget ønske.⁹ Dette kobler han til at demografene advarte mot en overbefolkningskrise, hvilket bidro til at man kunne argumentere for å innføre tvangstiltak.¹⁰ Disse tvangstiltakene gjorde at familieplanlegging ble en kontroversiell metode for befolkningskontroll snarere enn en metode som var til hjelp for dem som ønsket det. Connelly problematiserer også tidligere kolonimaktens innblanding i tidligere kolonialiserte lands befolkningspolitikk.¹¹ De tidligere europeiske kolonimaktene fryktet spesielt at kommunistene i Russland og asiatene skulle ekspandere, og dermed bli en trussel mot dem. Dermed anser også Connelly befolkningskontroll som et virkemiddel som må sees i

⁵ Scott, J. W. 1986: s. 1066

⁶ Scott, J. W. 1986: s. 1057

⁷ Scott, J. W. 1986: s. 1075

⁸ Connelly, Matthew. 2008. *Fatal Misconception – The Struggle to Control World Population*. Belknap Press: Cambridge: s. 11

⁹ Connelly, M. 2008: s. xii

¹⁰ Connelly, M. 2008: s. 375

¹¹ Connelly, M. 2008: s. 120

sammenheng med internasjonal sikkerhetspolitikk og avkolonialisering.¹² Snarere enn å gjøre familieplanlegging til statlige ærender, mener Connelly at det var familiene selv som skulle drive med familieplanlegging. Dette mener han må gjøres gjennom å gi kvinner fri tilgang til prevensjon og abort.¹³ I denne oppgaven er hensikten å undersøke kvinners seksuelle frigjøring i lys av prevensjonsdebatten i Norge. Som et ledd i dette er det naturlig å inkludere effekten av prevensjon i analysen. Ettersom Connellys analyser i hovedsak baserer seg på europeisk intervensjon i såkalte «u-land» er ikke hans analyser i seg selv direkte relevant for Norges prevensjonsdebatt og norske kvinners seksuelle frigjøring. At Connelly inkluderer kvinners reproduktive rettigheter som en viktig del av sin analyse er imidlertid svært relevant. Han peker blant annet på at kvinners mulighet til utdanning var viktig for å gi dem andre ting å fylle livet sitt med enn barn. Connelly mener at det ikke var før feminismen fikk fotfeste i 1970-årene at denne sammenhengen ble akseptert, selv om den lenge hadde vært kjent.¹⁴

I artikkelen «Neo-Malthusianism and development: Shifting interpretations of a contested paradigm» (2011) diskuterer den tyske historikeren Marc Frey utviklingen i etterkrigstiden med utgangspunkt i ny-malthusianismens perspektiver. Han mener at politikken rundt befolkningskontroll og familieplanlegging baserte seg på premisser som viste seg å være gale. Antagelsen var at befolkningen vokste raskere enn matproduksjonen, og Frey forklarer at ny-malthusianister fryktet at dette skulle hindre utvikling og økonomisk vekst, samt føre til en nedgang i levestandard. Dette var imidlertid ikke tilfellet, mener Frey. Produksjonen av mat var god nok, problemet var fordelingen.¹⁵ Økt fattigdom var også ansett som et problem, da det skapte misnøye som kunne føre til sosial uro. Sosial ulikhet, spesielt mellom industriland og utviklingsland, kunne danne en grobunn for kommunisme og dermed utgjøre en trussel mot den liberale vestlige verden.¹⁶ Både Connelly og Frey anser en styrking av kvinnens stilling som en sentral del av løsningen for å bremse fattigdomsutviklingen og forhindre sosial uro.¹⁷ Dersom man ikke hadde fødselskontroll ville barnetallene kunne bli såpass høye at kvinnen i praksis var låst til hjemmet. Her peker blant annet Frey på prevensjonsmetoder som p-piller og spiral som viktige tiltak.¹⁸

¹² Connelly, M. 2008: s. 114

¹³ Connelly, M. 2008: s. xi

¹⁴ Connelly, M. 2008. s. 373-375

¹⁵ Frey, Marc. 2011. «Neo-Malthusianism and development: Shifting interpretations of a contested paradigm» I: *Journal of Global History* (Nr. 6) s. 75-97.: s. 96

¹⁶ Frey, M. 2011: s. 85

¹⁷ Frey, M. 2011: s. 76

¹⁸ Frey, M. 2011. s. 86

Den franske filosofen Michel Foucaults *Seksualitetens Historie Bind I: Viljen til viten* (1976) utfordret mange forestillinger om seksualitet, tvang og frigjøring. Foucault har dermed blitt en nøkkelperson i seksualitetsdiskursen. Han utvider seksualitetsbegrepet til å omfatte mer enn bare den rent fysiologiske seksualdriften, og plasserer seksualiteten inn i en langt større kontekst. Foucaults analyse plasserer det viktorianske, puritanske synet på seksualiteten opp mot datidens (70-tallets) påståtte frigjøring av seksualiteten, og problematiserer hvorvidt det i det hele tatt var snakk om en frigjøring. Det er et svar på påstanden om at seksualiteten har vært undertrykt, og nå skulle frigjøres. Han stiller spørsmålsteget ved det han omtaler som «undertrykkeshypotesen».¹⁹ Ifølge Foucault er ikke hensikten å vise at denne hypotesen er feil, men heller et forsøk på å plassere hypotesen inn i en «*generell økonomi for diskursen om kjønn i de moderne samfunn siden det 17. århundre.*»²⁰ For denne oppgaven er det spesielt én av hans teorier som står sentralt. Foucault snakker om forholdet mellom det han kaller for allianseanordningen og seksualitetsanordningen. Allianseanordningen beskriver han som «*et system for ekteskapsinngåelse, for fastsettelse og utvikling av slektskapsforhold og for overdragelse av navn og gods til etterkommerne.*»²¹ Seksualitetsanordningen mener Foucault bidro til å minske allianseordningens betydning. Allianseinnordningens hensikt var å være selvregulerende, og den skulle opprettholde samfunnets strukturer. Reproduksjonen er derfor viktig i allianseinnordningen.²² Seksualitetsanordningen handlet derimot ikke om forplantning, men om å gripe inn i seksualiteten i seg selv og dermed også kontrollere befolkningene på flere og mer omfattende måter.

Det er også andre begreper hos Foucault som kan ansees som svært relevante. I sine forelesninger introduserer også Foucault begrepet «*governmentality*» på slutten av 1970-tallet. Dette er et begrep som omhandler hvordan politisk makt kan forstås. Ifølge Foucault rommer styring alltid en oppfatning av objektet som skal styres, og «*governmentality*» er en samlebetegnelse for praksisen, teknikkene og prosedyrene som har som formål å forme, lede og påvirke menneskers atferd slik at de oppfatter at de når sine «mål».²³ Dette anser Foucault

¹⁹ Foucault, Michel. 1999. *Seksualitetens Historie bind I: Viljen til Viten*. Pax Forlag: Oslo.: s. 22

²⁰ Foucault, M. 1999: s. 22

²¹ Foucault, M. 1999. s. 117

²² Foucault, M. 1999: s. 118-119

²³ Hultqvist, Kenneth., Petersson, Kenneth. 1996. *Foucault: namnet på en modern vetenskaplig filosofisk problematik: tekster om maktens mentaliteter, pedagogikk, psykologi, medicinsk sosiologi, feminism og biopolitik*. HLS Förlag: Stockholm.: s. 26

som en drivkraft i endringen av den liberale stats styring, og nedbyggingen av velferdsstatens idealer. I tillegg til politisk makt innebærer begrepet også selvstyring. Styringen skjer altså på to ulike nivåer; som en maktteknologi og som selvteknologi. Den politiske styringen og selvstyringen er forbundet med hverandre.²⁴ Foucaults teorier er relevant for denne oppgaven på flere forskjellige måter. I denne oppgaven undersøkes prevensjonsutviklingen, prevensjonsdebatten, feminismen og ungdomskulturen på flere forskjellige nivåer. Foucaults kategorisering av kontroll over reproduksjon og seksualitet som allianse- og seksualitetsinnordningen, er svært relevant for denne oppgavens problemstilling; kontroll gjennom ekteskapet, slekt og arv erstattes etterhvert av kontroll over seksualiteten i seg selv. Seksualiteten er dypere enn allianse, da den også er personlig og individskapende. Gjennom å kontrollere, eller styre seksualiteten er det individet man kontrollerer, ikke enheten. Denne oppgaven undersøker kvinners seksuelle frigjøring, og spørsmålet reiser seg i så tilfelle om den seksuelle frigjøringen for kvinner har vært en frigjøringsprosess overhode, eller om kontrollmekanismen har tatt ny form.

Dagmar Herzog skriver i artikkelen «Sexuality in the Postwar West» (2006) at det er gjort mye akademisk arbeid i forbindelse med seksualiteten etter 1970-tallet, mye med utgangspunkt i andre prosjekter, deriblant kvinne- og familiehistorie, samt kulturell historie og skeiv historie.²⁵ Hun påpeker dog at det er skrevet lite om seksualiteten i etterkrigstiden. Artikkelen beskriver hun som et forsøk på å samle det akademiske arbeidet som omhandler nettopp dette.²⁶ Hun kritiserer at historikere som skriver om seksualiteten ikke tar hensyn til at den forekommer på forskjellige måter til samme tid. I stedet segmenteres det, og deles inn i bruddstykker der man konsentrerer seg om enten heterofil seksualitet eller homofil seksualitet, og der reproduksjon og nytelse behandles som to separate tema som ikke har noe med hverandre å gjøre.²⁷ Herzog mener at seksualiteten og seksuelle identiteter er flytende og historisk og kulturelt variabelt, og at dette er det mest interessante som akademisk forskning har oppdaget gjennom forskning på seksualiteten.²⁸ Herzog påpeker også at det er verdt å snakke om at den relativt universelle samfunnsopptattheten av befolkningskontroll og familieplanlegging klart hadde rasistiske undertoner. Her viser hun blant annet til at

²⁴ Hultqvist, K., Petersson, K. 1996: s. 26-27

²⁵ Herzog, D. 2006: s. 145

²⁶ Herzog, D. 2006: s. 146

²⁷ Herzog, D. 2006: s. 146

²⁸ Herzog, D. 2006: s. 146

overbefolkning i utviklingsland var et kjerneargument for forkjemperne av prevensjonsmidler som p-pillen.²⁹ Dette sammenfaller også med seksualliberalismen. Herzog henter fram et mer nylig eksempel i at liberal seksualundervisning i franske skoler har blitt forsvart med at det er en nødvendighet for å sikre seg mot reaksjonære holdninger hos franske muslimer.³⁰ Poenget Herzog kommer med er ikke nødvendigvis at seksualliberalisme og rasisme henger sammen med hverandre, men snarere at seksualiteten ofte separeres fra andre deler av samfunnet på en uforsvarlig måte. Hun oppfordrer historieforskere som vil forske på seksualiteten til å tenke nytt rundt våre generelle oppfatninger om kausalitet og endring.

1.4.2 Norsk forskningsstatus

Den norske historikeren Ida Blom var en foregangsperson i den norske kvinne- og kjønns historien. I *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft?* (1980) undersøker hun årsaken til nedgang i fødselstallene mellom 1890 og 1930. Bloms arbeid med dette var banebrytende, da hun valgte å lete etter motivforklaringer i ukeblader som 'Urd' og 'Husmoderen'.³¹ Blom skriver selv at hun var den første som tok sikte på å forklare *hvorfor* familiene valgte å begrense antall barn. Blom utforsker muligheten for alternative årsaksforklaringer i forbindelse med den store nedgangen i fødselstallene, men finner ingen andre grunner som er så sannsynlig som frivillig barnebegrensning.³² Hennes analyse viser til at økonomi var et viktig motiv da familiene begynte med barnebegrensning.³³ Dette underbygges av at det er først hos middel- og overklassefamiliene at man så en aktiv begrensning i antall barn. Høyere krav til levevilkår og god barneoppdragelse gjorde det vanskeligere for familiene å skulle oppdra mange barn. Hanne Marie Johansen skriver om dette i sitt kapittel «Familien som omsorgsfellesskap» i *I gode og onde dager: Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Flere barn overlevde, og dermed ble det også flere munner å mette.³⁴

Sølvi Sogner var redaktør av *I gode og onde dager*, og er en annen norsk historiker som har

²⁹ Herzog, D. 2006: s. 167-168

³⁰ Herzog, D. 2006: s. 168

³¹ Blom, Ida. 1980. *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft?* Universitetsforlaget: Bergen.: s. 16

³² Blom, I. 1980: s. 38-39

³³ Blom, I. 1980: s. 64-65

³⁴ Johansen, Hanne Marie. 2012. «Familien som omsorgsfellesskap». Sølvi Sogner (red). I: *I gode og onde dager: Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Det norske samlaget: Oslo: s. 176-177

undersøkt nedgangen i fødselstallene i samme periode som Ida Blom. Sogner undersøker tallene nærmere i boken *Fra stua full til tobarnskull* (1984). Deres innfallsvinkler er imidlertid forskjellige. Både Blom og Sogner finner at frivillig barnebegrensning er den mest sannsynlige forklaringen, og de enes også i at økonomi og høyere krav til levestandard var årsaken til at barnebegrensningen ble et virkemiddel for familiene.³⁵ Hos Blom er kvinneperspektivet tydeligere enn det vi finner hos Sogner. Blom mener at kvinnens rolle som mor er helt sentral for å kunne forstå hvorfor familiene følte det nødvendig å begrense antall barn. Hun drøfter også et potensielt ønske om selvrealisering hos kvinnene, noe som var lite forenelig med å ha mange barn.³⁶ Dette perspektivet er ikke like tydelig hos Sogner, som har familien som sitt utgangspunkt for analyse. Metoder for barnebegrensning diskuteres også hos begge. Her er de enig om at de vanligste metodene for barnebegrensning sannsynligvis var gamle metoder, som samleieavbrudd eller fullstendig seksuell avholdenhet. Blom viser til at dette vil bety at begge ektefeller måtte være enig om at det skulle drives barnebegrensning, men formulerer dette som at det var enighet mellom ektefellene, og at menn i slike tilfeller ikke ønsket å gjøre sin kone gravid.³⁷ Sogner kommer med samme poeng i en artikkel hun skrev i 1995, med samme navn som boken hun ga ut i 1984. Her plasserer hun metoden innunder mannens metoder for barnebegrensning heller enn noe også kvinnen kunne ha kontroll over.³⁸

Både Blom og Sogner skrev sine bøker på 1980-tallet. Det finnes også nyere norsk forskning på mødrehygiene, barnebegrensning og familieplanlegging i Norge på 1900-tallet. Astri Andresen er professor i historie ved Universitetet i Bergen, og har sammen med Kari Tove Elvbakken skrevet to artikler jeg vil hente fram i denne forbindelse. Elvbakken er professor på institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap ved UiB, og beskriver selv at hun har «*flerfaglig bakgrunn*».³⁹ I artikkelen «Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter» skriver de om den norske innsatsen for fødselskontroll. Andresen og Elvbakken er her spesielt opptatt av to spørsmål: «*Hvordan tematiserte forkjempere og motstandere av fødselskontroll og kvinners rettigheter og plikter, og hvilken rolle spilte frivillige filantropiske*

³⁵ Sogner, Sølvi. 1984. *Fra stua full til tobarnskull*. Universitetsforlaget: Oslo: s. 8-9

³⁶ Blom, I. 1980: s. 107

³⁷ Blom, I. 1980: s. 52

³⁸ Sogner, Sølvi. 1995. «Fra stua full til tobarnskull». Inger Elisabeth Haavet (red.) Publisert I: *Katti Anker Møller: Mødrenes forkjemper 125 år* (Skriftserien 7). Senter for humanistisk kvinneforskning: Bergen.: s. 45-46

³⁹ Kolbjørnsen, Mia. 2014. «Kvalitetsbevisst universitetsdirektør takker av» I: *Uib.no* [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.uib.no/aktuelt/73348/kvalitetsbevisst-universitetsdirektor-takker-av>]

organisasjoner, politiske bevegelser, stat og kommune i kontrollstasjons- og mødrehygienesaken?»⁴⁰ I artikkelen drøfter Andresen og Elvbakken hvorvidt fødselskontroll ble vurdert som en rettighet, plikt eller uakseptabel praksis. De bygger artikkelen på tidligere forskning, offentlige dokumenter, materiale fra mødrehygienekontorene i Oslo og Bergen, samt tekster fra Karl Evang og andre som engasjerte seg i arbeidet. Andresen og Elvbakken viser til at de offentlige aktørene bidro til å hjelpe fram mødrehygiene og barnekontroll i mellomkrigstiden i langt større grad enn det som tidligere har vært vektlagt. De argumenterer også for at det viktigste varige skillet mellom aktørene og deres institusjoner ikke var hvorvidt de skulle drive med barnekontroll eller fødselskontroll, men heller spørsmålet om hvorvidt de regnet fødselskontroll som en rettighet.⁴¹

Andresen og Elvbakken har også samarbeidet om «Karl Evang og mødrehygienesaken – om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i helseforvaltningen (1938-1972)» (2017). Her undersøker de Evangs engasjement i mødrehygienesaken, og gjør refleksjoner rundt forholdet mellom fag og politikk i tiden Evang var helsedirektør.⁴² Han var norsk helsedirektør mellom 1938 og 1972, og lege av utdanning. I denne artikkelen diskuterer Andresen og Elvbakken blant annet forholdet mellom Evangs posisjon som helsedirektør, og hans engasjement for mødrehygienesaken. De påpeker at litteratur om Evang vektlegger hans engasjement for seksualopplysning og mødrehygiene i tiden før han tiltrådte som helsedirektør, og viser til at hans arbeid og engasjement for disse sakene også fortsatte etter han fikk embetet.⁴³ Andresen og Elvbakken mener at Evang selvfølgelig drev med politikk som helsedirektør, men at det først og fremst var et faglig profesjonelt engasjement han hadde for mødrehygienesaken.⁴⁴ Riktignok var ikke alle leger enig med ham, men Evangs argumentasjon var faglig begrunnet.⁴⁵

⁴⁰ Andresen, Astri. Elvbakken, Kari-Tove. 2018. «Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter.» I: *Tidsskrift for kjønnsforskning* (01.02.2018. Vol. 42). Hentet fra Idunn.no [Hentet 26.04.19. Tilgjengelig fra: https://www.idunn.no/tfk/2018/01-02/foedselskontroll_barnehelse_og_kvinnens_rettigheter_og_plikter]

⁴¹ Andresen, A. Elvbakken, K-T. 2018. «Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter»

⁴² Andresen, Astri. Elvbakken, Kari-Tove. 2017. «Karl Evang og mødrehygienesaken – om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i helseforvaltningen (1938-1972)» I: *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*. (02/2017. Vol. 33). Hentet fra: Idunn.no. [Hentet 26.04.19. Tilgjengelig fra: https://www.idunn.no/nst/2017/02/karl_evang_og_moedrehygienesaken]

⁴³ Andresen, A. Elvbakken, K-T. 2018. «Karl Evang og mødrehygienesaken – om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i helseforvaltningen (1938-1972)».

⁴⁴ Andresen, A. Elvbakken, K-T. 2018. «Karl Evang og mødrehygienesaken – om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i helseforvaltningen (1938-1972)».

⁴⁵ Andresen, A. Elvbakken, K-T. 2018. «Karl Evang og mødrehygienesaken – om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i helseforvaltningen (1938-1972)».

Norsk og internasjonal forskningsstatus viser først og fremst at interessen for spørsmålene i stor grad har oppstått i samme tidsrom. Joan Scott og Ida Blom tar utgangspunkt i viktigheten av kjønn som analytisk kategori når man analyserer historiske kilder. Dette fører blant annet til at Blom bryter med tradisjonelle undersøkingsstrategier, og ser mot ukeblader for å søke etter motiver for barnebegrensning. Når man tar Herzog sin oppfordring om å ikke se seksualiteten som noe privat og separert fra samfunnsmessige strukturer på alvor, ser man både gjennom Foucault, Sogner, Blom og Scott at seksualiteten i stadig større grad tematiseres i akademiske kretser på 70- og 80-tallet. Riktignok presenteres den gjennom forskjellige innfallsvinkler: Foucault behandler det som et filosofisk spørsmål, Scott som et spørsmål om kjønn, mens Sogner og Blom analyserer med utgangspunkt i demografisk materiale som reflekterer seksuell atferd. Den nyere forskningen, fra det tjuetførste århundre, viser til de større politiske strukturene. Både Connelly, Frey, Andresen og Elvbakken bruker for eksempel kvinnekampen, eugenikken, og ny-malthusianismen som en del av sine analyser. Jevnt over behandler alle tema som er svært relevant for min problemstilling på forskjellige måter. Ida Blom og Sølvi Sogner undersøker tidlige metoder for barnebegrensning, som sannsynligvis fortsatt var i bruk ved starten av min periode. Samtidig bidrar både Blom, Sogner, Andresen og Elvbakken til å svare på spørsmålet om hvorvidt det var praksis som endret holdning, eller holdning som endret praksis. Spørsmålet om praksis og holdning er også svært relevant for problemstillingen til denne oppgaven. Gjennom å se på analyser av den første halvdel av 1900-tallet er det også mulig å plassere min egen periode inn i en større kontekst. Den norske forskningsstatusen viser klart at spørsmål om reproduksjon og prevensjon har vært relevant både for staten og samfunnsaktørene, samt private aktører og befolkningen forøvrig siden århundreskiftet.

1.5 Disposisjon

Avslutningsvis for introduksjonskapittelet, vil jeg presentere oppgavens oppbygning og de forskjellige kapitlene. Her vil jeg introdusere det tematiske innholdet, og begrunne dens relevans til problemstillingen.

Kapittel 1 er en introduksjon til tema og problemstilling for denne oppgaven. Her har jeg

redegjort for tidligere forskning på feltet, samt presentert og avgrenset min egen problemstilling. Jeg har også avklart enkelte begreper som det kan være nyttig å ha en klar forståelse for definisjonen av før man leser videre.

Kapittel 2 er et kilde- og metodekapittel. Her presenterer jeg kildetilfanget for de forskjellige kapitlene og teoretiske utgangspunkt for oppgaven. Jeg redegjør også for bruk av metode i analysen av både skriftlige og muntlige kilder. I kapitlet vier jeg spesiell oppmerksomhet til det forskningsmessige grunnlaget for bruk av intervju som metode i forbindelse med denne oppgaven, samt redegjør for utvalg av informanter og intervjumetode.

Kapittel 3 omhandler den norske debatten om seksualitet som helhet. Her diskuterer jeg hvilke kjernepunkter som var viktig i den norske debatten om seksualitet. Jeg konsentrerer meg om debatten i forbindelse med prevensjon, ungdom og seksualundervisning, og den nye kvinnebevegelsens analyser av seksuell vold.

Kapittel 4 omhandler religion og den kristne seksualmoralen i Norge. Her diskuterer jeg religionens betydning for det norske synet på kvinneseksualiteten, samt kirkens og kristne kretsers holdninger til p-pillen og kvinnesak forøvrig. Dette gjøres med utgangspunkt i kirkens egne innspill, lærebøker og tidsskrifter utgitt i perioden. Jeg diskuterer også hvordan dette utviklet seg i en periode der statskirken gikk fra å stå sterkt i samfunnet, til en mer sekulær norsk offentlighet.

Kapittel 5 tar for seg den offentlige debatten om p-pillen og den kvinnelige seksualiteten i Norge. Her diskuterer jeg hva p-pillens introduksjon til det norske markedet betydde, og hvordan den ble mottatt. Jeg diskuterer også hvordan avisoppslag og generelle debattinnspill rundt pillen reflekterer på synet på kvinnens seksualitet, og hvordan dette utviklet seg fra p-pillens introduksjon til utgangen av perioden. I dette kapitlet henter jeg inn flere teorier om kvinnens stilling og rolle i samfunnet.

Kapittel 6 er et konklusjonskapittel. Her vil jeg presentere og oppsummere forskningsfunn fra de overstående kapitlene.

2 Kilder og metode

«P-pillen er fantastisk, men har blitt til på lyssky måter.»⁴⁶

For å besvare min problemstilling har jeg gjort et utvalg av kilder som skal undersøkes. Ettersom min problemstilling favner bredt og over en lengre periode, har også kildegrunnlaget vært omfattende. I dette kapittelet vil jeg introdusere kildegrunnlaget for analysene som presenteres i denne oppgaven. Innledningsvis vil jeg gi en oversikt over kildene for denne oppgaven. Deretter vil jeg gjøre en mer omfattende presentasjon av de forskjellige kildetyperne jeg har undersøkt. Her vil jeg også begrunne kildeutvalget, og argumentere for hvorfor jeg har valgt disse kildene for å gi svar på min problemstilling. Ettersom jeg har benyttet meg av både skriftlige og muntlige kilder vil jeg først konsentrere meg om de skriftlige kildene, og hvilken metode jeg har benyttet meg av i tolkningen av dem. Deretter vil jeg gå nærmere inn på hvordan jeg har benyttet meg av muntlige kilder. Her vil jeg spesielt løfte fram informantene, intervjuprosessen, og deres rolle i denne oppgaven.

2.1 Kildegrunnlag

Det er gitt av problemstillingen at jeg først og fremst jobber med å kartlegge og undersøke holdninger til seksualitet, og derfor har det i arbeidet med utvalg av kildemateriale vært viktig for meg å finne meningsbærende innhold, eksempelvis avisoppslag eller lignende. Jeg har delt inn oppgaven i hovedkapitler, der kapittel 3 fungerer som et rammeverkskapittel, mens kapittel 4 og 5 er rene analysekapitler. Jeg har valgt å behandle forskjellige deler av debatten innunder disse kapitlene, og derfor varierer også kildegrunnlaget for de forskjellige kapitlene. Felles for kildene mine er at de på en eller annen måte kommuniserer eller kommenterer tanker og meninger i forbindelse med seksualitet. Videre vil jeg nå gå gjennom de forskjellige kildetyperne jeg benytter meg av.

Bøker har utgjort hoveddelen av kildegrunnlaget for denne oppgaven. I forbindelse med

⁴⁶ Sitat av Britt Ingjerd Nesheim. Hentet fra artikkel: Lilleslåttén, Mari. 2017. «P-pillen 50 år i Norge: En historie om seksuell frigjøring og tvilsomme forskningsmetoder» I: *Kjønnsforskning.no* [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <http://kjonnsforskning.no/nb/2017/12/p-pillen-50-ar-i-norge>]

debatten rundt p-pillen og prevensjon har jeg sett på prevensjonsveiledende bøker utgitt i Norge i perioden mellom 1969 og 1973. Alle bøkene er skrevet av leger. *P-pillen* (1969) av Knut Bjøro og Eivind Myhre omhandler spesifikt p-pillen som prevensjonsmiddel. Bjøro og Myhre er to av tre norske leger jeg har undersøkt bøkene til. Jeg har også sett på Astor Reigstad sin *Tryggere Samliv: Håndbok i prevensjon* (1969). Til slutt har jeg også sett på *Kvinnekropp og kjønnsliv* (1973) av originalt skrevet av Robert H. Glass og Nathan G. Kase. Jeg har undersøkt den norske oversettelsen.

Det har vært vanskelig å finne informasjon om Bjøro og Myhre, foruten at de var leger og tidvis har vært bidragsyttere til fagtekster. Eksempelvis er det Bjøro som har skrevet oppslaget om coitus interruptus (avbrutt samleie) på Store medisinske Leksikon sine nettsider.⁴⁷ Sammen med Myhre opptrådte også Bjøro som lege i et TV-program om sterilitet på NRK i 1969.⁴⁸ Det finnes en Wikipedia-artikkel om en norsk lege ved navn Knut Jahr Bjøro, og det er nærliggende å se for seg at det kan være snakk om samme person.⁴⁹ Han var i så tilfelle spesialist på obstetikk og gynekologi. Jeg har ikke funnet sikker informasjon om Eivind Myhre, utover hans samarbeid med Bjøro. Lege Astor Reigstad har flere ganger vært i media for sitt engasjement i forbindelse med abortloven. I en artikkel på nrk.no forteller han om sitt engasjement i Kontoret for seksuell opplysning som han bidro til å starte opp i 1971. Her hjalp de abortsøkende kvinner å søke til «riktige» sykehus (der de sannsynligvis ville kunne få innvilget abort), og hjalp kvinner som hadde fått avslag på sine søknader med å reise til England, der abortlovene var mer liberale.⁵⁰ Både Robert H. Glass og Nathan G. Kase har skrevet flere verker om gynekologi, graviditet og seksualitet.⁵¹ Utover dette er det imidlertid vanskelig å finne noen informasjon om dem.

Lars Walløe ga i 1978 ut en bok ved navn *Seksualitet, prevensjon og familieplanlegging i*

⁴⁷ Bjøro, Knut. 2018. coitus interruptus. I Store medisinske leksikon. [Hentet 26.04.19. Tilgjengelig fra: https://sml.snl.no/coitus_interruptus]

⁴⁸ Johannesen, Einar (programleder). 09.12.1969. *Det barnløse ekteskap*. TV-program fra Norsk Rikskringkasting AS (NRK). Video. [Tilgjengelig fra: <https://tv.nrk.no/serie/det-barnloese-ekteskap>]

⁴⁹ Wikipedia. 2019. *Knut Bjøro*. I: *wikipedia.org*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://en.wikipedia.org/wiki/Knut_Bjoro]

⁵⁰ Omland, Ellen. 28.04.2014 «-Vi hjalp kvinner til England for å ta abort på 70-tallet» I: *NRK.no*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/norge/hjalp-kvinner-til-england-1.11684908>]

⁵¹ Goodreads. "Robert H. Glass." I: *Goodreads.com*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://www.goodreads.com/author/show/478261.Robert_H_Glass]. og Goodreads. «Nathan G. Kase" I: *Goodreads.com* [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://www.goodreads.com/author/show/478262.Nathan_G_Kase]

Norge. Her publiserte han funn etter å ha gjort kvantitative intervjuer med voksne kvinner og ungdom på Østlandet i forbindelse med deres prevensjonsvaner. Denne boken har spesielt vært viktig med tanke på tallgrunnlag. Inspirasjonen til arbeidet med denne undersøkelsen kom av at han opplevde en mangel i kunnskap om prevensjonsvaner, prevensjonskunnskap og betydningen av dette hos kvinner i Norge.⁵² Walløe har vært formann for Norsk forening for familieplanlegging, og er utdannet lege.

I forbindelse med kirkens syn på kvinner og seksualmoral har jeg også undersøkt flere bøker. Den viktigste av dem har vært *Kristne normer for seksualmoral: et ord fra kirken*, utgitt av Albert Assev med flere i 1967. I tillegg til dette har jeg sett på bøker skrevet av kristne kvinner om kvinners situasjon i kirken og samfunnet forøvrig, eksempelvis *Kirken og kvinnen* (1975) av Ane-Marie Hjelseth og *Kloke jomfruer? Om kirke, kristendom og kvinnefrigjøring* (1978) av Gerd Rødahl (red). I tillegg til disse har jeg også sett på *Familieplanlegging og prevensjon* (1968) av Ivar Ramvi, og *Kvinnekamp og kristen tro: En antologi utarbeidet av Kirkerådets utvalg for forskning og utredning* (1975) redigert av Lise V. Jor og Marit S. Vassbakk. Forfatterne vil her bli introdusert underveis i teksten, da samtlige av disse bøkene er samarbeidsverker mellom mange forfattere.

Avisartikler har også utgjort en stor del av kildegrunnlaget for denne oppgaven. Dette gjelder spesielt i forbindelse med omtalen av p-pillen da den ble godkjent som prevensjonsmiddel i Norge i 1967. Jeg har også benyttet meg av avisartikler når jeg har nærmere undersøkt debatten som oppstod i forbindelse med p-pillens bivirkninger. I den forbindelse har jeg benyttet meg av både lokale- og nasjonale aviser: *Aftenposten*, *Bergen Arbeiderblad*, *VG*, *Nationen*, *Finnmarksposten*, *Finnmark Dagblad* og *Fremover*. Jeg har også sett på omtale i andre aviser. Ettersom jeg har funnet at omtalen av pillen er lik i de fleste avisene på 60- og 70-tallet, har jeg valgt meg ut artikler fra de nevnte avisene. Jeg har valgt å benytte meg av *Aftenposten*, *VG* og *Nationen* da disse favner bredt og var å anse som landsdekkende aviser. *Bergen Arbeiderblad*, *Finnmarksposten*, *Finnmark Dagblad*, *Dagningen* og *Fremover* brukes for å representere lokalavisers dekning av sakene. Hvorvidt det er en forskjell i omtalen basert på om avisens målgruppe har jeg også undersøkt, og dette vil besvares i oppgaven.

Tidsskrift har også vært en del av kildegrunnlaget. Dette gjelder spesielt i forbindelse med

⁵² Walløe, Lars. 1978. *Seksualitet, prevensjon og familieplanlegging i Norge*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 8

mine undersøkelser av kvinnebevegelsen, og kirkens syn på seksualitet. Her har tidsskriftene *Sirene: tidssignal for kvinner og menn* og *Kirke og kultur* vært viktige.

Stortingsreferat og *Stortingsmeldinger* har vært en mindre del av kildetilfanget for denne oppgaven. Jeg har også undersøkt en *Høyesterettsavgjørelse* og *Lov om likestilling mellom kjønnene*.

Radioprogram er også en del av kildegrunnet. Her er det spesifikt et radioprogram fra NRK i 1963, som omtales som «Grønseth-programmet». Programmet omhandler forplantningslære for ungdom og seksualundervisning.

Informanter spiller også en nøkkelrolle i denne oppgaven. Jeg har utført seks intervjuer med seks forskjellige kvinner, og forteller deres historier i sammenheng med det skriftlige kildematerialet. Dette presenteres nærmere senere i kapittel 2.3.

Litteratur og teori er svært viktig i denne oppgaven. Ettersom seksualitet er en stor del av min problemstilling, er det naturlig å undersøke, presentere og diskutere kildematerialet i lys av allerede eksisterende litteratur og teori.

2.2 Metode og metodiske utfordringer

Basert på kildeutvalget jeg har gjort, mener jeg at en kvalitativ tilnærming er best for å analysere kildematerialet. Derfor er denne masteroppgaven en empirisk kvalitativ undersøkelse, hvor tolkning av meningsinnhold har stått sentralt. Kildearbeidet har i all hovedsak handlet om å studere tekst, uten å legge for stor vekt på personene bak tekstene. Her er naturligvis informantene et unntak. Kildematerialet analyseres som fortellende kilder, men også som levninger. Ettersom kildene mine skal reflektere holdninger i samtiden har det vært viktig å benytte kontekstforståelse som et redskap i tolkningsarbeidet. Eksempelvis hadde jeg plukket meg ut en nyhetsartikkel som jeg etterhvert innså at potensielt kunne være en aprilsnarr. Etter å ha undersøkt kilden og saken nærmere oppdaget jeg artikler om saken allerede fra mars, som inneholdt samme informasjon.

Å finne representativt kildemateriale har vært en omfattende prosess. Hvor mange avisartikler om en spesifikk sak må man henviser til før man kan forstå det som et generelt fenomen? Dersom man finner oppslag i to lokalaviser på forskjellige steder i landet, men ingenting i nasjonale aviser, hva har dette å si for det kilden forteller? Å gjøre den slags tolkninger har vært en av de største utfordringene i det metodiske arbeidet i forbindelse med avisoppslag. Alt skriftlig kildemateriale jeg benytter meg av i denne oppgaven er offentlig publisert, og uttalelser på vegne av enten en avis, en institusjon eller en fagperson. Det er viktig å være bevisst på at dette kan ha påvirket hva som har kommet med i kilden eller ikke. Uttalelsene er ofte også generelle. Eksempelvis vil en kommunikasjonssituasjon mellom lege og pasient inneholde noe helt annet enn det legene vil kommunisere ut til allmennbefolkningen i bøkene jeg analyserer. Dersom legene skulle kommunisert med hverandre i disse tekstene, ville også informasjonen og retorikken de gir være en helt annen enn det som er tilfellet. Hvem den tiltenkte leseren er vil derfor også være en helt sentral del av hvordan kilden skal leses. Det er klart at i en situasjon mellom lege og pasient, vil rådene være langt mer spesifikke enn de generelle rådene man finner i en prevensjonsveiledningsbok.

Når jeg gjør lesninger av kildene fortolker jeg meningsinnholdet, og plasserer det inn i en kontekst for temaet jeg behandler. Etersom kildene jeg behandler er av en tid der jeg selv ikke var født enda, har det vært viktig for meg å bruke tid på å sette meg inn i strukturer, begreper og viktige hendelser fra perioden jeg skriver om. Dette har vært nødvendig både for å gi meg en tydeligere forståelse for innholdet i kildene mine, men også for å sørge for at jeg ikke leser noen av kildene feil eller mistolker begreper. Vi har alle vår egen forståelseshorisont, og dette preger hvordan vi tolker tekstene vi leser. I historisk sammenheng er dette kanskje spesielt relevant, der vi behandler kilder fra fortiden i en nåtidssammenheng. Når jeg leser kilder som tilhører fortiden, uavhengig av hvor mye kunnskap jeg har om perioden kilden tilhører, vil min lesning alltid preges av at jeg lever i en annen tid. Målet med å sette meg nærmere inn i tiden jeg skriver om har derfor ikke vært å skulle oppdage en objektiv sannhet, men å utvide min egen forståelseshorisont. Når jeg har analysert mine skriftlige kilder har jeg gjort dette med utgangspunkt i noen sentrale spørsmål. *Hva* er det kilden kommuniserer? Jeg har allerede nevnt at hoveddelen av mine kilder er meningsbærende. Derfor har det vært sentralt å undersøke hvilke meninger som kommer til syne i kilden. *Hvordan* kan det kilden forteller brukes til å gi svar på min problemstilling? I forbindelse med lesning av avisartikler har det vært vanskelig å kunne si

noe om forfatter. Her er det viktig å reflektere over hvem målgruppen er. Hvem er det artiklene skal leses av? Er avisen lokal eller nasjonal? Er det en arbeideravis eller en borgerlig avis? Jeg behandler også mange bøker, og noen leserinnlegg. Her blir naturligvis også spørsmålet om forfatter og motivasjon viktig. Et siste sentralt spørsmål er hvilken informasjon vi kan hente ut fra at kilden eksisterer overhode. *Hvorfor* sendte NRK i 1963 et radioprogram der man snakket om seksualundervisning for unge? Hva kan dette fortelle oss?

2.3 Bruk av muntlige kilder

Leidulf Melve skriver i *Historikernes arbeidsmåter* (2018) at begrepet «oral history» har som hensikt å dekke hele prosessen fra intervjusituasjonen til det ferdige produktet som historisk materiale.⁵³ Bruk av muntlige kilder fikk økende interesse da man på 1960-tallet begynte med en systematisk innsamling av minne fra grupper som hadde falt utenfor den tradisjonelle historieskrivingen; kvinner, afro-amerikanere, uorganiserte arbeidere og andre marginaliserte eller diskriminerte grupper skulle også få nedskrevet sin historie.⁵⁴ Dette har også vært hensikten bak min bruk av informanter i dette masterprosjektet. Flere aktører har vært på banen i forbindelse med de store endringene som skjedde på 1960- og 70-tallet når det gjelder kvinners- og seksuelle minoriteters rettigheter. Hensikten med denne oppgaven er ikke bare å undersøke hva som endret seg, men også hvorvidt disse endringene har hatt en reell betydning for kvinnene som opplevde disse endringene.

Når man benytter seg av muntlige kilder har man en unik mulighet til å få en ny nærhet til materialet man behandler. Jeg har benyttet meg av spesifikke analyseverktøy i forbindelse med behandling av det skriftlige materialet, men når man forholder seg til levende mennesker må man tenke annerledes. Man må ta hensyn til subjektive oppfatninger, og analysemulighetene beveger seg langt utenfor det som blir sagt. Alt i intervjusituasjonen kan analyseres. Dersom informanten blir svært engasjert i deler av samtalen kan det gi informasjon som ikke kommer fram i det som blir sagt. Det samme gjelder tonefall, kroppsspråk og gestikulering. Paul Thompson skriver i *Det förgågnas röst – Den muntlige*

⁵³ Melve, Leidulf. 2018. *Historikernes arbeidsmåter*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 124

⁵⁴ Melve, L. 2018: s. 124

historieforskningens grunder (1980):

Gode intervjuere utvikler med tiden en variert metode som passer deres personlighet, og gir de beste resultatene. En framgangsrik intervjuer må ha visse vesentlige egenskaper: interesse og respekt for mennesker som individer og en smidighet i sine reaksjoner, evne til å vise forståelse og sympati for andres synspunkter og fremfor alt en vilje til å sette seg ned og lytte rolig.⁵⁵

Underveis i intervjuprosessen har rammene for intervjuet vært den samme, men mine evner som intervjuer har utviklet seg. Derfor er intervjuene også svært forskjellige. Dette er også noe det er nødvendig å ta hensyn til i forbindelse med analyse av intervjuene.

Jeg valgte å ikke skrive notater underveis i intervjusituasjonen. Dette var et bevisst valg for å unngå å skape unødvendig stor avstand mellom meg og informantene, da jeg ønsket at intervjuene skulle oppleves mer som en samtale enn en utspørring.

2.3.1 Informantens funksjon, prosessen med utvelgelse og intervju

Da jeg bestemte meg for at jeg ville utføre intervjuer, bestemte jeg meg også for hvem jeg ville intervjuer. Det stod mellom å intervjuer fagpersoner, og å intervjuer den gjengse kvinne. Hensikten med å bruke informanter i denne oppgaven er todelt. Først og fremst handler det om å synliggjøre historien til kvinnene som opplevde det jeg tematiserer i dette masterprosjektet. Derfor ble det kunstig å skulle benytte meg utelukkende av fagpersoner for å nedskrive denne historien. Å bruke informanter har også vært med den hensikt å gi meg som masterstudent en innsikt i en situasjon jeg selv ikke har opplevd. Det har vært viktig for meg å analysere kildene mine med respekt for samtiden, og samtalene jeg har hatt med informantene har gitt meg en større innsikt i den historiske konteksten hvor kildene oppstod. Informantene får plass i denne oppgaven gjennom at deres beretninger supplerer det skriftlige kildematerialet. Det vil si at deres opplevelser ikke nødvendigvis er representative, ikke en gang der alle har vært enige med hverandre. Men det har likevel en viktig funksjon, der deres minne om fortiden kan bidra til å gi dypere innsikt i hvordan det var å være kvinne i en

⁵⁵ Thompson, Paul. 1980. *Det förgångnas röst – den muntliga historieforskningens grunder*. Gidlunds förlag AB: Möklinta.: s. 161

periode hvor kvinnefrigjøring, seksualitet og reproduktive rettigheter stod svært sentralt i samfunnsdebatten.

Det har ikke vært noen konkret baktanke ved utvelgelse av informanter. Kriteriene var enkle: Kvinnene måtte være født mellom 1930 og 1970. Det var ikke nødvendig at de hadde benyttet seg av p-pillen eller andre former for prevensjon, eller at de hadde noen forhåndskunnskaper. Jeg valgte å søke informanter gjennom flere forskjellige kanaler. Det var mange som var interesserte og tok kontakt, men i noen tilfeller var de geografiske avstandene for store til at gjennomføring av intervju var mulig. Både mine personlige sosiale medier, og mitt eget og venners nettverk bidro til at jeg kom i kontakt med kvinnene jeg har intervjuet. Kvinnene tok kontakt for en uforpliktende prat, og ble tilsendt et informasjonsskriv. Deretter valgte de selv hvorvidt de ville delta eller ikke. Det har vært frivillig for alle mine informanter å delta i prosjektet, og de har hatt mulighet til å trekke seg når som helst i prosessen. Prosjektet har vært godkjent av Norsk senter for forskningsdata.

Intervjuene har hatt en varighet på cirka én time, og alle intervjuene ble avholdt på forskjellige steder. Noen av intervjuene var hjemme hos informanten, andre var i Universitetsbygninger i Bergen og i Oslo, mens noen av intervjuene ble avholdt på kontorer eller i offentlige rom. Intervjuene var kvalitative dybdeintervjuer, hvor informanten i stor grad la grunnlaget for hva samtalen skulle handle om. Jeg hadde klart for meg et rammeverk over hva jeg ville ha ut av intervjuet, men lot informantene i stor grad snakke fritt uten avbrytelser. Vi beveget oss som oftest inn på tema som barndom, ungdomstid, yrkesaktivitet, seksualitet, prevensjon og samfunnsengasjement. Når intervjuene var gjennomført avsluttet jeg ved å oppsummere og gjenfortelle litt av det informantene hadde sagt, for å sørge for at jeg hadde forstått dem riktig. Slik fikk vi oppklart misforståelser. Informantene ble også gitt muligheten til å komme med poenger som var på siden av det vi hadde snakket om i intervjuet, og fortelle om det var noe de hadde tenkt på som ikke var blitt sagt. Dette førte til interessante refleksjoner om deres eget minne, samt gode råd til meg som var den som skulle etterbehandle intervjuene og undersøke temaet videre.

2.3.2 Informantene

I teksten til masteroppgaven har jeg valgt å anonymisere informantene ved å gi dem nye navn. Derfor vil jeg her introdusere informantene med deres bakgrunn og alias, og referere tilbake til dem når jeg bruker deres sitater eller beretninger.

«Anna»: Da intervjuet ble avholdt i 2018 var «Anna» 70 år gammel. Hun beskriver at hun var politisk engasjert langt ute på venstresiden, og var medlem av Kvinnefronten på den tiden. Hun har studert i to forskjellige byer i Norge. Etter studiene har hun bodd flere forskjellige steder i landet, men hun er oppvokst i det hun beskriver som et relativt strengt indremisjonsmiljø på landet.

«Johanne»: Hun ble født i 1949. Var engasjert i Kvinnefronten tidligere, men er ikke det nå lenger. Har jobbet som lege, og var aktivt utøvende lege i tiden hvor kvinner som skulle søke om abort måtte skrive søknader. «Johanne» har tre barn. Hun er oppvokst på bygden i Norge.

«Martha»: Hun ble født i 1959, og vokste opp som «attpåklatt» med to mye eldre søstre. Far var sjømann og mor arbeidet. Foreldrene hennes var medlem i Jehovas Vitner, men hun brøt ut av organisasjonen sent i tenårene. Da hun var ung bodde hun i byen.

«Lea»: Hun ble født i 1962, og er oppvokst langt nord i landet. De var fem søsken, men skulle vært seks. En av brødrene hennes døde som barn. Bygden hun vokste opp i var liten, og hun beskriver den som todelt. Det var et veldig kristent miljø og et miljø som festet og drakk. Hennes familie var tradisjonelt læstadianere, men hennes mor og far var ikke det. Mor var religiøs.

«Maria»: Hun ble født i 1963, og er oppvokst på en liten bygd utenfor en norsk by på Vestlandet. Etterhvert flyttet hun til større tettsted, og hun flyttet deretter enda nærmere byen da hun begynte på VGS. Som ungdom engasjerte hun seg spesielt i internasjonal solidaritet som politisk sak. Etterhvert ble hun også engasjert i fagbevegelsen.

«Mette»: Hun ble født i 1970. Født og oppvokst i et annet skandinavisk land, men bodde noen år i Nord-Norge før hun flyttet tilbake til landet hun opprinnelig kommer fra. Foreldrene var

skilt, og mor bodde i Norge. Da hun begynte på videregående flyttet hun tilbake til Norge, men denne gangen lenger sør i landet.

2.3.3 Bearbeiding av intervju

I etterkant av intervjuene har jeg skrevet ned ordrette referater av det som ble sagt (transkripsjon). Dette var et svært bevisst valg, ettersom det i historiefaglig sammenheng ofte er snakk om komplekse sammenhenger. For å få et klart bilde på hvilken informasjon i intervjuene som var relevant og viktig for oppgaven var det derfor nødvendig for meg å ha alle intervjuene tilgjengelig. Jeg har også flere ganger i bearbeidelsen av intervjuene gått tilbake i lydfilene for å lytte til reaksjonene hos informantene på de forskjellige tema og spørsmål, for å undersøke om det var noe som var spesielt uinteressant eller engasjerende for dem. Etter alle referatene fra intervjuene var skrevet, har jeg sett dem i sammenheng med hverandre for å undersøke om det var noen prekære likheter, ulikheter eller motsetninger mellom deres beretninger.

Avslutningsvis har jeg satt intervjuene i sammenheng med de skriftlige kildene. I teksten vil intervjuene bidra til både å underbygge og nyansere funn etter analysene av det skriftlige materialet. Sitatene jeg har hentet ut har i hovedsak vært tematisk knyttet til innholdet i de skriftlige kildene. I tillegg til dette bidrar intervjuene til å belyse ting som det skriftlige materialet ikke diskuterer. Selv om jeg ikke har nok informanter til å kunne hevde å ha et representativt utvalg, har intervjuene vært viktig for en helhetlig forståelse av informasjonen de skriftlige kildene gir, og for å stille andre og mer utdypende spørsmål til kildematerialet. Informantene har også bidratt til å utvide min egen forståelse av perioden jeg skriver om, og å belyse problemstillinger som kan ha vært aktuelle for kvinnene i perioden på et individuelt nivå.

Informantene har blitt gitt mulighet til å lese gjennom sitatene jeg har hentet ut fra intervjuene, og fått anledning til å komme med tilleggsinformasjon eller korrigeringer. I forbindelse med at jeg har benyttet meg av intervju og skriftlige kilder om hverandre, har det også vært nødvendig å reflektere over målgruppe. De skriftlige kildene har vært satt, og er i all hovedsak utarbeidet i samtiden med en tiltenkt målgruppe. I intervjuprosessen er det heller

snakk om en innsamling og prosessering av informantenes minner, som kan ha endret seg over tid. Bildet de beskriver av virkeligheten samsvarer i stor grad med det bildet som presenteres i det skriftlige materialet, men det er også farget av deres egne personlige erfaringer. For dem som var politisk engasjert er deres minner mer preget av politiske refleksjoner, enn for dem som ikke var det. Det samme gjelder for de informantene som på et eller annet vis har vært faglig interessert i prevensjon o.l.

3 Fra Fornuft til Frihet

«'Sexuality' had no distinct existence so long as sexual behavior was bound up with reproduction and with the generations.»⁵⁶

I dette kapitlet vil jeg redegjøre for prevensjonsbruk og kunnskap om prevensjonsmetoder blant voksne kvinner og unge generelt. Dette gjøres med utgangspunkt i de to største intervjuundersøkelsene som ble utført på 70-tallet med dette som tema, *Fruktbarhetsundersøkelsen 1977* fra Statistisk Sentralbyrå, og Lars Walløe sin rapport *Seksualitet, prevensjon og familieplanlegging* (1978). Videre vil jeg undersøke hvordan seksualundervisningen i skolen utviklet seg i denne perioden, og se dette i sammenheng med den informasjon disse undersøkelsene gir om prevensjonsvaner og kunnskap om prevensjon. På 50- og 60-tallet ser man fremveksten av en ny ungdomskultur, som gjør at det er spesielt interessant å se hvordan ungdommen skilte seg ut fra foreldregenerasjonen. Var dette et seksuelt generasjonsopprør? Avslutningsvis vil jeg se på en økende grad av oppmerksomhet viet til seksualitet, både i akademia og samfunnet generelt, og undersøke hvordan denne utviklingen har preget dagens samfunn. Kort fortalt skal dette kapitlet være en gjennomgang av de rent praktiske endringene i seksualitetsmønster og holdninger til seksualitet, som analysen i denne oppgaven skal tolke videre gjennom å benytte seg av p-pillen som innfallsvinkel.

Siden menneskenes lyst til sex og evne til reproduksjon er større enn de fleste sin mulighet for å ta vare på det naturlige resultatet av lyst og evne, må individ og samfunn sette rammer for seksuell aktivitet. Prevensjon er en slik ramme. Dette kapitlet handler om prevensjonsbruk og hva p-pillen som prevensjonsmiddel kom til å bety for å skape en optimal kombinasjon av fornuft og frihet på det seksuelle området, for samfunnet og for enkeltindividene.

Reproduksjon og barnetall har lenge vært samfunnsaktuelt; hvor mange mennesker har vi plass til, og hvor mange mennesker kan vi skaffe mat til? Seksualiteten i seg selv har heller ikke vært noe unntak. Michel Foucault argumenterer i *Seksualitetens historie: viljen til viten* (1999) for at reproduksjon har vært brukt som et av mange midler for å regulere og

⁵⁶ Giddens, Anthony. 1993. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Polity Press: Oxford.: s.174

kontrollere seksualiteten.⁵⁷ Ved å knytte seksualitet til kjønn og slektskapet unngikk man uønsket atferd, som sex utenfor ekteskap eller generell seksuell løssluppenhet. Forestillingen om at sex hørte ekteskapet til har hatt en moralsk funksjon, selv om den også har vært forankret i sosiale spørsmål. Naturligvis vil det å forholde seg til kun én seksualpartner minske risikoen for kjønnssykdommer, og det ga også et bedre grunnlag for å kunne ta vare på de barna man fikk. Det var sanksjoner mot avvikerne. De som bevegde seg utenfor grensene av hva som var akseptabelt, ble plassert utenfor fellesskapet. Dette var en spesiell effektiv måte å sørge for at kvinner, og spesielt ugifte kvinner, var kontrollerbare. For kvinnen var svangerskap en uunngåelig konsekvens av seksualiteten, i en tid der både prevensjon og abort var vanskelig å oppdrive, forbudt eller farlig. Ingen avvik var mer synlige enn en gravid kvinne uten en ektemann.

I løpet av det tjuende århundre så man et paradigmeskifte i slike spørsmål. Utviklingen gjennom første halvdel av 1900-tallet viste en tydelig trend. En rask nedgang i antall barnefødsler ved århundredskiftet, og spesielt i mellomkrigstiden, viste at familiene ønsket å begrense antall barn. Den internasjonale seksualreformbevegelsen fikk ankerfeste, også i Norge. De tok til orde for at kvinner ikke lenger skulle være rugekasser, og argumenterte for at kjærlighet var mulig uten barn. Seksualiteten skulle kunne utforskes også hos kvinner, uten at man behøvet å bekymre seg for svangerskap. De Castbergske barnelovene fra 1915 ga kvinner, også de som ble gravid utenfor ekteskap, krav overfor barnefar. Morstrygd til enslige mødre (1919 i hovedstaden, 1964 nasjonalt) ga en viss mulighet til å forvalte egen økonomi. I 1924 åpnet det første norske mødrehygienekontoret i Oslo, initiert av Katti Anker Møller, der kvinner kunne få seksuell opplysning, prevensjonsmidler, veiledning i bruk av prevensjonsmidler samt utstyr, hjelp og veiledning til spedbarnsstell. Etter åpningen av det første mødrehygienekontoret ble det åpnet kontor flere steder i landet. Mot midten av 1900-tallet ser man at nye, populærkulturelle fenomener skulle bidra til å normalisere seksualiteten ytterligere, spesielt blant ungdom. Dette kapittelet skal omhandle det norske rammeverket rundt seksualiteten, og hvilke andre samfunnsendringer som foregikk i tiden der p-pillen ble introdusert på det norske markedet. Jeg vil konsentrere meg om å presentere viktige aktører, fenomener og hendelser som det er nødvendig å ha kunnskap om før man leser resten av oppgaven.

⁵⁷ Foucault, Michel. 1999. *Seksualitetens historie I: viljen til viten*. Pax Forlag. Oslo.: s. 120

3.1 Prevensjonsbruk og kunnskap om prevensjonsmetoder

Når vi ser på den siste halvdel av 1900-tallet, ble det stadig lettere å skille seksualitet og reproduksjon fra hverandre, både politisk og individuelt. Prevensjon var naturligvis en viktig del av dette bildet, men også abortspørsmålet og andre medisinske nyvinninger som assistert befruktning, gjorde at likhetstegnet mellom sex og reproduksjon ble visket ut.

Prevensjonsmidler beskyttet med ganske høy sikkerhet mot graviditet og sykdommer. Dersom man skulle bli uønsket gravid gjorde også abortloven det mulig å fjerne fosteret. Assistert befruktning har senere bidratt til at sex ikke lenger er en nødvendighet for å kunne bli gravid. Man så også andre endringer som skulle påvirke seksualiteten generelt, og ikke bare den heterofile seksualiteten som muliggjorde reproduksjon. Et viktig eksempel her er opphevelsen av konkubinerloven. Til tross for at både konkubinerloven og loven som forbød homofili i praksis var sovende lover, var det en viktig seier for fri kjærlighet og seksualitet da disse lovene ble opphevet i 1972.⁵⁸

Selv om det var mange viktige nyvinninger som gjorde det stadig lettere for kvinner å kontrollere sin egen reproduksjon, var antall tenåringsgraviditeter på 70-tallet en grunn til bekymring. På siste halvdel av 1970-tallet var 15% av alle førstefødte barn født av tenåringsmødre.⁵⁹ Disse tallene skulle falle raskt framover mot 90-tallet, men prevensjonsmidler som kondom, pessar, spiral og p-pillen hadde allerede vært på markedet lenge før disse tallene sank under 10% på starten av 80-tallet. Kjønnssykdommer som gonoré var også svært utbredt på 70-tallet med over tjue ganger så mange tilfeller i 1975 kontra 1991.⁶⁰ Riktignok så man en jevn nedgang i tilfeller av kjønnssykdommer, til tross for at nye kjønnssykdommer som chlamydia, herpes genitalis og den mer alvorlige HIV spredte seg i Norge i løpet på 80-tallet. «Anna»⁶¹ brukte store deler av sitt yrkesaktive liv på å arbeide med bevisstgjørings- og opplysningsarbeid i forbindelse med prevensjon og kjønnssykdommer. Hun forteller at HIV utløste en offentlig debatt som hun mener gagnet frigjøringen av

⁵⁸ Danielsen, Hilde (m.fl). 2015. *Norsk Likestillingshistorie*. Fagbokforlaget: Bergen.: s. 136

⁵⁹ Lappegård, Trude. 2000. «Sex, men ikke barn.» I: *Samfunnsspeilet* (Nr. 6). s. 3 [Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/69739?_ts=137dab8d7c0] Figur 2

⁶⁰ Statistisk Sentralbyrå. «Helseforhold og helsetjenester» I: *Historisk statistikk 1994*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/kap04.html>]

⁶¹ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

seksualiteten, fordi du ble nødt til å snakke om det. Frykten var stor i befolkningen, forteller «Anna». «Man visste jo ikke hvordan det smittet. Unger fikk med seg dopapir hjemmefra. Man begynte å verne mot HIV i barnehage. Det var fullt smitteregime i barnehagen, mens foreldra var ute på byen uten kondom.» Smittetallene for HIV var relativt lave i Norge sammenlignet med land som for eksempel USA. Chlamydia og herpes genitalis fortsatte derimot å spre seg, og tallene for smitte er forholdsvis høye selv den dag i dag.⁶²

3.1.1 Ungdom og prevensjon

«Johanne»⁶³ forteller om da hun selv skulle be om prevensjonsmidler som tenåring. Hun forteller at både hun selv og gynekologen tenkte at p-pillen hørte et etablert samliv til. Man skulle ikke legge så mye til rette for seksualitet, i hvert fall ikke så fast og systematisk. For hennes del følte det stort å begynne med en fast prevensjon. Det kan være nærliggende å skulle forvente at prevensjonsmidler som man kunne få uten legebesøk skulle være populære og flittig i bruk – spesielt blant unge som ikke ønsket å bli gravide. I en tid hvor utenomekteskapelig sex fortsatt var stigmatisert (selv om det ikke nødvendigvis var unormalt), er det påfallende at så mange unge fikk barn og kjønnssykdommer som konsekvens av samleie, til tross for at prevensjonsmidler var tilgjengelig for dem. Her er det mange potensielle forklaringsfaktorer; skam, mangel på kunnskap, glemsel i øyeblikkets rus, et ønske om å bli gravid, at man ikke ønsket å bruke prevensjonsmidler, eller at man rett og slett bare ikke hadde det tilgjengelig. Var det flaut for unge å bli «avslørt» i at de hadde stilt forberedt?

«Martha»⁶⁴ mener selv at det bare var flaks som førte til at hun ikke ble uønsket gravid som ung. Hun hadde fått beskjed av legen om at hun ville ha vansker med å få barn, men da hun forsøkte å bli gravid så ble hun gravid med en gang. Denne beskjeden fra legen førte til at når hun hadde sex så var det ofte ubeskyttet – men hun ble aldri uønsket gravid. Hun forteller at verken hun eller hennes venninner tenkte noe særlig mye på kjønnssykdommer, og hun mener å huske at de var heldige med å unnsnippe dette også. Det var ikke noe problem å snakke om

⁶² Folkehelseinstituttet. 2018. «Klamydiastatistikk 2017». I: *FHI.no*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.fhi.no/nyheter/2018/klamydiastatistikk-2017/>]

⁶³ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

⁶⁴ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

sex eller seksualpartnere i hennes vennegjeng. Slik hun husker det var det ingen av dem som brukte prevensjon, så de snakket heller aldri om det. I ettertid synes hun at dette er veldig rart, og hun skjønner ikke hvorfor de ikke brukte eller snakket om prevensjon.

«Lea»⁶⁵ begynte å bruke spiral da hun var 14 år gammel. Hun ønsket å beskytte seg mot graviditet. Kommunelegen foreslo spiral, og «Lea» tenker at det må nok ha vært fordi han var opptatt av at unge jenter skulle ha sikre prevensjonsmidler, og at han sannsynligvis var engasjert i å forebygge tenåringsgraviditeter. Hun forteller at det var nok vanligere å bruke fast prevensjon enn kondom i hennes kretser. På folkehøyskolen hadde hun en elsker. Han var egentlig kjæreste med en annen jente på folkehøyskolen, men han «turnerte rundt». Hun erindrer spesielt en hendelse der kjæresten til denne elskereren dukket opp på døren hennes og spurte henne om han var der, men det var han ikke. «Lea» visste at han var hos en annen jente. Hun var ikke bekymret for kjønnssykdommer, det hun var opptatt av å beskytte seg fra var uønsket graviditet. Tanken om at man kunne bli smittet kom lenge etter hun var ferdig på folkehøyskolen. Kontroll over hvorvidt hun skulle bli gravid eller ikke var viktig for henne. Som ung hadde hun lest *Av måneskinn gror det ingenting*, og bestemt seg for at en abort skulle hun aldri utsette seg selv for. Hennes bevisste holdning til prevensjon og at hun ikke skulle bli uønsket gravid henger nok delvis sammen med at hun leste denne boken, mener hun. Da hun valgte å bruke spiralen handlet det i stor grad om å slippe å passe på. Guttene prøvde ofte å slippe unna kondom, og ved å bruke spiral så sikret hun seg selv mot å bli gravid, uavhengig av om de brukte kondom eller ikke.

«Johanne» påpeker at konsekvensen av at man ikke hadde prevensjon tilgjengelig, var abort. Det var spesielt en hendelse hun husker fra da hun var student, og hadde uketjeneste på kvinneklinikken på Rikshospitalet. Uketjeneste var en gruppebasert undervisning, der de fulgte en doktornestor. Denne hendelsen husker hun med skrekk og gru:

Vi ble tatt med inn på et rom der det var en benk for gynekologiske undersøkelser, og på den benken satt en ung kvinne med avkledd underliv. Hun satt med ryggen til oss, slik at vi ikke så fjeset. Så begynte denne erfarne legen å snakke om disse unge jentene fra Vestlandet og Nord-Norge som kom inn til den ene aborten etter den andre, og sannsynligvis skulle nok denne jenten etterundersøkes etter å ha vært innlagt til en abort. Hvis det da hadde vært et hull i gulvet, hadde jeg nok forsvunnet ned der.

⁶⁵ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

Hun beskriver at legen ikke var særlig gammel, han var vel i 40-årene, og hendelsen fant sted på begynnelsen av 1970-tallet. Denne hendelsen brente seg inn hos henne. Hun beskriver at hun og hennes medstudenter var for veloppdragne til å si fra, men de snakket litt om det etterpå. «*Denne episoden her forteller jo kanskje noe om holdningen til kvinner som ble uønsket gravid.*»

«Maria»⁶⁶ brukte p-piller fra hun var 17 år. Hun forteller at hun husker at hun fikk det av en klinikk, som kan ha vært en slags egen prevensjonsveiledningsklinikk for ungdom. Hun hadde noen eldre venner, og de snakket åpent sammen om ting som sex og prevensjon. Hun beskriver sin vennegjeng som en del av den feministiske og bevisste ungdommen, der det å beskytte seg mot uønsket graviditet var viktig. P-pillen var nok vanligere i hennes miljø enn i andre miljøer, tenker hun. De pleide å dra sammen to venninner til klinikken. Kondomer brukte hun dersom hun skulle ha sex med ukjente, men hun hadde faste forhold store deler av tiden, og følte det friere uten kondom. Det å være glad i noen var viktig for «Maria» når hun skulle velge seksualpartner. Å ha sex med flest mulig var aldri et mål i seg selv. Hun tenker selv at hun i det store og det hele har vært heldig:

Jeg føler vel egentlig at jeg har vært i en heldig generasjon som har kunnet gjøre noen valg. Jeg har hatt nok penger til å få tak i p-piller, og kunne holde meg gående på det. Jeg hadde nok kunnskap til å holde meg gående på det.

«Mette»⁶⁷ vokste opp med en familie der det var åpne dører og høyt under taket. Hun beskriver sin far og sin stemor som mer kompis enn foreldre, og hun fikk relativt frie tøyler. Første gang hun hadde sex var i et kortvarig kjæresteforhold, og de brukte kondom. De beskyttet seg først og fremst fordi tanken på å bli gravid var forferdelig skummel. «Mette» forteller at hun da tenkte at hun skulle ikke bli gravid før hun var i hvert fall 40. To måneder etter hun debuterte seksuelt begynte hun på p-pillen. På dette tidspunktet bodde hun ikke i Norge, og hun var 15 år, som var den seksuelle lavalderen i landet hun kom fra. Da hun gikk på barneskolen hadde hun bodd noen år i Nord-Norge, og flere av venninnene hennes derfra fikk barn da de var 16-17 år. For henne var ikke det aktuelt. Frihet var viktig for henne, og å få barn begrenset denne friheten. «*Plan A var å ikke bli gravid. Det var såpass uaktuelt at det*

⁶⁶ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

⁶⁷ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

ikke eksisterte en plan B en gang.»

I perioden mellom 1972 og 1974 gjennomførte Lars Walløe en rekke intervjuer sammen med en gruppe medisinstudenter. Intervjuene ble bearbeidet og deretter publisert i forskningsboken *Seksualitet, prevensjon og familieplanlegging i Norge* (1978). De har intervjuet to grupper: voksne kvinner og ungdom generelt (både gutter og jenter).⁶⁸ Undersøkelsen var relativt geografisk begrenset, da den konsentrerte seg om Oslo og Nord-Trøndelag. Dermed kan den ikke sies å være representativ for landet som helhet. Den første landsdekkende undersøkelsen kom først noen år senere. Resultatene hos de unge viser at i gjennomsnitt husker 75% å ha hatt forplantningslære på skolen.⁶⁹ Derfor kan ikke årsaken til spredningen av kjønnsykdommer og det høye antallet tenåringsgraviteter umiddelbart forklares med mangel på kunnskap. Samtidig var det i Østfold langt flere som ikke brukte prevensjon ved første samleie (40,5%) enn det var i Nord-Trøndelag (26,1%).⁷⁰ Det må spesifiseres at kunnskap om hvilke forskjellige typer prevensjon som finnes, ikke nødvendigvis er ensbetydende med kunnskap om hvordan forskjellige former for prevensjon kan brukes på en trygg måte.

Hos de voksne kvinnene oppgir 52,8% av de som var intervjuet å ha brukt et prevensjonsmiddel ved siste samleie.⁷¹ 1,6% av kvinnene hadde ingen samleierfaring. Dette betyr at det totalt var 45,6% av de intervjuede kvinnene som ikke brukte prevensjon ved siste samleie. Naturligvis var også en del av intervjuobjektene enten allerede gravide eller hadde ønske om å få barn, og dette var årsaken til at de ikke brukte prevensjon. Andre var også sterile av naturlige årsaker eller gjennom å ha blitt sterilisert, eller hadde en partner som var det. Dessuten blir det i tallmaterialet regnet som å ha hatt samleie uten prevensjon dersom man benyttet seg av «sikre perioder», og en del respondenter valgte også å ikke svare på spørsmålet. Derfor må det i tallmaterialet leses som at totalt var det cirka 16,2% av kvinnene som fortalte at de ikke brukte prevensjon enten fordi de ikke likte prevensjon, regnet med de skulle være trygge, ikke hadde det tilgjengelig eller at det «bare ble sånn». Det er ikke noe informasjon i rapporten som gir grunnlag for å påstå at de voksne kvinnene som ikke brukte prevensjon manglet kunnskap om prevensjonsmidler, men det er verdt å spørre seg om

⁶⁸ Walløe, Lars. 1978 *Seksualitet, prevensjon og familieplanlegging i Norge*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 11

⁶⁹ Walløe, L. 1978: s. 176. *Tabell 14.1*

⁷⁰ Walløe, L. 1978: s. 59 *Tabell 4.2*

⁷¹ Walløe, L. 1978: s. 29 *tabell 3.1*

kvinnene som av ulike grunner valgte bort prevensjonsmidler (spesielt de som ikke hadde født enda) på noe tidspunkt hadde fått tilstrekkelig opplæring i bruk av prevensjon.

Tallmaterialet fra Walløe sin rapport er unikt for tiden i den forstand at det vies mye oppmerksomhet til unge og ugifte, og deres kunnskapsnivå. Mens fruktbarhetsundersøkelsen også dekker kvinner helt ned i 18-års alderen har ikke den yngste aldersgruppen blitt gitt noen spesiell oppmerksomhet. Samtidig er det også her mulig å se en forskjell mellom unge og voksne. Metoder for prevensjon som hadde vært i bruk lenge i Norge, som avbrutt samleie, sæddrepende midler og pessar var langt vanligere hos kvinner mellom 35-44 enn de var hos kvinner mellom 18-24 og 25-34 år.⁷² Samtidig var «nye» metoder som p-pillen og spiralen oftere brukt hos de yngste aldersgruppene. Kondom var mest brukt i alle aldersgrupper. Dette skyldes sannsynligvis først og fremst prevensjonsvaner, og at mange av kvinnene i den eldste gruppen valgte sine prevensjonsmetoder basert på det som var tilgjengelig da de var yngre. I tillegg til dette spiller det også en viktig rolle at kvinner mellom 20 og 34 ofte i løpet av denne perioden føder ett eller flere barn, og bruker langtidsprevensjon som p-pille eller spiral mellom barna. Bruk av p-pille og spiral var cirka halvert der aldersgruppen 18-19 ble sammenlignet med 20-25, og opp til de var 34 år gammel økte spesielt bruk av spiral jevnt med alder.⁷³

3.1.2 Ungdom og seksualundervisning

«Johanne» dro til gynekolog da hun var 18 for å diskutere prevensjon. For henne var ikke p-pillen et alternativ på dette tidspunktet, og både hun og gynekologen var enig om at det ikke var et passende prevensjonsmiddel for en ung jente. Derfor begynte hun i stedet å bruke andre prevensjonsmidler. Hun kan ikke huske å ha fått noe særlig seksualundervisning verken hjemme eller på skolen. Det var litt forplantningslære på skolen, men utelukkende hvordan det rent kroppslige fungerte, også en litt mer inngående fysiologisk opplæring på medisinstudiet. I forbindelse med dette var det ikke snakk om holdningsbaserte spørsmål. Hun tenker at det kunne nok vært nyttig for pasienter hvis de hadde hatt det den gangen. «Mette» hadde ikke hatt noen samtaler med foreldre om prevensjon som hun kan huske, og hun kan

⁷² Noack, Turid. Østby, Lars. 1981 *Fruktbarhet blant norske kvinner: Resultater fra fruktbarhetsundersøkelsen 1977*. Statistisk Sentralbyrå: Oslo-Kongsvinger: s. 84

⁷³ Noack, T. Østby, L.1981: s. 83

heller ikke huske å ha hatt seksualundervisning på skolen – men hun mener at det hadde de nok helt sikkert. Hun husker at det var en helsesøster på skolen, som ble en svært viktig person for henne og hennes venner i slike spørsmål. Hun var også glad i å lese, og fant ut av mye om prevensjon og seksualitet på biblioteket.

«Martha» var oppvokst i Jehovas Vitner, og der var det egne restriksjoner. Man kunne bruke prevensjon, men å bruke spiral var forbudt. Tanken var at så lenge sædcellen og eggcellen hadde møttes, så var det liv. Hun husker at hun ble fortalt at spiralen fungerte slik at den hindret det befruktete egget å feste seg, og da var det like galt som å ta abort. Men det var ingen opplysning om prevensjon, bortsett fra et par timer seksualundervisning på ungdomsskolen. Der kan hun ikke huske at prevensjon ble nevnt spesifikt, men hun mener at det ble nok sikkert det. «Maria» kan ikke spesifikt huske å ha hatt noen prevensjonsveiledning, men hun mener at det hadde de nok helt sikkert. Mye av informasjonen kom gjennom samtale med venner, og gjennom lesing. Hun påpeker at selv om det var før internett kom, så var det mye informasjon om det i leksikon og på bibliotekene, og i og med at det var viktig for dem å beskytte seg mot uønsket graviditet så var dette også informasjon de oppsøkte selv.

En viktig nøkkel for å forstå hvorfor seksualvaner endret seg er hvor mye kunnskap som var tilgjengelig for nordmenn angående bruk av prevensjon. Her må man se på flere ting. Når det gjelder ungdom, er naturligvis det viktigste å se på hvilken informasjon som ble gitt gjennom skoleverket. Ungdommer hadde gjerne ikke hatt behov for å oppsøke helsestasjoner eller mødrehygienekontor enda. Dessuten er det også interessant fordi majoriteten av ungdommene opplyser å ha blitt undervist i forplantningslære (eller seksualundervisning) av sine egne lærere.⁷⁴ Seksualundervisning ble først gjenstand for debatt på 1930-tallet. Kari H. Nordberg viser i sin doktoravhandling *Ansvarlig seksualitet* (2013) til at en av årsakene til at seksualundervisning ble satt på agendaen var et ønske om en bedre folkehelse.

Seksualhygiene var en viktig del av dette oppdraget, og spesielt barn ble ansett for å være en sentral målgruppe for slike tiltak som skulle fremme folkehelsen.⁷⁵ Hun skriver at i 1935 ga lege Otto Lous Mohr ut et hefte ved navn *Forplantningslære som fag i våre skoler*. Dette heftet satte rammene da forplantningslære for første gang ble inkludert i norsk skole, gjennom

⁷⁴ Walløe, L.1978: s. 176

⁷⁵ Nordberg, Kari H. 2013. *Ansvarlig seksualitet: Seksualundervisning i Norge 1935-1985*. UiO, Institutt for Arkeologi, Konservering og Historie: Oslo.: s. 35

Normalplanen av 1939.⁷⁶

Etter andre verdenskrig var hele den vestlige verden preget av store sosiale, kulturelle og økonomiske endringer. Gjennom 50-tallet stabiliserte økonomien seg gradvis, og spesielt ungdoms forbrugeratferd viste en vilje til å benytte seg av den nye velferden.⁷⁷ Den nye norske ungdomskulturen var sterkt preget av en kulturell utveksling med amerikanerne, noe som kom særlig til uttrykk i musikk, klær og andre forbruksprodukter markedsført mot ungdom.⁷⁸ Ungdomskulturen på 50-tallet var et slags eget lite opprør før studentopprøret i 68, og etterhvert kvinneopprøret på 70-tallet. Som tenåring var man ikke lenger bare presset mellom de to stolene som var barn og voksen, nå hadde man også en egen kultur som var preget av egne idoler.⁷⁹ Film, ukeblader og underholdning ble en spesielt viktig del av både den amerikanske, og påfølgende også den norske ungdomskulturen. Som kanskje en av de viktigste figurene hadde man Elvis, noe som bekymret mange i foreldregenerasjonen ettersom flere mente at Elvis gjennom sin hoftevikking og tettsittende drakter i stor grad spilte på sex.⁸⁰ I sin masteroppgave *Unge rebeller i rock'n'roll-rus: En studie av norske avisers omtale av rock og ungdomskultur 1955-1960* har Lene Løland blant annet undersøkt tidsskriftet *Filmjournalen*. Hun skriver at *Filmjournalen* i 1959 publiserte en artikkel om det seksuelle elementet ved Elvis, der de angivelig hadde hatt kontakt med flere filmskuespillerinner som hadde hatt med Elvis å gjøre:

*(...) han representerer det forbudte, uttaler Jennifer Holden. Han bringer frem i dagen hva de fleste kvinner både frykter og higer etter når det gjelder sex. Lydene han lager og bevegelsene han gjør er av den art som vekker gjenklang hos enhver kvinne. Han kan i grunnen ikke hjelpe for det.*⁸¹

I 1963 sendte NRK radioprogrammet «Seksuell opplysning – hvorledes og av hvem?» der man intervjuet tre ungdommer, en ung lærer ved navn Nora, sosiolog Erik Grønseth og

⁷⁶ Nordberg, K.H. 2013: s. 43

⁷⁷ Fossen, Bjarne Anders., Grønlie, Tore. 1979 «Byen sprenger grensene 1920-1970» I *Bergen bys historie*. Bind IV. Universitetsforlaget: Bergen: s. 894

⁷⁸ Frønes, Ivar. 2001. *Handling, kultur og mening*. Fagbokforlaget: Oslo. s. 69

⁷⁹ Tjelmeland, Halvard. 1996. *Fra byfolk og bona til tromsøværing*. Tromsø Kommune: Tromsø: s. 387

⁸⁰ Szatmary, David P. 2004. *Rockin' in Time. A social History of Rock'n'Roll*. Pearson Prentice Hall: New Jersey: s. 48

⁸¹ Løland, Lene. 2007. *Unge rebeller I rock'n'roll-rus: En studie av norske avisers omtale av rock og ungdomskultur 1955-1960*. Universitetet i Bergen: Bergen. s. 64

universitetslektor og pedagog Ruth Frøyland i spørsmål om seksualundervisning for unge.⁸² Det var stor enighet blant deltagerne i panelet om at seksualundervisningen for unge ikke var god nok. Ungdommene mente at lærerne var for blyge når de skulle behandle slike spørsmål, og at dette gjorde at de selv også ble sjenerte og derfor ikke stilte spørsmål som det var viktig å få svar på. De mente også at undervisningen kom for sent, og at den ofte var for kortfattet og konsentrert rundt det biologiske. Den unge læreren ga uttrykk for at hun opplevde mangelfull undervisning om seksualkunnskap på lærerstudiet, og mente at det var vanskelig å skulle kunne undervise godt om sex og samliv uten å selv kunne nok om det.

Både Erik Grønseth og Ruth Frøyland kom med hard kritikk av datidens seksuallære. Frøyland mente at blygheten gjorde ingen godt, og at den potensielt kunne være skadelig. Hun argumenterte for at det var viktig å snakke med unge om seksualitet allerede fra barneskolealder, og at når spørsmålene kom så skulle man kunne gi svar. Alle i panelet var enige i at den seksualundervisningen som eksisterte ikke var god nok, men Grønseth var hardest i kritikken og den som kom med de mest kontroversielle løsningene. Han mente at man måtte ha prevensjonsveiledning inn i læreplanen, og at man måtte sette av skikkelig tid til å snakke med ungdommen om *trygg sex*, og ikke bare fornuftig sex. Programmet vekket sterke reaksjoner. Det var ikke bare utsagnene i seg selv som fikk kritikk, men også plattformen de ble ytret på ble ansett som problematisk av flere av dem som kom med tilsvaret. Biskopene gikk i ettertid ut mot NRK og kritiserte dem for å misbruke sin rolle som statskanal for å gi ungdom råd om «hvordan leve i strid med Guds bud uten risiko».⁸³ Heller ikke alle lærerne ønsket budskapet velkommen, og mange lærere skrev også under en underskriftskampanje som ble overlevert til bispedømmet der de skrev at «*I dag gjelder det å redde vårt folk fra åndelig, fysisk og moralsk forfall.*»⁸⁴

Seksuell opplysning til unge ble også etterhvert debattert på Stortinget. Nordberg skriver at i en midlertidig versjon av Mønsterplan fra grunnskolen fra 1971 ble det bestemt at prevensjonsmidler selv skulle undervises om. Imidlertid skulle ikke dette gjøres på en slik måte at det kunne tolkes som praktisk veiledning. Kun medisinsk sakkyndige kunne – med

⁸² NRK. 27.09.1963. *Seksuell opplysning – hvorledes og av hvem? Samtale med universitetslektor dr.phil Ruth Frøyland Nielsen, magister Erik Grønseth og noen unge*. Radio. [Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/nbsok/nb/aa19f63d1cc97aacbab530aa4fa82931?index=2>]

⁸³ Nordberg, K. H. 2013: s. 110-111

⁸⁴ Nordberg, K. H. 2013: 110

godkjenning fra foresatte – gi enkeltelever veiledning i bruk av prevensjon.⁸⁵ Det var bekymring rundt den høye tenåringsfruktbarheten, og etterhvert ble man likevel nødt til å gi veiledning i bruk av prevensjon. Tenåringenes seksualvaner var tydelig i endring, og dette ble gjenspeilet i hvor tidlig de ble seksuelt aktive sammenlignet med foreldregenerasjonen. Generelt kan man si at norsk ungdom på 50-tallet helt klart var en del av et kulturelt, men også identitetsbasert, opprør mot generasjonene før dem – og det skulle sette startskuddet for en periode hvor endringene var store og mange, ikke minst når det gjaldt seksualitet og prevensjon.

Sosiolog Lord Anthony Giddens har utarbeidet teorier om det han kaller for selvidentitet. Begrepet er en kombinasjon av «selv» og «identitet», som begge er grunnlag for flere analyser. Halvor Fauske er professor ved Institutt for sosialt arbeid ved NTNU, og har skrevet en tekst om Giddens og hans teorier om modernitet og selv-identitet i antologien *Modernitet – refleksjoner og idébrytninger: en antologi* (1998). Fauske skriver at Giddens selvidentitetsbegrep ikke må forstås som identisk med begrepet om selvet, eller begrepet om identitet. Selvidentitet er personens refleksive forståelse av selvet, altså hvordan individet tenker om selvet i selvbevisstheten. Giddens hevder, ifølge Fauske, at den enkelte stadig må ta stilling til spørsmål om hvem vi skal være, hva vi skal gjøre og hvordan vi skal handle.⁸⁶ Tidligere var overgangene mellom identiteter ritualiserte, for eksempel overgangen fra barn til voksen, eller fra enslig til gift. I det moderne samfunnet er endringene store fra generasjon til generasjon, og dermed er det umulig å opprettholde stabile sosiale identiteter. Individet må derfor konstruere sin egen identitet, og på den måte knytte forbindelsen mellom personlig og sosial endring.⁸⁷ Det er store brytninger mellom generasjonen unge som vokste opp på 50- og 60-tallet og deres foreldregenerasjon. Et poeng er at barneoppdragelse var blitt profesjonalisert. Kvinner var blitt oppdratt til å være gode mødre. Barneoppdragelsen var dermed ikke lenger en relasjon mellom en eldre og yngre generasjon, skriver Fauske.⁸⁸

⁸⁵ Nordberg, K. H. 2013: s. 121

⁸⁶ Fauske, Halvor. 1998. «Modernitet og selv-identitet». I *Modernitet – refleksjoner og idébrytninger. En antologi*. Cappelen Akademisk: Oslo.: s. 6

⁸⁷ Fauske, H. 1998: s. 6

⁸⁸ Fauske, H. 1998: s. 6

3.2 Seksualitet på agendaen

I kapittel 1 nevnte jeg *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History* (2011), der historiker Dagmar Herzog skriver at seksualitetshistorien ofte preges av dramatiske hendelser, unormal atferd og store endringer, for eksempel abort, vold eller prostitusjon.⁸⁹ Seksualiteten har vært historisk, politisk og samfunnsmessig viktig, men mister sin relevans der den ikke lenger er sensasjonell. Seksualpraksis og seksualitet ble stadig mer aktuelt gjennom 1900-tallet, først i sammenheng med den store nedgangen i antall barnefødsler, men etterhvert ble også seksualiteten i seg selv satt på agendaen. Denne endringen skjedde ikke bare i praksis, eller i samfunnsdebatten. Også i akademia fikk seksualiteten mer oppmerksomhet i perioden, spesielt Michel Foucault sin utgivelse av *Seksualitetens historie bind I: Viljen til viten* som ble utgitt for første gang på fransk i 1976. Foucault er spesielt godt kjent for sin definisjon av maktbegrepet, og dette begrepet som tidligere har blitt brukt i forbindelse med institusjoner som mentalsykehus og fengsel, overføres her til seksualiteten.

Makt og undertrykkelse er nøkkelen for å forstå Foucault sin analyse av seksualitetens historie. Det er også viktig å se på den historiske konteksten disse analysene ble produsert i. Tidlig på 70-tallet var nesten hele den vestlige verden påvirket av seksualliberalistiske bevegelser. Det pågikk det mange ville kalle en frigjøringsprosess, der seksualitet og den nytelsen den medbrakte skulle stå i sentrum. Pornoindustrien vokste fram, og pornofilmer ble vist i amerikanske kinosaler for et voksent publikum, eksemplifisert ved pornofilmen *Deep Throat*.⁹⁰ I historiefaget og akademia generelt foregikk det også vesentlige endringer. Foucault var ikke alene, og 70-tallet markerer i historiografisk sammenheng en tydelig overgang. Denne perioden og paradigmeskiftet den bragte med seg omtales gjerne som «den språklige vendingen». Historiker Leidulf Melve argumenterer for at forestillingen om at språket var meningsbærende og formet av subjektive faktorer ikke var nye nytt på verken det individuelle eller det samfunnsmessige planet.⁹¹ Det som var nytt, var tanken om at virkeligheten i seg selv var konstruert gjennom språket, og at en objektiv virkelighet utenfor språket var umulig å få grep om. Foucault går inn som en av flere i rekken over det som skulle

⁸⁹ Herzog, Dagmar. 2011. *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History*. Cambridge: Cambridge University Press.: s. 4.

⁹⁰ Wikipedia.org «Deep Throat» I: *Wikipedia.org*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: [https://no.wikipedia.org/wiki/Deep_Throat_\(film\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Deep_Throat_(film))]

⁹¹ Melve, Leidulf. 2010. *Historie: Historieskriving frå antikken til i dag*. Dreyers forlag: Oslo.: s. 222

bli en ny måte å tenke rundt viktigheten av begrepsapparatet i seg selv.

I resten av kapittelet skal jeg nå videre diskutere nye impulser rundt seksualitet og reproduksjon på 70-tallet. Gjennom academia, men også innen populærkultur ble sex og seksualliv stadig mer synlig i offentligheten. Importen av amerikansk ungdomskultur spilte naturligvis en stor rolle her, men i tillegg til dette var det også en politisk drakamp mellom seksualliberalister og seksualkonservative, der man hadde et nytelses- og frihetsperspektiv på den ene siden og et fornuftighetsperspektiv på den andre. Store demonstrasjonstog og medieoppslag om sakene bidro til å sette et nytt søkelys på både seksualiteten og reproduktive rettigheter. Samtidig er det viktig å ha i bakhodet hvorfor frigjøring var et aktuelt tema. Hva var frigjøringsbevegelsen et svar på? Det var flere frigjøringskamper som pågikk til samme tid, og som det ikke kan settes likhetstegn mellom. For den seksualliberale bevegelsen ble frigjøringskampen et svar på moralisme. Tendensen er den samme som man ser hos kvinnebevegelsen; frihetsperspektivet var viktig, og retten til å bestemme over egen kropp og seksualitet.

3.2.1 Seksualitet og makt i Norge

Norsk ungdom adopterte den amerikanske populærkulturen, men USA rettet også blikket mot Skandinavia. Midten av 1900-tallet var tiden hvor utveksling av kulturelle praksiser virkelig satte sitt merke på den vestlige verden. Å reise til andre verdensdeler ble både lettere og vanligere, og etter økonomien hadde stabilisert seg etter andre verdenskrig var det økonomiske oppgangstider hos seierherrene. Sveriges avslappede forhold til nakenhet forbauset amerikanerne.⁹² Amerikanske liberalere så på 60-tallet til Skandinavia med beundring av flere årsaker. I 1967 opphevet Danmark alle sine sensurlover, og når studier viste at dette hadde god effekt mot sexkriminalitet fikk amerikanerne nytt håp.⁹³ Den skandinaviske modellen for velferdsstaten fikk også stor oppmerksomhet. Samtidig var det også disse tingene de konservative kreftene advarte mot. Særlig Sverige ble vurdert som problematisk, da man kombinerte sosialisme med åpenhet om seksualitet. Dette omtalte de som «The Swedish Sin».⁹⁴

⁹² Allyn, David. 2001. *Make Love Not War: The Sexual Revolution: An Unfettered History*. Routledge: Abingdon.: s. 125

⁹³ Allyn, D. 2001: s. 125

⁹⁴ Nordberg, K. H. 2013: s. 106

Sammenlignet med Norge, var Sverige tidlig på banen. Sverige hadde vekket internasjonal oppsikt allerede i 1955 da seksualundervisning hadde blitt obligatorisk i svenske skoler. Norge hadde riktignok gjort forplantningslære obligatorisk allerede i 1950, men ikke alle skoler fulgte læreplanene, og innholdet var nokså forskjellig.⁹⁵ Innføringen av obligatorisk seksualundervisning møtte ikke på langt nær like mye motstand i Sverige som i Norge. Lena Lennerhed skriver i *Frihet att njuta* om den svenske seksualiteten som rasjonell, sunn og naturlig.⁹⁶ Hun argumenterer for at det var overhodet ikke perversjon det var snakk om, men drifter som var helt naturlig for mennesker å ha. Enda viktigere enn å være taus om dette, var det å sørge for at man var utstyrt med de riktige hjelpemidlene når man skulle handle utfra disse driftene. Dette var et sunnhetstegn. Hun peker også på at årsaken til at sex og nakenhet var mer kontroversielt i Norge kan ha skyldtes en sterkere kristelig motvekt enn man så i Sverige. Her viser hun til Sveriges abortlovgivning som var mer liberal enn den norske, og den manglende framveksten av en seksualliberal bevegelse i Norge.⁹⁷ Å si at det ikke eksisterte en seksualliberal bevegelse i Norge generelt er imidlertid en overforenkling. Allerede på 1930-tallet hadde man *Populært Tidsskrift for seksuell opplysning*. Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken skriver i «Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter» (2018) at både Katti Anker Møller, arbeiderkvinnene og sosialistene var tydelig inspirert av den internasjonale seksualreformbevegelsen.⁹⁸

Denne debatten bidrar til å gjøre det tydeligere at det ikke var snakk om en enhetlig «skandinavisk seksualitet», og at vi i Norge ikke var helt like våre naboland. Bergensavisen publiserte i 2015 en artikkel som omhandler Mykle-saken, med påstanden om at denne rettssaken splittet Norge i to. Saken dreide seg om forfatter Agnar Mykle, forfatteren av *Sangen om den røde rubin*. Boken ble gjennom en rettssak i 1957 gjort forbudt i Norge med begrunnelse i utuktsparagrafen. Ifølge en artikkel på *Store Norske Leksikon* ble seksuelt krenkende atferd omtalt som «utuktig atferd» fram til 2003 i Norge, da man endret begrepet til å være «seksuelt krenkende atferd».⁹⁹ Loven består fortsatt, men i dag ville man sannsynligvis ikke sett en lignende rettssak. Artikkelforfatterens påstand er at den norske

⁹⁵ Kvaalem, Ingela Lundin. 2008. «Fakta og myter om effekt av seksualundervisning i skolen». I: *Tidsskrift for Norsk psykologforening*. (Vol. 45. Nr. 6). s. 743-747.

⁹⁶ Lennerhed, Lena. 1994. *Frihet att njuta: sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Norstedt: Stockholm.: s. 92

⁹⁷ Lennerhed, L. 1994: s. 241-242

⁹⁸ Andresen, Astri. Elvbakken, Kari-Tove. 2018. «Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter» I: *Kjønnsforskning.no*. Hentet 09.04.19. [Tilgjengelig fra: <http://kjonnsforskning.no/en/node/10993>]

⁹⁹ Elden, John Christian. 2017. seksuelt krenkende adferd. I *Store norske leksikon*. [Hentet 05.05.2019. Tilgjengelig fra: https://snl.no/seksuelt_krenkende_adferd]

befolkningen delte seg inn i to grupperinger som konsekvens av mediedekningen av denne saken; de som mente at de seksuelle skildringene var usømmelige, og de som mente de var forfriskende.¹⁰⁰ Samtidig er det interessant at mens *Sangen om den røde rubin* (som blant annet skildret en ung manns seksuelle eskapader) ble fjernet fra butikkhyllene, var pornomagasinene fortsatt tilgjengelige for befolkningen. Saken ble anket, og forbudet ble opphevet allerede året etter.

Hvordan den norske ungdomsgenerasjonen så på spørsmål om seksualitet er også viktig for å få et helhetlig bilde av hvordan nordmenn forholdt seg til seksualitet i perioden. Sverre Asmervik ga ut boken *Ungdom og seksualitet* i 1972, der han blant annet ser på unge og deres normer for seksuelt samliv. Undersøkelsen var riktignok geografisk avgrenset til Oslo, men Oslo var en stor by som rommet mange forskjellige deler av befolkningen. Selv om den ikke kan sies å være helt representativ for hele landet, kan den bidra til å gi et klarere bilde over hvordan ungdom selv tenkte omkring seksualitet. I undersøkelsen kan man se et helt tydelig skille mellom gutter og jenter. Ungdommene ble stilt spørsmål om hvorvidt det var riktig av to tenåringer på deres alder å ha sex med hverandre. Her bemerker han at det er viktig å være bevisst på formuleringen «på din alder», da det vil tolkes annerledes basert på hvilken aldersgruppe de befinner seg i. Han viser til at de som ikke kan akseptere samleie jevnt over er yngre enn de andre.¹⁰¹ Mens relativt få i hele undersøkelsen mente at det ikke burde forekomme i det hele tatt, var det 12% av jentene mot 4% av guttene som avga dette som svar. Jentene var også langt mer opptatt av at man måtte være i fast følge eller være glad i noen for å ha sex, enn guttene.¹⁰² For de som ikke enda hadde hatt sex, ble det stilt spørsmål om hva årsaken til dette var.¹⁰³ Gutter og jenter var nesten like redde for graviditet (34% hos guttene mot 36% hos jentene), men tenåringsguttene svarte at hovedårsaken til at de ikke hadde hatt sex enda var at de ikke hadde blitt tilbudt sjansen. For jenter hadde de aller fleste fått muligheten, men tilsynelatende valgt å la være. Hos dem var det mest populære svaret at de ikke hadde vært glad nok i noen enda. Nesten 15% av jentene oppga også at det ikke var riktig å ha sex før ekteskapet, mot 4% av guttene mente det samme.

¹⁰⁰ Brubaker, Ingrid. 2015. «Myklesaken splittet Norge» I: *Bergensavisen (ba.no)*. [Hentet: 10.01.19]. Tilgjengelig fra: <https://www.ba.no/myklesaken-splittet-norge/s/5-8-114089>

¹⁰¹ Asmervik, Sverre. 1972. *Ungdom og seksualitet*. Gyldendal: Oslo. s. 49

¹⁰² Asmervik, S. 1972: s. 48 tabell 1

¹⁰³ Asmervik, S. 1972: s. 52 tabell 3

Det er ikke uventet å finne at unge gutter hadde et annet forhold til seksualitet enn jentene hadde. De som var ungdom tidlig på 70-tallet var født en eller annen gang på 1950-tallet, og det er viktig å se disse svarene i sammenheng med perioden der disse ungdommene er oppdratt. Etter andre verdenskrig var det ikke bare ungdomskulturen som var i endring, det skjedde også store ting i det norske samfunnet som helhet. Det måtte stabiliseres, og målet var sysselsetting av alle norske menn. På 1960-tallet var tallet på gifte kvinner med arbeid utenfor hjemmet på cirka 20 prosent – noe som egentlig var en stor økning fra tidligere.¹⁰⁴ De aller fleste kvinner var altså husmødre. Dette betydde imidlertid ikke at kvinnens samfunnsoppgave var ansett som uviktig. Norges Husmorforbund engasjerte seg for en profesjonalisering av husmoryrket. Alette Engelhart, som var leder for Husmorforbundet mellom 1946 og 1959 uttalte at «Vårt arbeid er faktisk anvendt vitenskap.»¹⁰⁵ Det var viktig at noen stelte hjemmet og ivaretok barna – blant annet fordi dette skulle føre til at far, som var forsørger av familien, var uthvilt nok til å dra på jobb og prestere godt der. Kvinnens rolle som mor var spesielt viktig, og som nevnt tidligere hadde dette også vært et kjerneargument for kvinnesaksforkjempere. Som mor var kvinnen ansvarlig for ivaretagelsen og opplæringen av den neste generasjonens samfunnsborgere.

Fordi kvinnens rolle i samfunnet var så viktig for samfunnets fremtid, er det klart at det var viktig at kvinner ble oppdratt til å være dannet. Hvordan det gikk med jentene som ikke levde opp til forventninger om skikkelighet forteller mye om hvilke holdninger som hersket i forbindelse med kvinners – og spesielt unge jenters – seksualitet. Kriminolog Kjersti Ericsson har skrevet om samfunnets kontroll av jenters kropp og seksualitet på femtitallet, med Bjerketun verneskole for piker som eksempel. Ericsson forteller at jentene beskrives nærmest som ville dyr, og at det blir tydelig at verneskolen skulle forsøke å «bringe dem inn under kulturens og moralens kontroll.»¹⁰⁶ Spesielt jentenes seksualitet ble ansett som problematisk. Flere av jentene blir for eksempel som en del av prosessen med å bli sendt til verneskolen sendt til lege for å få undersøkt hvorvidt de er jomfru eller ikke. I en av journalene står det: «*Piken er normalt utviklet for sin alder. Ved den gynekologiske undersøkelsen fantes ikke tegn på sykdom. Hun var grundig deflorert.*»¹⁰⁷

¹⁰⁴ Avdem, Anna J. Melby, Kari. 1985. *Oppe først, og sist i seng: husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 159

¹⁰⁵ Danielsen, Hilde. Larsen, Eirinn. Ovesen, Ingeborg W. 2015. *Norsk likestillingshistorie*. Fagbokforlaget: Bergen.: s. 140

¹⁰⁶ Ericsson, Kjersti. 1997. *Drift og dyd: kontrollen av jenter på femtitallet*. Pax Forlag A/S: Oslo.: s. 36

¹⁰⁷ Ericsson, K. 1997: s. 51

Ericsson knytter denne praksisen, og behovet for å kontroll, opp mot Foucault. Hun ser på hans analyser om den «*objektive vitenskapeligheten*» som maskerer den moralske dømmingen av pasientene som svært beskrivende for Bjerketun på 50-tallet.¹⁰⁸ Interessen for jentenes seksualitet var maskert som en medisinsk interesse, utsprunget fra en pietistisk fiendtlighet mot det seksuelle. Hun peker på at selv den dag i dag bruker man ordet «syndig» for å beskrive seksuell løssluppenhet.¹⁰⁹ Ericsson støtter seg til Foucault når han peker på at den medisinske institusjonen var i ferd med å erstatte den religiøse, men at den undertrykkende funksjonen mot seksualiteten var den samme. Hun argumenterer for at dette var svært aktuelt på femtitallet, der «Bjerketun-jentene ble beskrevet som naturkatastrofer».¹¹⁰

Spørsmålet er om denne kontrollen av jentene på Bjerketun kan overføres til jenter og kvinner i samfunnet generelt. Asmerviks undersøkelse gjorde det klart at unge jenter på 70-tallet hadde en forventning til at det i det aller minste skulle være kjærlighet inni bildet før man bestemte seg for å ligge med noen – noe som stod i sterk kontrast til flertallet av guttenes svar på det samme spørsmålet. Selv om det var et mindretall er det også et poeng at hele 15 prosent av jentene mente at sex hørte ekteskapet til, og at det var så få av guttene som mente det samme. Jentene hadde flere impulser som fortalte dem at de skulle være fornuftige. Først og fremst var det det som var gjeldende for alle; Ikke bli gravid, eller sett barn på noen før man er gift, eller i det aller minste voksen. Da tallene for tenåringsgraviditet var såpass høye som de var, var det behov for å formidle at ungdom måtte være forsiktige. Spesielt jenter måtte ta fornuftige valg. Det var ikke bare fordi det var jentene som kunne bli gravid, men også fordi de ble låst til hjemmet med en gang de ble mødre. Utviklingen på slutten av 1900-tallet skulle i stor grad viske ut også denne bekymringen, men det er grunn til å anta at den for ungdom tidlig på 70-tallet fortsatt var veldig levende.

3.2.2 Da det personlige ble politisk

«Maria» ble voksen samtidig som de store kvinnepolitiske kampene pågikk: «*Vi følte på den tiden at vi surfet litt på bølgen. Litt som jeg tror folk føler at de gjør i dag, men vi hadde kanskje større grunn til det.*» Hun opplever at hun og hennes venner var heldige ved å vokse

¹⁰⁸ Ericsson, K. 1997: s. 107

¹⁰⁹ Ericsson, K. 1997: s. 122

¹¹⁰ Ericsson, K. 1997: s. 123

opp i en generasjon som bydde på flere valgmuligheter enn generasjonene før dem hadde hatt. Hun forteller om sitt eget engasjement, som tok flere forskjellige former. I fagbevegelsen handlet det om yrkesstolthet, og politisk var både feminisme og internasjonal solidaritet viktige saker for henne. Hun gikk i tog både 1. mai og 8. mars fra hun var en 15-16 år gammel, og har vært svært aktiv. Hun husker blant annet at hun var en del av en gruppe som kjempet for å stenge ned en strippeklubb. *«Det har jo gått hånd i hånd med det faglige, det kvinnepolitiske og det internasjonalt solidariske. Det er jo flere sider av samme sak, som handler om å bekjempe undertrykking og urettferdighet, og mangel på respekt.»*

Selv om 1960- og 70-tallet var en periode hvor det skjedde mange store endringer, så var det ikke slik at disse endringene kom av seg selv. Forestillingen om at både kvinner og menn skulle ha lik mulighet til å delta både i familielivet og i samfunnet var sentral i den offentlige debatten. Det kjente slagordet «det personlige er politisk» reflekterer tiden som den nye kvinnebevegelsen blomstret opp i; man skulle bryte grensen mellom det private og det offentlige, og det individuelle og det kollektive.¹¹¹ Kvinners personlige problemer, var å anse som kollektive, og derfor også politiske. For de feministiske organisasjonene på 70-tallet var kampene mange; manglende jobbmuligheter, uønskede svangerskap, lavere lønn enn sine mannlige kollegaer, vold og overgrep, umyndiggjøring, objektifisering og husarbeid var på agendaen.¹¹² Poenget med aktivismen var at det var kvinner selv som skulle sette agenda for kvinnekampen. Det var først og fremst reell likestilling i praksis, og ikke bare i teori. Kvinner gjorde fortsatt mest husarbeid, fikk fortsatt lavere lønn enn menn i gjennomsnitt og hadde fortsatt vansker med å få jobber. Gjennom den første halvdel av 70-tallet måtte man fortsatt gjennom en nemnd for å få innvilget abort, og kvinner var fortsatt offer for menns vold og seksualisering. Den nye kvinnebevegelsen mente at så lenge dette var tilfellet, ville ikke kvinner og menn kunne være likestilte noe annet sted enn på papiret.

Spesielt idealet om kvinnen som husmor fikk gjennomgå. Rollen som husmor ble ikke vurdert som et «edelt yrke» av den nye generasjonen med feminister, men snarere et patriarkalsk fengsel der kvinnen ikke fikk anledning til selvrealisering.¹¹³ De nye feministene skilte mellom hva man juridisk hadde lov, eller rett til, og hva man reelt hadde mulighet til. En

¹¹¹ Korsvik, Trine Rogg. 2018. *Sex, vold og feminisme: hvordan voldtekt og porno ble politisk på 1970-tallet*. Cappelen Damm: Oslo.: s. 15

¹¹² Korsvik, T. R. 2018: s. 18

¹¹³ Danielsen, H. Larsen, E. Owesen, I. 2015: s. 178-179

kvinne som var husmor kunne lovlig skaffe seg arbeid utenfor hjemmet, men med ansvar for både hjem og barn var ikke dette en reell mulighet. Arbeiderpartiet som styrte landet fra mellomkrigstiden og til 1965 hadde bygget velferden på et forsørgersystem der mannen var hovedforsørger for familien, og kvinnen skulle stille hjem og barn.¹¹⁴ Dette var nå i ferd med å endre seg. Synet på hva som var typisk kvinnearbeid og hva som var typisk mannsarbeid var stadig oppe til diskusjoner. Var virkelig kvinner mindre egnet enn menn til å gjennomføre teknisk og mekanisk arbeid? Hadde menn virkelig dårligere omsorgsevne enn kvinner? Dette ble førende for den nye familiepolitikken, og eksempelvis det nordiske BRYT-prosjektet hadde særlig rettet oppmerksomheten mot å få kvinner til å velge utradisjonelt. Interessen var langt mindre når det gjaldt menns valg. Arbeidet som omhandlet likestilling var først og fremst et arbeid for kvinners rettigheter og stilling.¹¹⁵

«Babyboomen» som kom til seierherrene like etter andre verdenskrig, gjorde at fødselstallene var relativt høye mellom 1940- og 1970-tallet. Disse tallene falt igjen på midten av 70-tallet.¹¹⁶ Skyldes dette at flere kvinner begynte å beskytte seg mot uønskede svangerskap? Ida Blom mente at *når* kvinner valgte å få barn var en sentral forklaringsfaktor. Kvinnene som ble voksne på 1950-tallet giftet seg tidligere, og fikk barn tidligere. Kvinnene som ble voksne på 70-tallet valgte på sin side å vente lenger med å få barn.¹¹⁷ Dermed ble det et større gap mellom fødselene til disse to generasjonene med kvinner. Generasjonen som hadde vært ung på 1950- og 60-tallet var dessuten oppvokst i etterkrigstiden, som var en periode preget av samfunnsmessige forbedringer, og en mer stabil økonomi. De var barn av sin tid, og hadde høye forventninger til levekår og materiell velstand. «Anna» vokste opp på 40- og 50-tallet, og ble student mot slutten av 1960-tallet. Hun husker denne perioden som en tid for endring, og en ting som spesielt skilte seg ut for henne var at kvinner også begynte å planlegge for å ha en karriere. Bare på ti år mellom 1960 og 1970 ble antallet yrkesaktive kvinner doblet, og tallene skulle fortsette å stige.¹¹⁸

En rekke viktige endringer som skulle spille en stor rolle for utviklingen fram mot dagens

¹¹⁴ Danielsen, H. Larsen, E. Owesen, I. 2015: s. 182

¹¹⁵ Reizel, Liza. Teigen, Mari. 2014. *Kjønnsdeling og etniske skiller på arbeidsmarkedet*. Gyldendal Akademisk Forlag: Oslo.: 23

¹¹⁶ «Tabell 3.13: Folkemengde, fødte, døde, ekteskap, flyttinger og folketilvekst.» I: *Folkemengdens bevegelse 1735-2017*. Historisk statistikk. Statistisk sentralbyrå.

¹¹⁷ Blom, Ida. (red). Sogner, Søvi. (red). 2013. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Cappelen Akademisk Forlag: Oslo.: s. 339

¹¹⁸ Blom, I. (red)., Sogner, S. (red). 2013. s. 339

samfunn skjedde i denne perioden. Navneloven ble endret i 1964, noe som gjorde det lettere for kvinner å beholde sitt eget etternavn etter de ble gift dersom de ønsket det.

Konkubinatparagrafen ble opphevet, og det ble stadig vanligere å bli samboere. Dette reflekteres av en nedgang i antall giftermål. Blom argumenterer for at et kvinneliv på 1950-tallet betydde at ekteskapet skulle være en forsørgende enhet, der kvinnens overordnede ansvarsoppgaver var husarbeid og moderskap, mens mannen inntok forsørgerrollen.¹¹⁹ Når man skulle bryte ut av ekteskapet og skilles, var det oftere kvinnen som tok initiativ.

Skilsmisser var dog vurdert som problematiske fram til omkring 1970. Prosessen omtales av forskning som en skadelig og vanskelig prosess, heller enn en situasjon hvor man legger grunnlag for bedre livskvalitet, ifølge Blom. Hun skriver at det faktum at skilsmisse lenge hadde vært stigmatisert, gjorde det vanskelig for folk å bryte ut av ulykkelige, og noen ganger voldelige ekteskap.¹²⁰ Når rammene rundt samliv begynte å endre seg i perioden, så man imidlertid en økning i antall skilsmisser.¹²¹ Blom argumenterer for at dette sannsynligvis skyldes at parforhold ikke lenger hadde samme funksjon i ektefellenes liv. Kvinnene hadde ikke lenger behov for å bli forsørget, og dermed ble ekteskapets kvalitet i større grad vurdert ut fra emosjonelle årsaker heller enn som en praktisk løsning.

Mot 70-tallet bevegde stadig flere kvinner seg ut av hjemmet, og inn i andre arenaer. Flere tok utdanning, og stadig flere ble yrkesaktive. Mange engasjerte seg også politisk.

Oppblomstringen av flere nye kvinneorganisasjoner var en sentral del av dette, men kvinner bevegde seg også inn i politiske arenaer som tidligere hadde vært mannsdominerte. Mellom 1960 og 1985 så man en økning på over 20% for kvinnelige representanter i kommunestyre, storting og regjering.¹²² Kvinnene, som tidligere hadde vært ekskludert fra den offentlige sfære, tok plass i alle lag av sivilsamfunnet. Kjønnskvotering ble en del av det norske likestillingsparadigmet i 1981, og var et konkret tiltak for å øke kvinnelig representasjon.¹²³ Det var en kontroversiell løsning, og mange mannlige kandidater protesterte på å flyttes lenger ned på valglisterne til fordel for kvinnelige kandidater. Kvoteringen bidro til å øke kjønnsbalansen mellom kvinner og menn i de fleste politiske organer, både innad i partiene og

¹¹⁹ Blom, I. (red.), Sogner, S. (red). 2013: s 340

¹²⁰ Blom, I. (red.), Sogner, S. (red). 2013: s. 341

¹²¹ Brunborg, Helge. Mamelund, Sverre-Erik. Noack, Turid. 1997. *Skilsmisser i Norge 1886-1995 for kalenderår og ekteskapskohorter*. Statistisk Sentralbyrå: Oslo-Kongsvinger. [Hentet 18.02.19. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/a/histstat/rapp/rapp_199719.pdf] s. 30-31

¹²² Blom, I. (red.), Sogner, S. (red) 2013: s. 362

¹²³ Danielsen, H., Larsen, E., Ovesen, I. W. 2015: s. 183

på Stortinget. I 1987 ble kvoteringen økt, og det var nå et krav om at kvinner skulle utgjøre minst 40% av representantene i offentlige organer.¹²⁴

Perioden er preget av at kvinner ble stadig mer synlig i offentligheten. På 70-tallet tok stadig flere kvinner utdanning, og fikk seg fast jobb. Man ventet stadig lengre med å få barn, og flere ektepar skilte seg. Samboerskap ble stadig mer vanlig mot 80-tallet, men i stedet for å erstatte ekteskapet tok det en form som et slags prøveekteskap. De aller fleste som ble samboere, endte opp med å gifte seg på et senere tidspunkt. Ekteskapet var ikke lenger en ramme for forsørgelse for kvinner. Dette gjorde at det var først og fremst ekteskapets emosjonelle kvaliteter som stod i sentrum. Et annet svært sentralt poeng er at stadig flere kvinner etterhvert valgte å få barn utenfor ekteskapet. I 1960 var det registrert 2.277 barnefødsler utenfor ekteskapet. Til sammenligning så man i 1980 at tallene var nesten firedoblet, og i 1990 var det så mange som over 23.000 barn født utenfor ekteskapet.¹²⁵ I det demografiske tallmaterialet kan man se at antall barn født utenfor ekteskapet øker, samtidig som antall ekteskap synker. Dette er en indikator på at det ikke nødvendigvis var snakk om flere alenemødre, men snarere at samboerpar valgte å få barn før de var gifte.

Et annet viktig moment er at det ikke nødvendigvis var slik at en lovendring åpnet opp for en ny praksis. Ofte hadde praksisen eksistert lenge før lovendringen kom. Ofte var det også gjerne slik at selv om lovverket åpnet for noe, så var det sosiale stigmaet fortsatt tilstede. «Anna» valgte å beholde sitt eget navn da hun giftet seg, og flyttet sammen med sin mann. Dette var i 1969. De flyttet sammen til en studentby i Norge. På dette tidspunktet synlig gravid, men bar ingen ring. Da de hadde flyttet inn, oppdaget hun at hennes etternavn ikke stod i telefonkatalogen, og dro derfor til resepsjonen for å be om at også hennes etternavn skulle stå i katalogen. I resepsjonen satt det en ung dame. Informanten husker at hun ba om å få navnet sitt også skrevet ned i katalogen, og resepsjonisten svarte at det kunne hun ikke gjøre – og fulgte opp med et spørsmål om hvorfor de ikke hadde felles navn. Til slutt gikk resepsjonisten med på å skrive begge navn inn i telefonkatalogen, men la merke til at kvinnen var synlig gravid og ikke hadde giftering. Informanten husker at kvinnen deretter bemerket at alle kom til å tro at ungen var en løsunge, og understreker igjen at dette her var en ung dame – og at resepsjonistens syn på saken sannsynligvis heller ikke var særlig uvanlig i tiden.

¹²⁴ Danielsen, H., Larsen, E., Owsen, I. W. 2015: s. 183

¹²⁵ Historisk statistikk, Statistisk sentralbyrå: *Tabell 3.13*

Den nye radikale kvinnebevegelsen anså den formelle likestillingskampen som vunnet, men det var ikke før i 1978 at Norge formelt fikk en egen likestillingsparagraf. Prosessen rundt denne loven var lang, og preget av store kontroverser. Et av de største spørsmålene var hvorvidt dette skulle være en lov for å heve kvinners stilling, eller om loven skulle være mer generell og som sådan gjelde både kvinner og menn. Dette ser man for eksempel under debatten om likestillingsloven i Stortinget den 14. februar 1978.¹²⁶ Den endelige formuleringen ble at «*loven skal fremme likestilling mellom kjønnene, og tar særlig sikte på å bedre kvinnens stilling*».¹²⁷ Her ser man at mye oppmerksomhet rettes mot kvinners stilling, men at begge kjønn likevel er inkludert. Dette kan altså ansees for å være et slags kompromiss. Loven var inspirert av diskrimineringsparagrafen fra 1970, som forbød diskriminering på bakgrunn av rase, og paragrafen i menneskerettighetserklæringen, som sa at forskjellsbehandling på bakgrunn av kjønn var et brudd på menneskerettighetene.¹²⁸ Ifølge den nye kvinnebevegelsen var likestillingsloven en bjørnetjeneste til norske kvinner. En formell lov for likestilling var ikke ensbetydende med reell likestilling.¹²⁹ Det var ifølge dem kun en mulighet for norske myndigheter til å si at norske kvinner og menn var likestilte, uten at dette nødvendigvis var tilfelle.

3.3 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg hatt en gjennomgang av de rent praktiske endringene i seksualitetsmønster og holdninger til seksualitet, som jeg i oppgaven skal analysere videre gjennom å benytte seg av p-pillen som innfallsvinkel. Tidlig på 1900-tallet så man de første store endringene; familier begynte med barnebegrensning, og viktige aktører begynte å engasjere seg for kvinners rettigheter gjennom deres rolle som mødre. På 1950-tallet gjorde ungdommene opprør, og begynte å se til den amerikanske ungdomskulturen for inspirasjon. Dette førte til heltedyrking av rockeidoler som Elvis Presley og The Beatles, hvilket var grobunn for bekymring hos foreldregenerasjonen. Det manglet ikke i forsøk på å kontrollere ungdommene, og problematikken var i stor grad kjønn. Kjersti Ericsson har undersøkt

¹²⁶ St.meld nr. 150 (1977-1978). *Innstilling fra sosialkomiteen om Kvinneåret 1975*.

¹²⁷ Likestillingsloven. 2013. §1

¹²⁸ Danielsen, H., Larsen, E., Owesen, I. W. 2015: s. 182

¹²⁹ Danielsen, H., Larsen, E., Owesen, I. W. 2015: s. 182

journaler fra Bjerketun Verneskole, der unge jenter ble satt under samfunnsmoralens kontroll, ofte med utgangspunkt i seksuell atferd. Asmerviks undersøkelser viser også en vesensforskjell i hvordan unge gutter og jenter tenkte rundt sex og samliv på 70-tallet. Guttene var langt mer åpen for sex enn jentene, og for jentene var det å være glad i hverandre et viktig kriterium for seksuelt samvær. Selv om man hadde fått tilgang på trygge prevensjonsmidler, var også antall tenåringsgraviditeter fortsatt høye på 1970-tallet. Walløe sin undersøkelse viste at ungdom hadde kunnskap om de forskjellige prevensjonsmidlene, men det er viktig å understreke at dette ikke er ensbetydende med at de visste hvordan de brukte dem, eller at de hadde tilgang på dem.

For de voksne kvinnene var det på 1970- og 80-tallet at de største kultur- og samfunnsendringene skjedde. Mange av endringene kom som resultat av målrettet kamp for kvinnefrigjøring både av kvinnesaksforkjempere og den nye kvinnebevegelsen. Kvinner stilte generelt sterkere i samfunnet, både når det gjaldt utdanning og yrkesliv, politisk representasjon og reproduktive rettigheter. Den nye kvinnebevegelsen ville gi kvinner muligheten til å bryte med moderskap og husmorliv som den eneste akseptable veien for kvinner å gå. Man ønsket seg en reell valgfrihet. Begrepet seksuell vold ble også diskutert av den nye kvinnebevegelsen, som krevde full seksuell frigjøring for kvinner. Dette inkluderte retten til å bevege seg i offentlige rom uten å bli redusert til et seksuelt objekt, frihet fra utnyttelse i pornografi, og frihet fra overgrep. De reproduktive rettighetene var også sentrale, og både prevensjon og abort var viktige saker. Tall fra norsk fruktbarhetsundersøkelse peker også på noen interessante punkter når det gjelder de voksne kvinnenes bruk av prevensjon. Jo yngre kvinnene var, jo mer åpen var de for nye prevensjonsmetoder. Det var først de yngste kvinnene som for alvor begynte å bruke de nye prevensjonsmetodene, som p-pille og spiral. De eldre kvinnene benyttet seg heller av prevensjonsmetoder som hadde vært i bruk lenger. Her ser man et mønster som tyder på at selv uten at de brukte prevensjon fast, så benyttet kvinnene seg helst av prevensjonsmidlene de kjente best.

Seksualitet generelt ble stadig mer interessant for den norske offentligheten som helhet, og akademia var ikke et unntak. Både kjønn og seksualitet fikk stor plass i debatter om hvordan akademia skulle arbeide fremover. Riktignok hadde vitenskapen fattet interesse for kropp og sex siden opplysningstiden. Ericsson viser til Foucault, som argumenterer med at denne tidlige vitenskapelige interessen for kropp og kjønn var et skalkeskjul for moralistisk kontroll

over kjønn og seksualitet, slik som hun beskriver at den ble utført på Bjerketun. Det amerikanske samfunnet hadde sett mot den skandinaviske kulturen for inspirasjon til seksuell frigjøring, men det var nok mer den svenske kulturen heller enn den norske – selv om vi også hadde en seksualliberal og seksualreformistisk bevegelse i Norge. Det er mye som tyder på at svenskene var mer positive til kropp og seksualitet enn nordmenn var, spesielt når det gjaldt ungdom. Da Norge gjorde forplantningslære til en obligatorisk del av undervisningen, ble avgjørelsen møtt med mye motstand. Grønseths forslag om prevensjonsveiledning inn i seksualundervisningen i 1963 ble også møtt med motstand. Et viktig spørsmål her er hvor denne motstanden kom fra, og om denne motstanden var representativ for hele befolkningen, eller om det var først og fremst kristne og andre religiøse kretser som protesterte. Dette skal vi undersøke nærmere i neste kapittel.

4 Kirkens syn på seksualmoral

«Men Gud ga ikke bare mann og kvinne seksualdrift. Han ga også nærmere retningslinjer for utfoldelsen av denne drift: «Derfor skal mannen forlate sin far og sin mor og bli hos sin hustru – og de skal være ett kjød.»»¹³⁰

«For meg var Gud trygghet. Jeg kunne snakke med Gud om alt. Jeg følte meg sett og hørt av Gud.» Slik beskriver «Martha»¹³¹ sin personlige religion under hennes oppvekst i Jehovas Vitner. Sosiologen Emilé Durkheim mente at religion, sammen med lov og moral, var de tre regulerende funksjoner som formet samfunnet. På grunn av dette mente han at det var essensielt at sosiologer forstod viktigheten av ansvaret med å analysere religionens betydning i en sosial sammenheng.¹³² I forrige kapittel diskuterte jeg aktualiseringen av seksualiteten, og en ny kultur som på mange måter ledet til et brudd mellom foreldre- og ungdomsgenerasjonen. Gjennom statskirken/folkekirken og skolesystemet med kristen formålsparagraf blir unge mennesker eksponert for kristendommen som moralsk/etisk autoritet. Kristendomsundervisning i skolen gir innsyn i og råd om seksualitet og samliv. Dermed er det naturlig å anta at kirkens lære har vært utslagsgivende for mange unge mennesker når de skulle gjøre seksuelle valg, og vurdere bruk av prevensjonsmidler. I dette kapitlet vil jeg undersøke religionens betydning for de funn jeg har gjort. Særlig vil jeg konsentrere meg om den norske kirkens kvinnesyn og hva dette hadde å si for synet på kvinnelig seksualitet i Norge, og hvilken betydning dette hadde for nordmenns syn og holdninger til prevensjon, familieplanlegging og reproduktive rettigheter generelt.

Hvordan kristne kvinner forholdt seg til den nye kvinnebevegelsen, som tidvis var svært kritisk til religiøse institusjoner, er også interessant. I tillegg til dette vil jeg se nærmere på hvilken betydning personlig religion hadde for kvinnene jeg har snakket med, og deres syn på seksualitet. For å besvare spørsmålene på en ryddig måte vil jeg dele inn dette kapitlet i tre forskjellige temaer: Prevensjon og familieplanlegging, seksualmoral og kvinnesyn. Her må jeg understreke at jeg i all hovedsak forholder meg til kristendommen, da dette var den norske

¹³⁰ Assev, Albert. m. fl. 1967. *Kristne normer for seksualmoral: et ord fra kirken*. Forlaget Land og Kirke: Oslo. s. 13

¹³¹ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

¹³² Pickering, W. S. F. (red). 2011. *Durkheim on Religion: A Selection of Readings with Bibliography and Introductory Remarks*. James Clarke & Co: Cambridge.: s. 23

statsreligionen og dermed den som påvirket flest. Der jeg benytter meg av intervjuene er det informantens livssyn eller religiøse tilhørighet som er relevant.

4.1 Prevensjon og familieplanlegging

I avgjørelser om hva som var etisk og moralsk forsvarlig, var kirken en av de største samfunnsaktørene i Norge i perioden. Selv om kirkens posisjon har blitt svekket underveis, har kirken og kristne verdier har fortsatt å spille en sentral rolle. Dette gjelder kanskje spesielt for barn- og unge, der kristendom har fylt hoveddelen av religionsundervisning, og der de aller fleste fortsatt velger å konfirmere seg i kirken.¹³³ Hvilke former for familieplanlegging og hvilke prevensjonsmidler som var akseptable var brennbart for kirken å ta aktivt stilling til. Den norske kirken var en folkekirke, og dermed måtte politikken være bred nok til å favne en allmenn oppfatning, samtidig som den måtte forholde seg til Bibelen og den kristne lære. Hva som var det bibelske grunnlaget i disse spørsmålene var det delte meninger om. I 1960 vedtok Bispedømmerrådet å sette ned et utvalg for å undersøke og redegjøre for kirkens syn på kristen seksualmoral.¹³⁴ Arbeidet stod ferdig i 1962, men resultatet ble ikke publisert før mot slutten av 60-tallet, da den måtte redigeres og gjennomarbeides. Det var viktig for kirken at materialet skulle fremstilles på en leservennlig måte.¹³⁵ I bispedømmeutvalgets uttalelse om kirkens syn på seksualmoral, har utvalget blant annet diskutert prevensjon og familieplanlegging. Her kommer det fram at kirken i utgangspunktet var positivt innstilt til familieplanlegging, og at det var ingen årsak til at det skulle være moralsk problematisk.

Et viktig forbehold var at familieplanlegging skulle foregå innenfor ekteskapets rammer. For kirken var det ekteskapet som var den eneste akseptable rammen for seksuell utprøving og samliv. Det var familiedannelse og vern om barn som var seksualdriftens hovedmål.¹³⁶ Innad i ekteskapet var det både helsemessige og sosiale årsaker til at planlegging kunne være nødvendig i forbindelse med å stifte familie. Forventninger til levevilkår, og at barna som ble

¹³³ Statistisk Sentralbyrå. 2018. «Den norske kirke» I: *ssb.no* [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_kostr]

¹³⁴ Assev, A. 1967. s: forord

¹³⁵ Bastøe, Oddvar. "Kristne normer for seksualmoral" I: *Kirke og kultur* (Vol. 73. Nr. 4) s. 241-245. Forlaget Land og Kirke: Oslo.: s. 241-242

¹³⁶ Assev, A. 1967: s. 49

født skulle ha gode liv var viktige punkter. Det var også viktig å ta hensyn til mor. For en kvinne skulle det være mulig å ta godt vare på sine barn, samtidig som hun skulle leve et menneskeverdig liv.¹³⁷ Utvalget skriver at et *«et primitivt patriarkalsk syn som reduserer kvinnens rolle som hustru og mor til det å føde og oppdra flest mulig barn, har ingen bibelsk hjemmel og er i hvert fall overvunnet i Det nye testamente.»*¹³⁸ Likevel var det mange i kirken som argumenterte for at kvinnen skulle være underordnet mannen i ekteskapet. Dette blir spesielt tydelig i debatten om ansettelsen av den første kvinnelige soknepresten, Ingrid Bjerckås.

Ane-Marie Hjælset var en av flere som engasjerte seg i saken. Hun var samfunnsengasjert kristen, og hadde arbeidet ved Bjerketun verneskole for piker store deler av sitt yrkesaktive liv¹³⁹. Utover det vites det ikke om hun hadde noen stilling innad i kirken, men jeg har ikke funnet noen kilder som indikerer at hun har hatt det. Hun påpeker at mange av dem som stilte seg negative til at kvinner skulle ha anledning til å bli prester gjorde dette med utgangspunkt i Paulus sine ord, som plasserte mannen som familiens og samfunnets overhode.¹⁴⁰ Hun er uenig i deres tolkning av apostelen Paulus, og mener at han umulig kan ha ment at kvinner gjennom tusener av år skulle være nødt til å *«grave sine talenter ned i jorden, talenter som Gud hadde utrustet dem med»*.¹⁴¹ Hun skriver at denne holdningen var ikke utelukkende å syne hos de gamle og konservative medlemmene i kirken, men også hos yngre menn og kvinner.¹⁴² Hjælset bekymret seg for at kirkens manglende interesse for kvinners interne bidrag ville kunne føre til at kvinner generelt mistet interesse for å gjøre en innsats.¹⁴³

Hvilke ord av Paulus var det som ble henvist til i denne debatten? Det gjelder spesielt to utsagn: *«En kvinne skal ta imot opplæring i stillhet og underordne seg i alt. Jeg tillater ikke en kvinne i å undervise»*¹⁴⁴ og *«Som i alle de helliges menigheter skal kvinnene tie når menigheten samles. Det er ikke tillatt for dem å tale; de skal underordne seg, slik også loven sier.»*¹⁴⁵ Disse utsagnene har vært spesielt kontroversielle innenfor kristne kretser. Forsvarere

¹³⁷ Assev, A. 1967: s. 74

¹³⁸ Assev, A. 1967: s. 75

¹³⁹ Hjælset, Ane-Marie. 1980. *Historien om Bjerketun: Fra 1910-1978*. Rune Forlag: Trondheim.: s. 5

¹⁴⁰ Hjælset, A-M. 1975: s. 97

¹⁴¹ Hjælset, A-M. 1975: s. 98

¹⁴² Hjælset, A-M. 1975: s. 101

¹⁴³ Hjælset, A-M. 1975: s. 98

¹⁴⁴ 1. Timoteus 2:11-12

¹⁴⁵ 1. Korinterbrev 14:33-34

av Paulus trekker frem andre vers der han tvert imot sier at kvinner kan både be og tale profetisk, deriblant: «*hver kvinne som ber eller taler profetisk med utildekket hode, fører skam over sitt hode.*»¹⁴⁶ Hva som vil være riktig tolkning har ikke undertegnede kapasitet eller kunnskap nok til å si noe om. Det ser ut til at man i forbindelse med Bjerkås-saken hadde to tolkninger; de som forstod apostelen bokstavelig i disse versene, og de som valgte å understreke at Paulus andre steder hadde løftet frem kvinner.

Hvilke metoder som var akseptable å bruke når man drev med familieplanlegging, var imidlertid større strid om. Solveig Foss, som var en del av utvalget, publiserte i 1967 en egen tekst om misjon og familieplanlegging i tidsskriftet *Kirke og kultur*. Utgangspunktet for teksten var metoder for barnebegrensning og familieplanlegging i utviklingsland, men der hun diskuterer hvorvidt metodene er gyldige tar hun utgangspunkt i Bibelen. Foss viser til at det i 1. Kor. 7,5 tillates avhold på tre betingelser: det skal være kortvarig, begge ektefeller må være enig, og det skal ha en åndelig funksjon.¹⁴⁷ Utvalget er av samme oppfatning når det gjelder avholdenhet. De påpeker dessuten at det er urealistisk at friske mennesker skulle fullstendig avstå fra sex med sin ektefelle. Periodisk avholdenhet var heller ikke ideelt, men en bedre metode enn fullstendig avholdenhet. Begge ektefeller kunne gå med på å benytte seg av denne metoden uten dårlig samvittighet eller andre moralske kvaler, samtidig som man likevel levde ut seksualiteten iblant.¹⁴⁸ Man antar at avbrutt samleie var den mest populære metoden for barnebegrensning i mellomkrigstiden. Utvalget mener at denne metoden kunne være potensielt skadelig, spesielt for kvinnen. Når utløsning ikke oppnås, mente utvalget at det kunne føre til irritabilitet, tretthet og nevroser hos kvinner.¹⁴⁹ De viser også til at metoden var usikker, og derfor ikke var en skikket metode for ektepar som anså det som viktig at det ikke ble barn.¹⁵⁰

Religiøse tanker om barnebegrensning og familieplanlegging har sannsynligvis vært viktig for flere norske kvinner når de skulle vurdere metoder for familieplanlegging, og eventuell bruk av prevensjon. Dette reflekteres også i at enkelte leger har valgt å inkludere en diskusjon om religiøse hensyn i prevensjonsveiledningsbøker. At legene var opptatt av den religiøse

¹⁴⁶ 1. Korinterbrev 11,5

¹⁴⁷ Foss, Solveig. 1967. «Misjon og familieplanlegging». I: *Kirke og kultur* (72. Årg. Hefte 8.) s. 485-499. s. 486

¹⁴⁸ Assev, A. 1967: s. 78-79

¹⁴⁹ Assev, A. 1967: s. 79-80

¹⁵⁰ Assev, A. 1967: s. 79

vurderingen, viser at slike problemstillinger har sannsynligvis vært diskutert internt med andre leger, men potensielt også med pasienter. En annen mulighet er at legene har inkludert det av samvittighetsgrunner, da de selv kan ha vært kristne. Et godt eksempel på dette er Knut Bjørø og Eivind Myhre i sin prevensjonsveiledningsbok *P-pillen* (1969). De skriver at hensikten med utgivelsen er at den skal være til orientering og veiledning for publikum.¹⁵¹ Bjørø og Myhre viser til at den viktigste innvendingen som har kommet mot prevensjon er at den «strider mot naturens orden».¹⁵² De mener at forestillingen om at man ikke skal gripe inn i naturens orden ikke er holdbart, og påpeker at også biskop Lønning er enig med dem.¹⁵³

Hvorfor de velger å trekke inn akkurat Per Lønning er et interessant spørsmål. Han var en tydelig abortmotstander, og valgte i 1975 å tre av som biskop i protest mot abortloven.¹⁵⁴ Det er imidlertid ikke noe tydelig svar på dette spørsmålet, da det ikke vites med sikkerhet om Bjørø og Myhre selv var abortmotstandere. Andre utsagn fra boken kan tyde på det. I et avsluttende segment diskuterer de sine egne betenkeligheter rundt angrepillen. De påpeker at de mener at bruk av angrepille klart må kategoriseres som en abort, og ikke kan godkjennes til bruk for befruktningshindring. Her viser de også til at bruk av angrepiller i kirurgiske inngrep der svangerskapsavbrudd er medisinsk berettiget kan være aktuelt.¹⁵⁵ De påpeker også innledningsvis at provoserte aborter ikke er en løsning på problemet ved fødselsregulering, og omtaler tilhengere av selvbestemt abort som «kyniske talsmenn for «fri abort»».¹⁵⁶ Hvorvidt en eventuell abortmotstand er begrunnet i religiøs tilhørighet eller personlige etiske vurderinger vites ikke.

Professor i medisin Olav Hilmar Iversen skriver i *Familieplanlegging og prevensjon* (1967) at spørsmålet om når livet begynner ikke bare kan besvares fra et biologisk standpunkt. Det er spørsmålet om når mennesket oppstår som «åndsvesen».¹⁵⁷ Han kommenterer kravet om fri abort, og skriver at man vanskelig kan argumentere for at «noen skal ha frihet til å disponere over andres liv og død, selv ikke når det gjelder ens egne barn.»¹⁵⁸ Han var bekymret for at en

¹⁵¹ Bjørø, Knut. Myhre, Eivind. 1969. *P-pillen*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 9

¹⁵² Bjørø, K. Myhre, E. 1969: s. 98

¹⁵³ Bjørø, K. Myhre, E. 1969: s. 99

¹⁵⁴ Austad, Torleiv. 02.09.2016. Per Lønning. I *Norsk biografisk leksikon*. [Hentet 25. april 2019 fra https://nbl.snl.no/Per_L%C3%B8nning]

¹⁵⁵ Bjørø, K. Myhre, E. 1969: s. 109

¹⁵⁶ Bjørø, K. Myhre, E. 1969: s. 20

¹⁵⁷ Ramvi, Ivar. 1967. *Familieplanlegging og prevensjon*. Forlaget Land og Kirke: Oslo.: s. 99

¹⁵⁸ Ramvi, Ivar. 1967: s. 109

fri abortlov vil kunne føre til at man mistet sine moralske innvendinger mot å foreta en abort.¹⁵⁹ Ved en lovliggjøring ville man kunne sende et signal om at det er moralsk akseptabelt å foreta en fosterfordrivelse. Utvalget skrev noen år tidligere at man ikke kommer utenom det faktum at abort som inngrep har en dødelighet på 100 prosent.¹⁶⁰ De viser til at det kristne syn på liv er at alt liv er hellig, og at dette i forlengelse også må gjelde det ufødte foster. En fremprovosert abort kunne derfor bare være akseptabelt der det var et «*nødvendig offer*» i livets tjeneste. Kirken mente at abort kun kunne forsvares som en siste nødutvei:

Etisk kan Abortus provocatus kun godtas hvor det nyttes som et nødvendig offer i livets tjeneste. Å løse overbefolkningsproblemet ved bruk av Abortus provocatus slik man har gått frem f.eks. i Japan kan aldri forsvares ut fra kristen etikk. Abortus provocatus kan bare forsvares som den siste nødutvei.¹⁶¹

Spørsmålet «når begynner livet?» stilles ofte i forbindelse med abortdebatten, men det ble også et moment i vurderingen av hvorvidt bruk av hormonprevensjon var forsvarlig i kristenmorsalisk forstand. Hvilke holdninger man hadde til dette spørsmålet ville få konsekvenser for hvilket prevensjonsmiddel man brukte. Dersom man eksempelvis anså det slik at livet startet fra befruktning av egget, vil prevensjonsmidler som støter ut et allerede befruktet egg være problematisk. Bjøro og Myhre ser denne debatten i sammenheng med diskusjonen rundt abort. Ettersom p-pillen forhindrer befruktningen i seg selv, mener de imidlertid at det er ikke noe grunnlag for å diskutere pillen med utgangspunkt i slike spørsmål.¹⁶² Dersom det derimot hadde vært tilfellet at p-pillen forhindret befruktede egg i å feste seg, mener de at dette ikke kan aksepteres.¹⁶³ Også den danske legen Helge Kjærsgård kommenterer religiøse innflytelser i debatten rundt prevensjonsbruk, med oppmerksomhet rettet spesielt mot pillen. Han påpeker at religiøse hensyn ikke spilte en veldig stor rolle i Norden, men at det var langt viktigere i katolske land.¹⁶⁴ Det er et tidsperspektiv å ta hensyn til. Mens Bjøro og Myhre skrev sin bok i 1969, ble ikke Kjærsgård sin bok publisert i Norge før 1987. Dessuten er det verdt å understreke at vi skal se at den norske kirken jevnt over var positivt innstilt til bruk av prevensjon, så lenge det forekom innenfor ekteskapet. Den norske legen Astor Reigstad mente i 1969, samtidig som Bjøro og Myhre, at det ikke var behov for å

¹⁵⁹ Ramvi, Ivar. 1967: s. 111

¹⁶⁰ Assev, A. 1967: s. 90

¹⁶¹ Assev, A. 1967: s. 91

¹⁶² Bjøro, K. Myhre, E. 1969: s. 102

¹⁶³ Bjøro, K. Myhre, E. 1969: s. 104

¹⁶⁴ Kjærsgård, Helge H. 1987. *Legen snakker om p-pillen*. Chr. Schibsteds Forlag: Oslo.: s. 110

blande seg opp i hvorvidt mennesker var gift eller ikke før de hadde sex, det viktigste var at de beskyttet seg.¹⁶⁵ Reigstad skriver med et tydelig moralsk og politisk utgangspunkt. Boken var publisert på Pax forlag, som definerte seg selv som sosialistiske. Han var også medlem i sosialistiske legers forening, og var på 1970-tallet med å starte opp Kontor for seksuell opplysning. I en artikkel i Aftenposten forteller han om at de hjalp abortsøkende kvinner å søke abort i utlandet dersom de fikk avslag i Norge, og at det var viktig for dem at alle fikk abort.¹⁶⁶

Problemet om inngripen i naturens orden og hvorvidt det er etisk forsvarlig å benytte seg av prevensjonsmidler var også diskutert av utvalget. Dette var det eneste punkt hvor de var uenige med hverandre. Mens flertallet av utvalget mente at bruk av teknisk/kjemisk prevensjon innenfor de gitte rammer av ekteskapet kunne være en god metode for å forhindre uønskede svangerskap, mener mindretallet at «*teknisk prevensjon er lite forenelig med det seksuelle samlivs strengt personlige karakter.*»¹⁶⁷ Den største bekymringen hos mindretallet var at mennesket ved hjelp av slike metoder for befruktningshindring kunne gjøre seg til herre over egne reproduktive organer, og at det var først og fremst Gud som skulle styre dette.¹⁶⁸ Dessuten var det også bekymring for at slike metoder kunne misbrukes:

*Kjennskap til og bruk av slike midler representerer både moralsk og sosialt et alvorlig problem om det ikke her trekkes bestemte grenser. En altfor lett adgang til slike midler kan føre til at det seksuelle samliv blir uforpliktende, og for mange mennesker kan det bli en fristelse til å begynne slikt samliv før eller utenom ekteskapet.*¹⁶⁹

Utenomekteskapelig seksuelle relasjoner var en bekymring for kirken i forbindelse med bruk av prevensjon og familieplanlegging generelt. Dette gjelder ikke bare det de omtaler som «ansvarsløse forbindelser», men også forlovelse. Utvalget viste til at selv man som oftest gifter seg etter forlovelse, er ikke en forlovelse en ubrytelig pakt slik som ekteskapet.¹⁷⁰ Dermed falt ikke forlovelse innunder de samme retningslinjene som ekteskapet, og seksuell

¹⁶⁵ Reigstad, Astor. 1969. *Tryggere Samliv: Håndbok i prevensjon*. Pax Forlag A/S: Oslo, s. 30

¹⁶⁶ Omland, Ellen. 28.04.2014 «-Vi hjalp kvinner til England for å ta abort på 70-tallet» I: *NRK.no*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/norge/hjalp-kvinner-til-england-1.11684908>]

¹⁶⁷ Assev, A. 1967: s. 29

¹⁶⁸ Assev, A. 1967: s. 82

¹⁶⁹ Assev, A. 1967: s. 82

¹⁷⁰ Assev, A. 1967: s. 59

omgang eller berøring var heller ikke akseptabelt når man var forlovet. Spørsmålet om modenhet var viktig i denne forbindelse. Dersom man var moden nok til å ha sex, skulle man også være moden nok til å gifte seg. De anså det som et problem at flere eksperimenterte seksuelt før ekteskapet som en metode for å teste hvorvidt man var seksuelt kompatibel. En slik forståelse av seksualiteten mente utvalget stod i direkte motsetning til den hengivelse ekteskapet skal være.¹⁷¹ Man skulle ikke avvise sin ektefelle på grunn av seksuelle problemer, man skulle løse dem sammen. De påpekte at dersom man valgte bort en potensiell ektefelle med utgangspunkt i en slik test vil det kunne være en stor sorg.¹⁷²

Det var familiedannelse og vern om barn som var seksualdriftens hovedmål i den kristne seksualmoralen. Seksuell nytelse var ansett som en sekundær virkning. Spesielt det sjette bud («*Du skal ikke bryte ekteskapet*») reflekterte i utvalgets øyne hvorfor utenomekteskapelig seksuelt samliv var «*etisk forkastelig*».¹⁷³ Budet kunne tolkes bokstavelig, men det kunne også ifølge utvalget leses til å være representativt for den kristne seksualmoralen som helhet. Utvalget skriver at «*Gud vil at seksuallivet skal settes inn i en sammenheng hvor det kan bli til velsignelse. Derfor binder han det til ekteskapet.*»¹⁷⁴ Dessuten mente utvalget at gleden ved slike utenomekteskapelige seksuelle forbindelser var liten. Spesielt for kvinner ansees den emosjonelle forbindelsen mellom ektefellene for å være selve kjernen som skaper seksuell nytelse. Dette baserte utvalget på undersøkelser som viser at kvinnene lot seg overtale til seksuelle forbindelser for å ikke oppfattes som prispne, rigide eller annerledes.¹⁷⁵ Det er verdt å påpeke at henvisningen til disse undersøkelsene står uten kilder, til tross for at utvalget er konsekvente i kildebruken ellers. Nå er det ikke noen umiddelbar grunn til å anta at utvalget skulle lyve om resultatet av undersøkelsene, men det er vanskelig å skulle kunne si noe om det uten å ha kunnskap om undersøkelsene. Mannen blir stående på den andre siden. Ifølge utvalget er spesielt menn i risiko for å hengi seg til å ha sex med tilfredsstillelse som eneste formål.¹⁷⁶

¹⁷¹ Assev, A. 1967: s. 61

¹⁷² Assev, A. 1967: s. 62

¹⁷³ Assev, A. 1967: s. 51

¹⁷⁴ Assev, A. 1967: s. 51

¹⁷⁵ Assev, A. 1967: s. 52-53

¹⁷⁶ Assev, A. 1967: s. 52

4.2 Seksualmoral

Det er lett å gå i en felle hvor man antar at religiøse institusjoner har hatt en svært konservativ forbudslinje når det gjelder seksualitet, men dette stemmer ikke nødvendigvis for den norske kirken mellom på 1960- og 70-tallet. Utvalget omtaler seksuallivet som «*fremstått som et resultat av en Guds velsignelse, men også på dette livsområdet er en på en ulykkelig måte skadet av synden.*»¹⁷⁷ Ifølge dem står ikke seksuallivets synder i en særstilling i den kristne troen; den stiller på lik linje som andre synder. For kirken var seksualiteten noe som var gitt av Gud for å nytes innad i ekteskapet. Kirken anerkjente også at forståelsen av ekteskapet er kulturelt betinget. Ifølge utvalget var det kristne ekteskapsidealet på 1900-tallet rikere enn tidligere, fordi følelsesverdier og personlighetsverdier nå også var inkludert. Dette mener de er grunnet den samfunnsmessige kulturutviklingen.¹⁷⁸ Imidlertid hadde også kulturutviklingen ifølge utvalget ført til at man viet mer oppmerksomhet til sex gjennom en naturalistisk tilnærming, uten at man vurderte seksualitetens innordning i større sammenhenger.¹⁷⁹ Slik fikk man et rikere kristent ekteskapsideal, men en fattig forståelse av seksuallivets betydning. Konklusjonen blir for dem at seksualiteten hører ekteskapet til. Religionsforsker Dag Øistein Endsjø skriver at ekteskapet har i den kristne tro beveget seg fra å være et mindre viktig ritual til å være en viktig del av det religiøse verdensbildet.¹⁸⁰

Endsjø skriver at historisk sett har seksualiteten vært underlagt et langt strengere regime enn andre religiøse rettesnorer. Selv om det finnes regler for det aller meste i livsførsel, både hvordan man skal vaske seg, hva man skal spise og hvordan man skal kle seg, så dreper folk sjelden hverandre av den grunn. Endsjø mener imidlertid at mange har blitt drept på grunn av religiøs moralisme overfor andre menneskers sexliv. Han skriver at «*sex engasjerer ofte mer enn mye annet i en religiøs sammenheng.*»¹⁸¹ Den norske kirken på 1960-tallet ser ut til å avvise at det er tilfellet at seksuell synd er verre enn andre synder. Hvorvidt dette stemmer, er derimot noe annet. Utukt hadde lenge vært forbudt i store deler av den vestlige verden, inkludert i Norge, og dermed også straffbart ved lov. Det var også i all hovedsak kristne konservative som hadde vært pådrivere for forbudet av *Sangen om den røde rubin* som jeg

¹⁷⁷ Assev, A. 1967: s. 14

¹⁷⁸ Assev, A. 1967: s. 33

¹⁷⁹ Assev, A. 1967: s. 30

¹⁸⁰ Endsjø, Dag. Ø. 2009. *Sex og Religion: fra jomfruball til hellig homosex*. Universitetsforlaget: Oslo: s. 54

¹⁸¹ Endsjø, D. Ø. 2009: s. 11

henviste til i kapittel 3.2.1, og det var også ønske blant noen om å straffe eller bøtelegge forfatteren.¹⁸² Endsjø påpeker ovenfor at det er mange regler for hvordan man skal leve livene sine i religion, og kristendommen er ingen unntak fra denne regelen. Det er mange synder som ikke har vært inkludert i straffeloven.

Hadde kirken et ønske om å fjerne seg fra sin fortid ved denne utgivelsen, og utarbeide en ny og mer tolerant seksualmoral? Det hadde lenge vært slik at det var kirken som hadde hatt presedens i moralske spørsmål, men en endring i praksis kan etterhvert ha gjort det nødvendig for kirken å endre syn i slike spørsmål. Etterhvert som det ble vanligere å få barn utenfor ekteskapet, så man at den norske, protestantiske kirken ikke lenger tolket lovtekstene om ekteskapet like strengt som de gjorde på 60-tallet. I dag kan også homofile få kristen vigsel i kirken, selv om et aktivt homofilt samliv var forbudt i et kristent syn på seksualmoral på 60-tallet. En økende sekularisering i det norske samfunnet kan ha gjort det nødvendig for kirken å følge med i tiden, og endre holdninger underveis. Dette kan også ha vært årsaken til at kirken ønsket å fornye budskapet om kristen seksualmoral til å passe mer inn i tiden. Samtidig kan det også sees som et forsøk i å påminne befolkningen om en allerede eksisterende seksualmoral, da det er lite i utvalgets lesninger som fremstår som nytt eller overraskende.

4.2.1 Sex og unge

«Johanne»¹⁸³ vokste opp på en bygd, og beskriver selv at hun ikke hadde noen risikoatferd når det gjaldt festing og alkohol. Foreldrene hennes var avholdsfolk. Men hun elsket å danse som ung, og det elsker hun fortsatt. Hun poengterer at prevensjon var viktig fordi det gjorde det vanskelig for «mørkemenn» å kontrollere kvinners seksualitet. Med mørkemenn mener hun konservative kristne, og høyreekstreme. Slik hun ser på det har enkelte menn alltid ønsket seg kontroll over kvinners seksualitet, for hvis man kontrollerer den så er det lettere å kontrollere kvinner i det hele tatt. Trygg prevensjon gjorde det mulig for kvinner å gjenvinne den kontrollen. «Johanne» var atten år gammel da pillen kom i 1967. Hun forteller at de snakket lite om sånne ting. Seksualitet var noe man ikke skulle snakke om på den tiden. Det var betraktet som noe privat.

¹⁸² Kapittel 3.2.1: s. 41-42

¹⁸³ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

«Martha» forteller at hun selv ikke kjente på noen spesifikk politisk tilhørighet i forbindelse med det å være kvinne. Hun var interessert i kvinnehistorie, og var klar over kvinneengasjementet som eksisterte. Både hun og hennes venninner gikk for eksempel uten BH. Dette var et utslag av kvinneopprøret som hadde vært på syttitallet, som de kunne identifisere seg med. Når hun gikk uten BH følte hun seg fri, og som en del av det nye. Hennes kvinneengasjement fikk det hun beskriver som et kulturelt uttrykk, heller enn et politisk uttrykk. Hun tenker at behovet for frihet kanskje kom som en reaksjon på at hun hadde vært en del av Jehovas Vitner, som hun beskriver som en begrensende organisasjon. Mannen var familiens overhode, og kvinnen var underlagt mannen. Det var strenge regler for hva man kunne gjøre seksuelt, og da hun fikk seg kjæreste som var utenfor organisasjonen snakket hun med en av de eldste i menigheten. De eldste var ikke nødvendigvis eldst av alder, men det handlet om stilling i organisasjonen. Han stilte henne intime spørsmål som gjorde at hun satt igjen med en følelse av at han hadde tråkket over en intimgrense. Spørsmålene handlet om hva de hadde gjort seksuelt, og hun følte seg tvunget til å svare. Hun ble oppfordret til å gjøre det slutt med kjæresten sin. Denne hendelsen skulle etterhvert bli en av flere årsaker til at «Martha» valgte å forlate organisasjonen.

«Lea»¹⁸⁴ vokste opp i en bygd langt nord i landet, som hun beskriver som todelt: *«Det var på en måte to miljøer – et veldig kristent miljø, der familiene var veldig kristne. Også var det de som festa og drakk.»* Hennes egen familie falt imidlertid litt utenfor, for hennes mor var fra et annet sted. «Leas» mor var jo religiøs, men ikke på samme måte som de andre. Derfor ble de ikke inkludert i det kristne miljøet i bygda, men de tilhørte heller ikke dem som festet og drakk. Farmor til «Lea» hadde vært læstadianer, og var bygdens fødekone i mange år der hun bodde. Da «Lea» var ungdom hadde hennes farmor fortalt henne om en kvinne derfra som hadde født veldig mange barn. Til slutt hadde farmoren sagt til mannen til denne damen at hvis hun fikk flere barn nå, så kom han til å bli enkemann. Hun beskriver at farmoren hadde snakket om at det var en fortvilelse å ta imot alle disse barna, og se hvor dårlig kvinnen ble av disse fødsleene. Denne samtalen gjorde at «Lea» var ganske sikker på at farmoren i det minste hadde vært for prevensjon. Historien har vært viktig for «Lea» når hun har selv skulle gjort seg opp meninger om familieplanlegging og abort.

¹⁸⁴ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

«Maria»¹⁸⁵ forteller at det var viktig for hennes far at hun konfirmerte seg. «*Jeg skjønte jo kanskje ikke helt det den gangen. Jeg var jo litt i opposisjon til autoriteter i ungdomstiden som følge av alt dette jeg hadde lest.*» Senere har hun skjont at det var et viktig autoritetskrav at hennes far, som lærer, trodde på det han selv prediket. Hun forteller at hun føler hun var heldig, for hun hadde et såpass avklart forhold til sin egen religion og moral som gjorde at hun var i stand til å ta stilling til dette med prevensjon. Som barn sang «Mette»¹⁸⁶ i jentekor i kirken, men det var ikke noen bønn knyttet til det. Hennes familie var ikke religiøs i det hele tatt, men de var heller ikke aktivt i opposisjon til religion. «*Det var bare ikke et tema.*»

For de fleste av kvinnene jeg har snakket med, har religion altså spilt forskjellige roller i deres overveielser av hva som var etisk og moralsk riktig. Selv om verken «Johanne» eller «Lea» snakker om personlig religion, har det likevel preget hvordan de tenker omkring seksualitet og prevensjon. For «Lea» var det farmorens historie som ble en viktig del av hennes egen meningsbygging, og en oppvekst i en bygd som var dels preget av kristne. «Lea» forteller også om en venninne hun hadde som hadde fått gjennomført to aborter før hun fylte tyve år. Denne venninnen var en del av det kristne miljøet, men hadde også fast kjæreste. «Lea» forteller at hun aldri spurte hvorfor hun ikke bare skaffet seg prevensjon, men ser for seg at det lå mye frykt i å bli oppdaget; at hun var redd for at foreldrene skulle finne ut at hun var seksuelt aktiv. For «Martha» har religion vært en viktig del av hennes oppvekst, selv om hun etterhvert valgte å gå ut av organisasjonen. Hun beskriver at hun ikke kjente på det som veldig vanskelig å være tenåring med lyster og seksuelle følelser innad i organisasjonen, men at hun reagerte på at det var en dobbeltmoral. Da hun selv sa fra om sine egne erfaringer med sin kjæreste, ble hun møtt med det hun beskriver som fordømmelse av de eldste i menigheten. Samtidig hadde hun vært på flere fester med ungdom Jehovas Vitner der ting hadde foregått som egentlig var forbudt. Dette ble ikke viet noen oppmerksomhet til. Hun beskriver at hun opplevde at ting var greit så lenge det ble holdt hemmelig. Det var ikke forenelig med hennes eget moralske kompass.

Bekymringen for ansvarsløse seksuelle forbindelser var størst når det gjaldt ungdom. Den norske fruktbarhetsundersøkelsen viser at man mellom 1950 og 1970 så en sterk økning i antall tenåringsgraviditeter, og som følge av det også en økning i antall aborter hos

¹⁸⁵ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

¹⁸⁶ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

tenåringer.¹⁸⁷ Tidligere i oppgaven har jeg diskutert at denne økningen i tenåringsgraviditeter, sammen med fremveksten av en ny ungdomskultur kan ha vært delårsaker til at debatten om seksualundervisning fikk nytt fotfeste på 1960-tallet.¹⁸⁸ Det var mange som var negative til at unge skulle få prevensjonsveiledning. Mange bekymret seg for at ungdom skulle tolke dette som et klarsignal til å ha seksuelt samvær, uten at det hadde noen konsekvenser for dem. Tidligere nevnte jeg kjærligheten som en viktig faktor i den kristne seksualmoral. Dette nevnes hos utvalget først og fremst i forbindelse med barn- og unges spørsmål om seksualitet. Det vies et eget kapittel i utvalgets utgreiinger til å diskutere hva seksualitet har å si for de yngste i samfunnet. Utvalget gir spesiell oppmerksomhet til seksuell nysgjerrighet fra små barn, og gir råd til foreldre om hvordan de skal håndtere denne problemstillingen:

For foreldre og andre som vil få spørsmål fra det seksuelle området, er det av betydning at de på forhånd har tenkt gjennom hva de eventuelt vil svare. Derved kan de unngå å bli usikre og forlegne når spørsmålene kommer, ofte tidligere enn foreldrene har ventet.¹⁸⁹

De argumenterer for at en slik nysgjerrighet er naturlig hos småbarn, og mener at foreldre burde gi sine barn ærlige svar. Innunder dette argumenterer de også for at det er hensiktsmessig at seksualiteten oppfattes av barn og unge som en naturlig del av livet, og at det er sunt at barn får innblikk før den intense tenåringsperioden starter, fylt med hormoner og sterk seksualdrift.¹⁹⁰ Utvalget mener at det er *kjærligheten* mellom foreldrene som burde løftes frem når barna er nysgjerrige på seksualitet, og at kjærlige handlinger er viktigere enn kjærlige ord. På denne måten skal barn få en forståelse av seksualiteten som noe som hører ekteskapet og kjærlighetslivet til.

De konsentrerer seg likevel mest om tenårene i kapittelet om barne- og ungdomsseksualitet. Spesielt er de opptatt av forskjellen mellom gutter og jenter:

Guttenes vansker i overgangsårene er uten tvil større enn pikenes. Dette må pikene få vite. De må også forstå at de ikke har lov å gjøre vanskene større for guttene ved sin opptreden, f.eks. ved utfordrende påkledning. Dessuten må de unge piker

¹⁸⁷ Noack, Turid. Østby, Lars. 1981 *Fruktbarhet blant norske kvinner: Resultater fra fruktbarhetsundersøkelsen 1977*. Statistisk Sentralbyrå: Oslo-Kongsvinger: s. 104

¹⁸⁸ Se kapittel 3.1.1 og 3.1.2

¹⁸⁹ Assev, A. 1967: s. 41

¹⁹⁰ Assev, A. 1967: s. 42-43

*oppdras til en slik selvstendighet at de kan si nei til alt de ikke egentlig vil være med på.*¹⁹¹

De påpeker også at guttene må lære hva «ridderlighet» er, og at man skulle føle ansvar når man blandet seg inn i andre menneskers følelsesliv.¹⁹² Dette spiller inn i det samme synet på kvinnelig seksualitet og følelsesliv man har sett tidligere hos kirken, men det gir også en ny dimensjon. I tillegg til å spille på dikotomien mann/kvinne spiller man også her på dikotomien fornuft/følelser. Argumentet er at jentene ikke skal komme i veien for guttenes logiske sans ved å kle seg utfordrende, og dermed fremprovosere lyst hos guttene i en periode hvor de er spesielt sårbare for slike inntrykk. Her blir lysten presentert som et brudd i normaltilstanden hos guttene. For jentene sin del er det følelsene som ikke skal tulle med, og guttene skal være ærlige og redelige overfor dem. Her blir følelsene normaltilstanden, og bruddet med den normaltilstanden blir at følelsene såres. Utvalget påpeker dog også at både gutter og jenter er mer følsomme i ungdomstiden.¹⁹³

Norsk ungdom var imidlertid ikke gitt et veldig godt grunnlag for positive assosiasjoner til seksuallivet, ifølge sosiolog Erik Grønseth. Den norske lærerveiledningen for seksualundervisning fikk krass kritikk for å være preget av skremselspropaganda, der elevene ikke fikk innsyn i positive sider ved seksuallivet. Målet synes heller å være å skremme dem fra å ha sex i det hele tatt.¹⁹⁴ Han var ikke den eneste med kritikk mot norsk seksualundervisning. I 1963 sendte NRK radioprogrammet «Seksuell opplysning – hvorledes og av hvem?», der Grønseth sammen med et panel diskuterte situasjonen med seksuell opplysning til norske ungdommer. I panelet sammen med ham var universitetslektor og pedagog Ruth Frøyland, tre ungdommer og en ung lærer.¹⁹⁵ Grønseth kritiserte i radioprogrammet det han mente var en nærmest puritansk kultur som medførte skyld og skam både hos ungdom og voksne, og at de kristne måtte ta en veldig stor del av ansvaret for. Han omtaler det som merkelig at det ungdom ble fortalt at de skulle være redde for når det kom til sex er svangerskap og kjønnssykdommer, men at kristne fortsatt ville nekte ungdommen

¹⁹¹ Assev, A. 1967: s. 43

¹⁹² Assev, A. 1967: s. 44

¹⁹³ Assev, A. 1967: s. 44

¹⁹⁴ Grønseth, Erik. 1957. Anmeldelse av «Vekst og utvikling: Hjelpeskilde ved undervisning i forplantningslære» i *Impuls. Organ for psykologi-interesserte* (Nr. 1. 11. årg), (s.11-17): s. 11-12

¹⁹⁵ NRK. 27.09.1963. *Seksuell opplysning – hvorledes og av hvem? Samtale med universitetslektor dr.phil Ruth Frøyland Nielsen, magister Erik Grønseth og noen unge*. Radio. [Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/nbsok/nb/aa19f63d1cc97aacbab530aa4fa82931?index=2>]

veiledning i prevensjon når det kunne hjelpe å forhindre begge. Han argumenterte at slike tabuforestillinger var en viktig årsak til at barn og unge fikk alt for lite informasjon om seksualliv.

Det er heller usannsynlig at ungdom har tatt initiativ til å lese kirkens ord om seksualmoralen. Derfor vil det også være nyttig å se hvilke deler av kirkens syn på seksualitet som har blitt kommunisert til ungdom gjennom lærebøker tiltenkt gymnaset. I læreboken *Kristendommen* (1972) åpnes kapittelet om forholdet mellom mann, kvinne og familieliv med et utdrag fra utvalgets vurderinger. Dette er et utdrag fra kapittelet om ungdom og seksualitet, som jeg har henvist til overfor.¹⁹⁶ Denne informasjonen ble derfor tydelig videreformidlet til ungdommen selv, og ikke bare til de voksne. I læreboken er det utdrag fra flere forskjellige tekster som handler om kjærlighet, samliv og sex. Deriblant er det utdrag fra Vibeke Engelstads *En del av hverandres liv* (1970). Engelstad var lege og spesialist i psykiatri. Hun skriver at man i søken på å gi kvinners seksualitet en plass i søkelyset, kan komme til å glemme hvor forskjellige menn og kvinner er.¹⁹⁷ I utdraget legges det i stor grad rammer for hva som er normalt og ikke: Det er normalt at piker får menstruasjon, og at gutter får sædutløsning og seksuelle drømmer. Onani er normalt, men mer normalt for gutter enn for jenter. Både jenter og gutter kan få orgasme. Det er uvanlig at gutter ikke får utløsning når penis først har blitt stiv og sædproduksjonen har startet.¹⁹⁸ Jentene tiltrekkes mot romantikk, mens guttene søker visuelle- og auditive stimuli – de titter på jenter og magasiner, og bruker tabuord.¹⁹⁹ Utdraget fra Engelstad avsluttes med det klassiske rådet: Sex er best med noen du har lovet å elske og ære, og bli fast hos. Man bør derfor vente med sex til ekteskapet.²⁰⁰

Var dette frigjøringen Grønseth etterlyste i radioprogrammet fra 1963? Ikke nødvendigvis. Et viktig poeng i radioprogrammet er at det ikke var mangel på kunnskap som var årsaken til en mangelfull seksualundervisning. Panelet mente at årsaken var en følelse av skyld og skam, og ikke minst en unaturlig tilnærming til tema, både for ungdom og voksne. Ansvarret havner ikke på tekstene i seg selv, men på måten de benyttes i undervisningen. Likevel er det rimelig å anta at ungdommene kanskje selv ville oppsøkt disse tekstene i lærebøkene, da ungdom

¹⁹⁶ Hellern, Victor. (red.), Notaker, Henry. (red.), Stubbraaten, Ulf H. (red). 1972. *Kristendommen: tekstsamling*. Dreyers forlag: Oslo.: s. 75-77

¹⁹⁷ Hellern, Victor. (red.), Notaker, Henry. (red.), Stubbraaten, Ulf H. (red). 1972: s. 79

¹⁹⁸ Hellern, Victor. (red.), Notaker, Henry. (red.), Stubbraaten, Ulf H. (red). 1972: s 80

¹⁹⁹ Hellern, Victor. (red.), Notaker, Henry. (red.), Stubbraaten, Ulf H. (red). 1972: s 81

²⁰⁰ Hellern, Victor. (red.), Notaker, Henry. (red.), Stubbraaten, Ulf H. (red). 1972: s. 82-83

naturligvis er nysgjerrig på slike spørsmål. Spesielt Engelstad sin tekst vil nok kunne ha bekreftet for mange unge at de var normale – men den vil også kunne ha gjort det motsatte, og dermed ført til større skyld og skam. Kanskje spesielt hos unge jenter, som etter disse rammene, ville kunne betegnes som «unormale» dersom de onanerte eller opplevde seksuell lyst. I kapittelet er det heller ingen informasjon om prevensjon, eller diskusjon av etiske spørsmål i forbindelse med prevensjon. Riktignok er ikke læreboken myntet på seksualundervisning, og kirken var heller ikke noen tilhenger av å tilby prevensjonsveiledning på skoler. Dette var et viktig moment hos Grønseth, og noe som skulle komme senere.

4.3 Kvinnesyn

Innsettelsen av den første kvinnelige soknepresten i 1961, satte i gang en debatt i kirken som ga grunnlag for å ta opp et underliggende problematisk kvinnesyn. Flere argumenterte med utgangspunkt i at kvinnen skulle være underordnet mannen både i ekteskapet og i samfunnet forøvrig, og dette provoserte mange kristne kvinner. Likevel var det få kristne kvinner som var engasjert i den nye kvinnebevegelsen. Mens kirken i all hovedsak var positivt innstilt til bruken av prevensjon, var de negativt innstilt til abortloven. Dette skapte strid mellom kirken og kvinnebevegelsen. Marit Lindheim Gundersen og Astri Hauglin hadde i 1975 blitt intervjuet av *Sirene* i forbindelse med at de var kristne kvinnesaksforkjempere, men hadde før publiseringen valgt å trekke tilbake samtykke til at intervjuet skulle publiseres. De valgte i stedet å sende inn en kronikk. *Sirene* introduserer kronikken ved å fortelle om tidligere utvekslinger med disse kvinnene, og redegjør kvinnene tolket det slik at magasinet hadde «gjort seg til talsmann for idéer som er forenelige med kristen tro og moral uten å forsøke å komme med noe korrektiv.»²⁰¹

I spalten skriver Lindheim Gundersen og Hauglin, at kristne kvinnesakskvinner opplever å bli utestengt fra kvinnekampen, og utsatt for usaklige angrep.²⁰² Dette mener de skyldes den nye kvinnebevegelsens engasjement for abortsaken, og at kristne kvinners holdninger til abortspørsmålet står i motsetning til dette. *Sirene* hadde skrevet om intervjuet før det skulle

²⁰¹ Biong, Sissel. (red.), 1975. «Kristne Kvinnesakskvinner: «Vi kan dessverre ikke opptre som intervjuobjekter i *Sirene*!» I: *Sirene: Tidssignal for kvinner og menn* (Nr. 5). s. 34. Cappelens Forlag A/S: Oslo.: s. 34

²⁰² Gundersen, Marit L., Hauglin, Astri. 1975. «Søstersolidaritet på tvers av livssyn?» I: *Sirene: Tidssignal for kvinner og menn* (Nr. 5) s. 35 og 40. Cappelens Forlag A/S: Oslo.: s. 35

publiseres, og der hadde det blant annet vært skrevet at «ikke alle kvinner ønsker selv å bestemme over egen kropp». Dette opplevde Gundersen og Hauglin som en usaklig og ufin avsporing og dårlig representasjon av innholdet i intervjuet. Derfor trakk de sitt samtykke til at intervjuet skulle publiseres. De etterlyser videre å bli inkludert i kvinnekampen, selv om kvinnesakskvinner og kristne kvinnesakskvinner ikke kan være enige om alle saker.²⁰³

Selv om det hadde vært strid mellom kristne kvinner og den nye kvinnebevegelsen i abortsaken, var det også mange kristne kvinner som forsvarte den nye kvinnebevegelsen. Kirken var ikke upåvirket av den samme trenden som resten av samfunnet ellers var rammet av, og kristne kvinner krevde også å bli sett og hørt. På 1970-tallet kom det flere bøker som tok for seg kristne kvinners stilling i spørsmål om kvinnekamp, kirke og samfunn. De aller fleste av bøkene er samarbeidsverker mellom flere forfattere som på forskjellige måter hadde tilknytning til kristendom og kirken. Flere kristne rettet kritikk mot det de omtalte som et «likhetskrav» fra feministene. Tjodunn Sundgot og Ellen Sofie Vollebæk diskuterer forholdet mellom kristendommen og den nye kvinnebevegelsen i *Kvinnekamp og kristen tro: en antologi utarbeidet av Kirkerådets utvalg for forskning og utredning* (1975). Sundgot og Vollebæk var begge med i Kirkerådets utvalg for forskning og utredning i denne perioden. De påpeker at det ikke er snakk om et likhetskrav, men et krav om likeverd og likestilling.²⁰⁴ De påpeker også at det er problematisk at den nye kvinnebevegelsen viser en steil front mot kirken. Nyfeministene hadde i 1974 oppfordret sine medlemmer til å melde seg ut av statskirken på grunn av kirkens holdninger til abort.²⁰⁵ Dette gjorde at mange kristne anså den nye kvinnebevegelsen som en trussel mot kristne livsverdier.

En av de største bekymringene i kristne kretser var at «kvinnebevegelsens likhetsideologi» skulle gå negativt utover ekteskapet, og at det kunne føre med seg oppløsningen av monogame og livsvarige ekteskap.²⁰⁶ Sundgot og Vollebæk mener at påstanden om at kvinnens makt kommer fra deres stilling i hjemmet er problematisk. De mener at en slik makt har liten praktisk betydning. Mødrene hadde liten kontroll over verken boforhold, trafikkmiljø eller aktivitetsmuligheter for sine egne barn.²⁰⁷ Selv om mødrene kunne forme sine barn

²⁰³ Gundersen, Marit L., Hauglin, Astri. 1975: s. 40

²⁰⁴ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975. *Kvinnekamp og kristen tro: en antologi utarbeidet av Kirkerådets utvalg for forskning og utredning*. Forlaget Land og Kirke. Gyldendal Forlag: Oslo. _ s. 131

²⁰⁵ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975: s. 128-129

²⁰⁶ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975: s. 130-131

²⁰⁷ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975: s. 131

innenfor husets fire vegger, var inntrykkene fra miljøet utenfor hjemmet vel så viktige – og utsiden av hjemmet tilhørte først og fremst mannen. Idealiseringsen av morsrollen var problematisk fordi den reduserte kvinners identitet til å utelukkende omhandle hennes seksualitet og kjønn, og dermed gjorde henne til slave for egen natur.²⁰⁸ Dette mente de også var symptomatisk for hvordan kvinnekampen ble omtalt i kristne kretser. Fremfor å snakke om kvinnekampen som en kulturell omveltning, snakket man heller om at «kvinneopprør». Sundgot og Vollebæk påpeker at det er problematisk at man benytter forskjellige utgangspunkt for å grunngi samfunnsendringene som rammer menn og de samme endringene som rammer kvinner. Der menn rammes benytter man seg ofte av kulturelle hendelser som årsaksforklaring; eksempelvis økonomiske eller sosiale endringer. Når kvinner rammes handler det heller om kvinnens følelsesliv.²⁰⁹ Kvinnekampen ble dermed ikke forklart med utgangspunkt i sosiale og økonomiske forhold som rammet kvinner, men snarere at kvinner var sinte og derfor gjorde opprør.²¹⁰

I *Kloke jomfruer? Om Kirke, kristendom og kvinnefrigjøring* (1978) diskuteres også kristne kvinners plass i kvinnekampen. Dette var et samarbeidsverk i forbindelse med Kristent Kvinnesaksforum, som ble startet opp i 1974.²¹¹ Inger Torunn-Sjøtrø er en av forfatterne. Hun har blant annet vært aktiv i Kirkens Nødhjelp, arbeidet som journalist i dagspressen og i forlag.²¹² Sjøtrø skriver at ordet kvinnekamp skurrer i øret til mange kristne. Hun påstår at mange kristne har den oppfatning at det ikke er kvinnelig å kjempe.²¹³ Mange kristne var spesielt bekymret for hva som ville skje med barna hvis kvinnene nå skulle kjempe for å gå ut i arbeid, og Sjøtrø kommenterer disse bekymringene. Hun mener det finnes mange forskjellige måter å ta hensyn til slike problemstillinger på. Daghem og barnehager er en del av det, men også deltidsstillinger og kortere arbeidstid ville gjøre det mulig for kvinner å være i arbeid uten at det skulle gå utover barna.²¹⁴ Hun viser til at det er forskjellige kvinnesaksorganisasjoner med forskjellige syn og holdninger til familielivet.²¹⁵ Spørsmålet

²⁰⁸ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975: s. 133

²⁰⁹ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975: s. 135

²¹⁰ Jor, Lise V. (red). Vassbak, Marit S. (red). 1975: s. 135

²¹¹ Klingberg, Helene Freilem. 2007. «Kristent kvinnesaksforum (KKF) 1974-1987. I: *kjonnforskning.no*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: <http://kjonnforskning.no/nb/helene-freilem-klingberg-kristent-kvinnesaksforum-kkf-1974-87>]

²¹² Kirkens Nødhjelps Blogg. «Inger-Torunn Sjøtrø» I: *kirkensnodhjelp.no*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.kirkensnodhjelp.no/om-oss/kirkens-nodhjelps-blogg/bloggerne/inger-torunn-sjotro/>]

²¹³ Rødahl, Gerd. (red). 1978. *Kloke jomfruer? Om kirke, kristendom og kvinnefrigjøring*. H. Aschiehoug / Co: Oslo.: s. 38

²¹⁴ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 43

²¹⁵ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 45

om det er kjernefamilien med mor, far og barn som er den eneste akseptable måten å leve på er dessuten ikke entydig, mener hun. Togenasjonsfamilien er ikke nødvendigvis den «ene guddommelige familie».²¹⁶ Det finnes flere måter å leve på som kan være gyldige. Hun argumenterer med at før i tiden bodde for eksempel flere generasjoner sammen, og arbeidet var ikke skilt like sterkt fra familielivet. I den tid var ikke barna utelukkende foreldrenes ansvar.²¹⁷

Den nye kvinnebevegelsens kamp for seksuell frigjøring var også ansett som problematisk av flere kristne. Man bekymret seg for at dersom kvinnebevegelsen skulle vinne gjennom med slike saker, ville det kunne føre til «fri sex». Gerd Rødahl og Olaug Lavik er også bidragsytere til *Kloke jomfruer?*. Rødahl arbeidet som journalist, og tok på seg arbeidet med å redigere boken. Lavik var en av flere bidragsytere. De skriver at mange kristne kretser fortsatt var preget av fryktsomhet, fortielse og uvitenhet når det gjaldt holdningene til seksuallivet. På grunn av denne frykten mente de at kvinnen ble den svake part, og at en manglende åpen kommunikasjon om seksuallivet bidro til å opprettholde maktkampen mellom kjønnene.²¹⁸ Sjøtrø påpeker at når man snakket om seksuell frigjøring så var det ikke ensbetydende med «fri sex».²¹⁹ Det viktige er ikke at man kan ha sex når som helst og med hvem som helst, men at menn og kvinner skulle kunne møtes som likeverdige partnere i det seksuelle samliv. Kvinnen skulle kunne ha muligheten til å både initiere og avslå sex.

Den kvinnelige seksualiteten skulle styres av henne selv, og ikke avgjøres av mannen eller utnyttes i reklamer for å selge produkter.²²⁰ Rødahl og Lavik la også til at det er problematisk at kvinnens seksualitet kun diskuteres i forbindelse med mannens. De mener at enslige kvinner er skadelidende under idealiseringen av morsrollen i kristne kretser. Mens de enslige kvinnene omtales med respekt og ærbødighet av kirken, snakker man aldri om den enslige mannen. Dette mener de er fordi man ikke har behov for å trøste og ivareta mannen når han ikke har en partner, for hans selvrealisering foregår utenfor familien. For enslige kvinner må man derimot finne en begrunnelse og en rettferdiggjørelse for at de skal kunne leve sine liv som de gjør uten skam.²²¹ Hvordan man skulle forholde seg til spørsmålet om enslige

²¹⁶ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 45

²¹⁷ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 45

²¹⁸ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 114

²¹⁹ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 44

²²⁰ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 44

²²¹ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 120

kvinnens seksuelle samliv, mener de at kirken fullstendig unnløt å kommentere. Etter kirkens syn hadde ikke en enslig kvinne noen adgang til et seksualliv. På denne måten mener Rødahl og Lavik at kirkens holdning hindrer utviklingen av gode relasjoner mellom enslige mennesker.²²²

*Vi mener imidlertid at de kristne miljøer vi er vokst opp i ikke har vært særlig stimulerende for utviklingen mot en moden seksualitet, og at forholdene fremdeles er utilfredsstillende. Når vi vet at seksualiteten er en av de sterkeste krefter i menneskenes liv, og at den har dominerende innflytelse i de fleste kvinners tilværelse, er det all grunn til å drøfte de seksuelle spørsmål i lys også av kvinnebevegelsen og likestillingsbestrebelsene i kirken.*²²³

Slik innleder Gerd Rødahl og Olaug Lavik diskusjonen om seksuallivet for kristne kvinner. De er opptatt av at det er endringer i tiden, og at disse også må diskuteres. Likevel påpeker de at kirken ikke står alene om å betrakte ekteskapet som rammeverk for seksuelt samliv, men at også «verdslige» myndigheter har interesse av at seksuallivet utfoldes innenfor en slik ramme.²²⁴ Kirken bruker, i følge Rødahl og Lavik, uønskede svangerskap som et hovedargument i debatten om utenomekteskapelige seksuelle forbindelser, til tross for at man kunne unngå dette ved bruk av preventive midler.²²⁵ Samtidig advarer kirken mot prevensjonsundervisning som ikke settes inn i en etisk sammenheng. Rødahl og Lavik påpeker at denne holdningen er en utfordring i en tid som er så veldig orientert rundt sex.²²⁶ Ungdommen blir stående som eksempel på at tiden er i endring. En undersøkelse viste at flere ungdommer aksepterte seksuelle forhold utenfor ekteskapet, hvilket var et brudd med kirkens synspunkt og lære rundt seksualitet.²²⁷ Forfatterne mener at kirken og andre institusjoner med ansvar for barn og unge har sviktet i spørsmålet om sex. Når voksne unngår å snakke om sex på en måte som ungdom kan kjenne seg igjen i, fremstår det ifølge Rødahl og Lavik som «hykleri fra en angstfylt generasjon som aldri ble seksuelt voksen.»²²⁸

²²² Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 121

²²³ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 115

²²⁴ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 116

²²⁵ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 116

²²⁶ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 116

²²⁷ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 116-117

²²⁸ Rødahl, Gerd. (red). 1978: s. 117

4.4 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg nærmere undersøkt religionens betydning i forbindelse med spørsmål om prevensjon og seksualitet i Norge. Jeg har tatt utgangspunkt i den norske kristendommen, men også sett på generelle tendenser og forholdt meg til informantenes forskjellige religiøse overbevisninger. Særlig har jeg konsentrert meg om kvinnesynet i den norske kirken, og den norske kirkens seksualmoral. Jeg har også undersøkt kirkens forhold til den nye kvinnebevegelsen. Her har jeg først og fremst konsentrert meg rundt kristne kvinners uttalelser om kvinnebevegelsen.

Generelt kan det sies at det ikke er noen overraskelse at kirken lenge hadde ekteskapet som eneste gyldige rammeverk for å ha sex og samtidig være en god kristen. Likevel er det tydelig at kirken var klart påvirket av samfunnsdebattene som foregikk både når det gjaldt ungdomsseksualitet, kvinnekamp og seksualiteten forøvrig. Det at kirken følte behov for å utarbeide en tydelig uttalelse på deres syn på seksualmoralen forteller hvor viktig disse sakene stod seg i samfunnsdebatten, og at kirken følte behov for å være samfunnsrelevante. Samtidig forteller det også at det var endringer i holdningen til seksualitet jevnt over i samfunnet, for dersom det ikke hadde vært tilfelle så hadde det heller ikke vært noen grunn til å utarbeide nye uttalelser om temaet. Så lenge seksualiteten utfolder seg innenfor ekteskapet kan kirken sies å være sexpositive, og det å avstå fra sex var for eksempel ikke anbefalt foruten dersom det skulle ha åndelig hensikt. Kirken var også positive til bruk av teknisk- og kjemisk prevensjon, selv om deler utvalget var uenige. Mindretallet i utvalget argumenterte med utgangspunkt i en bekymring for misbruk, og for at man skulle kunne gjøre seg til herre over noe der egentlig bare Gud skulle ha kontrollen over. Det er verdt å merke seg at dette var det eneste punktet hvor utvalget var uttalt uenige med hverandre.

Kvinnesyntet og synet på den kvinnelige seksualiteten er todelt. På den ene siden har man utvalget som argumenterer for at kvinner skal kunne være mer enn bare mødre. Likevel ser man at de kristne kvinnene, som har publisert tekster om kvinnesynet i kirken, kritiserer kristne kretser i Norge for å være av nettopp den oppfatningen. Kritikken kom som svar på protester i etterkant av innsettelsen av den første kvinnelige soknepresten, noe som ser ut til å ha motivert de kristne kvinnene til å bli med i kvinnekampen. Kirken kommenterer også at det er grunnleggende forskjeller i hvordan menn og kvinner tenker omkring sex, og at kvinner

behøver en følelsesmessig tilknytning for å kunne nyte en seksuell forbindelse. De gir også unge jenter et ansvar for å ikke tirre gutter med utfordrende atferd eller bekledding, da de mener at guttene har det vanskeligere i puberteten enn jentene. Jeg har argumentert for at dette spiller inn i en fornuft/følelser-dikotomi, og dette underbygges av at også de kristne kvinnene anser kirkens kvinnesyn som problematisk i den forbindelse. Flere av de kvinnene som har uttalt seg peker på at det er spesielt kirkens forestilling om at det å være mor gir kvinnen makt som er problematisk.

Forholdet mellom den nye kvinnebevegelsen og kristne kvinner var til tider veldig anspent. Abortsaken var en viktig sak for den nye kvinnebevegelsen, og når de kristne kvinnene holdt med kirken i den saken ble de anklaget for å «ikke ønske å bestemme over egne kropp». Det var også abortsaken som var den utløsende faktoren for at ikke flere kristne kvinner engasjerte seg i kvinnesak, og for at Nyfeministene tok initiativ til utmelding av statskirken blant sine medlemmer. Dette førte til det de kristne kvinnene oppfattet som en utestenging av deres perspektiv, og derfor kritiserte de den nye kvinnebevegelsen for å ikke selv utøve «søstersolidaritet». De mente at de også kjempet en kamp mot undertrykking i en patriarkalsk struktur både i kirkevesenet og i forbindelse med kristne normer for et godt ekteskap. Imidlertid begynte flere av kvinnene som tilhørte kirken å ta kvinnebevegelsen i forsvar i etterkant av 1975. Dette henger sannsynligvis sammen med opprettelsen av Kristent Kvinnesaksforum, som ga kristne feminister et sted å organisere seg. Samtidig begynte *Sirene* å engasjere seg i kvinnekamp i kirken. Dette kan tyde på at selv de steile frontene i abortsaken ikke la demper på at kristne kvinner engasjerte seg i kvinnekamp innad i kirken, og at kvinnebevegelsen etterhvert også engasjerte seg sammen med dem.

5 Dramatiske kvinner og udramatiske bivirkninger

«Det er ergerlig at noe så alvorlig som å få barn og noe så lekent som det seksuelle skal henge sammen på en så upraktisk måte.»²²⁹

Den menneskelige kjønnsdriften skiller seg fra dyrenes ved at den er tett knyttet opp mot vårt emosjonelle følelsesliv. Hensikten med den menneskelige seksualiteten er som sådan ikke utelukkende reproduksjon, men også samliv med fellesfølelse, harmoni og kjærlighet.²³⁰ Hvilke rammer seksualiteten gis, og i hvor stor grad det er praktisk mulig å separere den fra reproduksjon får konsekvenser for samfunnsutviklingen. Dersom menneskene skulle hatt et fritt seksualliv, uten noen som helst tilgang på metoder for å forhindre barnefødsler, ville vi sett en massiv befolkningsvekst.

I de forrige kapitlene har jeg diskutert rammeverket for seksualiteten både gjennom å undersøke ungdomskultur, prevensjonsvaner og en ny interesse for seksualitet, og gjennom å undersøke kirkens kvinnesyn og seksualmoral. Jeg vil i dette kapitlet se nærmere på utviklingen som hadde med p-pillen spesifikt å gjøre, og diskutere denne utviklingen med utgangspunkt i teorier om kvinner og holdninger til kvinners seksualitet i Norge. Gjennom den siste halvdel av 1900-tallet hadde rammeverket for hva et kvinneliv innebar endret seg. Flere kvinner fikk barn utenfor ekteskapet, og man ventet lenger med å få barn. Dersom man ikke ønsket barn, kunne man velge det bort. Kvinner satset i større grad på karriere og utdanning, og kjempet for representasjon i politiske organer. Hele perioden preges av at kvinner stadig valgte å ta større plass i det offentlige samfunnet. Var p-pillen instrumentell i å muliggjøre denne utviklingen? I dette kapitlet vil jeg diskutere den norske kvinnefrigjøringskampen i sammenheng med at kvinner kunne velge å ikke få barn, uten at både mor og far måtte være enig om å beskytte seg. Gjennom å undersøke debatten om p-pillen, og plassere den i sammenheng med relevant litteratur, ønsker jeg å undersøke hvilken betydning dette har hatt for nordmenns holdninger til kvinner og kvinners seksualitet. Her er

²²⁹ Bjøro, Knut., Myhre, Eivind. 1969. *P-pillen*. Universitetsforlaget: Oslo.: s. 18

²³⁰ Bjøro, K., Myhre, E. 1969: s. 18

det et poeng at spesielt i norsk presse var det i all hovedsak p-pillens bivirkninger som ble diskutert. Derfor vil bivirkningene få en stor plass i analysene jeg skal utføre i dette kapitlet.

5.1 Kvinner og sex

«Anna»²³¹ mener at prevensjonsutviklingen på 60- og 70-tallet betydde at en ikke lenger behøvde å forhandle med noen om prevensjon og barnetall. Man kunne bestemme selv. Det var en rekke lovendringer og kampanjer som kom samtidig som pillen, som gjorde det tydeligere for kvinner at de hadde et reelt valg i hvordan de ville leve sine liv. Flere valgte å ta en utdanning, og stadig flere planla for et yrkesliv. Hun beskriver at denne frigjøringsfølelsen, og ikke minst det at man nå følte at man kunne velge bort husmorstilværelsen, har spilt en stor rolle for henne. «Maria»²³² forteller at hun allerede som barn kanskje ble litt feministisk inspirert av litteratur. Hun var aktiv i en organisasjon med internasjonal solidaritet som sin fanesak, og ble etterhvert også aktiv i fagbevegelsen. Dette spilte nok en stor rolle for hennes kvinnepolitiske engasjement. «Maria» opplever at hennes generasjon ble «*proppet full av selvtillit*», og at dette i stor grad skyldes at det var mye snakk om kvinner og kvinners stilling i denne perioden. Hun påpeker at den gang var man løftet fram som kvinne i kraft av det man stod for og trodde på. Også «Lea»²³³ var kvinnepolitisk engasjert. Hun meldte seg inn i Kvinnefronten som 16-åring, men hun beskriver at hun hele livet hadde vært oppmerksom på forskjellen mellom gutter og jenter. Dette engasjementet skulle bli sterkere etterhvert som hun ble eldre. Alle mine informanter har hatt et kvinneengasjement i en eller annen form. Noen har valgt å organisere seg, mens andre valgte å praktisere. Det kan være nettopp på grunn av dette engasjementet at det er disse kvinnene jeg har kommet i kontakt med. Samtidig er det nok sannsynlig at de snakker på vegne av mange når de forteller om en opplevd urettferdighet, og en ny verden av muligheter som vokser frem på 60- og 70-tallet.

Verken «Mette»²³⁴ eller «Martha»²³⁵ engasjerte seg spesifikt i den nye kvinnebevegelsen, men de hadde fortsatt et engasjement. «Mette» husker hun synes alt var urettferdig. Hvorfor måtte

²³¹ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

²³² Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

²³³ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

²³⁴ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

²³⁵ Se kapittel 2.3.2 for introduksjon av informantene

hun gå i jenteklær og leke med jenteleker? Da hun konfirmerte seg, hadde hun bevisst på seg bukse. Hun var oppvokst med bare brødre, og tenker at det ble fort «litt sånn». Hun husker spesielt på leirskolen, der hun var veldig flink til å skyte med pil og bue. «*Jeg ble fratatt buen fordi en gutt skjøt dårligere. Da måtte han få min bue, fordi det var buen som visstnok var grunnen til at jeg skjøt så bra.*» På skolen hun gikk på i Norge, husker hun også at jentene ikke fikk ha sløyd. Da hun spurte om når de skulle få ha sløyd, fikk hun som svar at de fikk de ikke. «*Det var bare... «hæ?! Du tuller!» Det var blodig urettferdig, og gikk kun på kjønn. Så for meg var det en litt sånn personlig kamp.*» «Martha» hadde også opplevd store begrensninger i hva jenter fikk lov til og ikke, gjennom Jehovas Vitner. Da hun brøt ut av organisasjonen, kjente hun på en følelse av å være fri, og ha rett til å gjøre egne valg som kvinne. Hun hadde også lest mye kvinnelitteratur, og så ting på en helt annen måte. «*Jeg så det urettferdige og meningsløse.*» For henne var det heller ingen motsetning mellom å være skikkelig og å ha det veldig gøy: «*Det var mye flørtning, det var mye gutter og mye – i dag kalles det for dating, men den gange kalte vi det å gå ut sammen. Mye one night stands også, uten at vi følte at vi gjorde noe galt.*» Hun spesifiserer at dette med one night stands skjedde etter hun valgte å gå ut av Jehovas Vitner.

Sex var et viktig tema for den nye kvinnebevegelsen. Det var ikke bare saker som abort og prevensjon som stod på agendaen. Seksuell frigjøring var en av kjernesakene for den norske radikalfeminismen. Selv om den seksuelle revolusjonen hadde gjort det mulig å utforske sin seksualitet utenfor ekteskapets rammer, hadde det også konsekvenser. Trine Rogg Korsvik skriver at konsekvensen av en slik frigjøring, ble at kvinnekroppen også var gjort seksuelt tilgjengelig for menn. Med en slik frigjøring kom det også en forventning om at kvinner skulle ha sex. Dersom de ikke ønsket å ha sex, ble de fort oppfattet som prispne.²³⁶ Begrepet om seksuell frigjøring dekket ikke bare retten til å utøve en fri seksualitet. Seksuell utnyttning og overgrep var også sentrale tema. Begrepet seksuell vold ble ofte brukt i den offentlige debatten, og omfattet ikke bare voldtekt og overgrep, men også prostitusjon og pornografi.²³⁷ For den radikale feministbevegelsen var seksuell frigjøring var mer enn retten til å ha sex uten å bekymre seg for sosial fordømmelse eller uønskede graviditeter; det var også frihet fra all seksuell utnyttelse og undertrykking. «Anna» brukte store deler av sitt yrkesaktive liv på å arbeide med informasjonsarbeid og forebygging av kjønnssykdommer. Hun forteller at det

²³⁶ Korsvik, Trine Rogg. 2018. *Sex, Vold og Feminisme: Hvordan voldtekt og porno ble politisk på 1970-tallet*. Cappelen Damm Akademisk: Oslo.: s. 15

²³⁷ Korsvik, T. R. 2018: s. 18

hadde blitt et problem at guttene forventet at jenter brukte p-piller. Derfor fortalte stadig flere jenter hun snakket med at gutter forsøkte å overtale til seksuelt samleie uten kondom, og dermed også uten å være beskyttet mot sykdommer. Denne trenden skulle delvis snu på 80-tallet, da HIV kom til Norge. Folk flest var usikre på hvordan viruset smittet, og dette førte til stor frykt både blant homofile og helsepersonell. Man satte i gang flere statlige kampanjer for å opplyse om farene ved smitte, og viktigheten med bruk av kondom.²³⁸ Selv om det var først og fremst det homofile miljøet som ble hardest rammet av smitten, ble også heterofile mer forsiktede når det gjaldt bruk av kondom som beskyttelse.

Undertrykkningen og utnyttelsen av kvinnekroppen var kjernen i argumentet til den radikale 70-tallsfeminismen. Dette har lagt grunnlaget for mange av de politiske og akademiske teoriene som vokste fram i denne perioden. Bente Rosenbeck diskuterer den historiske utnyttelsen av kvinnekroppen i sin doktoravhandling *Kvindekøn* (1987). Hun argumenterer for at kvinnekroppen først var underlagt en religiøs ritualisering, der kvinners kropp hadde reproduksjon som hovedoppgave. Kvinnekroppen hadde også en funksjon som et symbol på fristelse i den religiøse diskursen. Dette omtaler Rosenbeck som «den syndige kvinnekropp».²³⁹ Dette skulle etterhvert avløses av en anatomisk og fysiologisk vitenskapeliggjøring av kvinnekroppen – «den syke kvinnekropp».²⁴⁰ I medisinvitenskapens interesse for kvinnekroppen var det spesielt de reproduktive organer, livmor og etterhvert også eggstokker, som ble vektlagt som viktige. Rosenbeck skriver også at et kvinnelig primært har blitt forstått i sammenheng med det private, og at reproduksjon har vært helt sentralt.²⁴¹ På grunn av endringer i befolkningen, ble befolkningstall vurdert som både et politisk og økonomisk anliggende i årene mot slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet. Samfunnet ble derfor enda mer opptatt av det kvinnelige kjønn og kvinners seksualitet i denne perioden – for det var tross alt kvinner som fødte barn.²⁴² Kvinnen skulle imidlertid ikke bare være mor, hun skulle også være en *god* mor, og oppdras til å bli det. Kjersti Ericsson skriver om jentene på Bjerketun at for de jentene som ble gravide og ble vurdert som uegnede mødre, var det to alternativer: adopsjon og abort.²⁴³

²³⁸ HivNorge.no: «Historien om HivNorge» [Hentet 18.02.19. Tilgjengelig fra: <https://www.hivnorge.no/historien-om-hivnorge/>]

²³⁹ Rosenbeck, Bente. 1987. *Kvindekøn: Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980*. Gyldendal: København.: s. 47

²⁴⁰ Rosenbeck, B. 1987: s. 47

²⁴¹ Rosenbeck, B. 1987.: s. 48

²⁴² Rosenbeck, B. 1987: s. 166

²⁴³ Ericsson, Kjersti. 1997. *Drift og dyd: kontrollen av jenter på femtitallet*. Pax Forlag A/S: Oslo.: s. 145.

Den medisinskfaglige besettelsen av kvinnens livmor som kjernen i hennes vesen, kan spores langt tilbake i historien – men den ligger også overraskende nærme vår egen tid. Dette så man også med ungdomskulturen som vokste fram, spesielt rundt idoler som Elvis. Unge kvinner ble gjerne omtalt som «hysteriske» på grunn av sine voldsomme reaksjoner i møte med superstjernen. Begrepet ser ut til å stamme fra antikkens Hellas, der mange sykdommer hos kvinner ble vurdert til å skyldes en «vandrende livmor».²⁴⁴ Det oppstod også teorier om at denne «hysteriske» responsen kvinner fikk i møte med sine idoler var en følge av manglende seksuelt utløp for kvinner, og dermed kan denne begrepsbruken også knyttes direkte opp til hysteri som en medisinsk diagnose. Medisinsk kvinnelig hysteria ble en slags samlebetegnelse på blant annet «løssluppen seksualitet», men også andre psykiske sykdommer gikk innunder definisjonen, deriblant anoreksi.²⁴⁵ I etterkant har man bort fra en slik forståelse av hysteri som medisinsk diagnose, men begrepet har fått sosiale implikasjoner som strekker seg helt til i dag. Begrepet «hysterisk» brukes fortsatt i dagligtale, og brukes oftest til å beskrive følelsesmessige voldsomheter. Dette reflekterer en forståelse om kvinnen som styrt av sine følelser. Londa Shiebinger argumenterer for at liberale tenkere på denne måten kunne rettfærdiggjøre en underkjenning av kvinners borgerlige rettigheter.²⁴⁶ På denne måten ble kvinner plassert inn i en naturkategori, og det ble dermed lettere å utelate kvinner fra kulturlivet, og samfunnet forøvrig. Historisk har kvinnen tilhørt den private sfære, og det private liv. Hennes problemer har vært personlige. På denne måten har hun vært plassert utenfor sivilsamfunnet, og dermed har hun heller ikke vært interessant for akademisk forskning før man så et nytt engasjement for kvinners liv og situasjon på 1960- og 70-tallet.

Flere mener at vitenskapeliggjøringen av kvinnekroppen og den kvinnelige seksualiteten førte til at kvinner var fremmedgjorte fra sin egen kropp. Som et resultat av dette mente flere at kvinner ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om kroppen sin og hvordan den fungerte. I 1975 ble boka *Kvinne, kjenn din kropp* utgitt i Danmark, og i 1976 ble den utgitt på norsk. Det var et stort arbeidskollektiv bestående av 40 kvinner som stod bak boken. Den norske utgaven er redigert for å passe til norske forhold. I bokens forord står det:

²⁴⁴ Gilman, Sander L., King, Helen., Porter, Roy., Rousseau, G. S., Showalter, Elaine. 1993. *Hysteria beyond Freud*. University of California Press: Los Angeles.: s. 25

²⁴⁵ Maines, Rachel P. 1999. *The Technology of Orgasm: "Hysteria", the Vibrator, and Women's Sexual Satisfaction*. The Johns Hopkins University Press: Baltimore.: s. 8

²⁴⁶ Schiebinger, Londa L. 2004. *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*. Rutgers University Press: Chicago.: s. 39

Legevitenskapen er mennenes vitenskap. Nesten alle legebøker, også de som omhandler kvinnesjukdommer er skrevet av menn. De er dessuten skrevet på et språk som forutsetter at du er akademiker eller i hvert fall godt inne i medisinske uttrykk. Den måten bøkene er skrevet på, bærer tydelig preg av at det forfatterne skriver om, aldri har vært – eller kommer til å bli – problemer for dem sjøl.²⁴⁷

I boken problematiserer forfatterne hvordan kvinner velger prevensjonsmetode. De argumenterer for at det er viktig at kvinner tenker over om prevensjonsmiddelet de bruker faktisk dekker deres behov. Det er ikke slik at kvinner upåvirket tar valg om prevensjon, mener forfatterne. Kvinner møter ofte påvirkning utenfra, som etterhvert er så inngrodd at det kan være vanskelig å gjennomskue.²⁴⁸ Forfatterne argumenterer for at det er kvinner som får størst konsekvenser når prevensjon uteblir, og at det derfor ofte er opp til kvinner selv å huske det. «Mange menn tar ikke sjøl stilling til prevensjon. Mange tar det for gitt at kvinna sørger for prevensjon. Denne innstillinga er blitt særlig utbredt i p-pille-alderen».²⁴⁹

Hos Simone de Beauvoir presenteres teorien om kvinnen som mannens «andre». Utgangspunktet for denne teorien er at mannen fremgår som det universelle subjektet, mens kvinnen står som en annen målt opp mot mannen. Dermed blir hun «den andre».²⁵⁰ Hun argumenterer for at dette synet på kvinnen er internalisert både hos kvinner og menn, og at alle i samfunnet på denne måten bidrar til en videreføring av en slik patriarkalsk forestilling.²⁵¹ Beauvoir mener ikke at kvinner og menn er like, snarere tvert i mot argumenterer hun for at kvinner skal omfavne sin kvinnelighet, men at ulikheten ikke skal benyttes som et argument for å opprettholde slike undertrykkende strukturer.²⁵² Et annet viktig moment hos Beauvoir, og et av de mest kjente sitatene hennes er at «*Man fødes ikke som kvinne, man blir det.*»²⁵³ Sitatet har blitt tolket på flere forskjellige måter. En måte å forstå det på er å knytte det opp til «gender»-begrepet, altså en forståelse av kjønn som en sosial identitet. I en slik tolkning av sitatet fremmer Beauvoir en forståelse av at kvinnekjønn er kulturelt, sosialt og historisk konstruert, og at undertrykkningen opprettholdes gjennom de samme strukturene som definerer kvinnelighet. Hun argumenterer imidlertid også for at kvinner i prinsippet er frie, og dermed også ansvarlige for sin egen situasjon.²⁵⁴

²⁴⁷ Pedersen, Anette. (red). Wielpolska, Brita. (red). 1976. *Kvinne, kjenn din kropp*. Pax Forlag: Oslo.: s. 9

²⁴⁸ Pedersen, A., Wielpolska, B. 1976: s. 84

²⁴⁹ Pedersen, A. Wielpolska, B. 1976: s. 84

²⁵⁰ de Beauvoir, Simone. 2000. *Det Annet Kjønn*. Bokklubben dagens bøker: Oslo.: s. 8

²⁵¹ de Beauvoir, S. 2000: s. 10

²⁵² de Beauvoir, S. 2000: s. 754

²⁵³ de Beauvoir, S. 2000: s. 279

²⁵⁴ de Beauvoir, S. 2000: s. 18

Det kan se ut som om disse to står i motsetning til hverandre. Hvordan kan kvinnen være fri og ansvarlig for egen situasjon, samtidig som det som konstruerer kvinnelighet er utenfor henne selv? Svaret på et slikt spørsmål er ikke enkelt, og det er heller ikke noen fasitsvar. Men en måte å besvare spørsmålet på, er å se på reproduksjonen av forestillingen om kvinnen som «den andre». Samfunnsmessig er det ofte denne rollen kvinnen har hatt; mannen har vært i arbeid, mens kvinnen har vært hjemme med barna. Mannen har vært logikk og fornuft, mens kvinnen har vært natur og følelser. Menn har representert produksjon og arbeid, mens kvinner representerer reproduksjon og moderskap. Dersom man bruker dette utgangspunktet for å analysere kvinners seksuelle frigjøring og prevensjonsutviklingen på 60- og 70-tallet ser det ut til at kvinnene selv har tatt kontroll over sin egen situasjon og i stor grad brutt ut av undertrykkelsen gjennom helt konkrete tiltak. Kvinner hadde muligheten til å ta en utdanning og begynne en karriere, så de valgte å gjøre det. Samtidig fikk kvinner også muligheten til å styre egen reproduksjon, og valgte å gjøre dette også, som et ledd i å gjøre det enklere å kontrollere egen situasjon.

Basert på dette kan det se ut som at kvinner i stor grad tok ansvar for egen situasjon, men det ser også ut til at kvinner også fikk mye av ansvaret for menns situasjon. I *Kvinne, kjenn din kropp* spesifiseres det at presset på kvinner for å ta ansvar for prevensjon er større etter p-pillen enn det var før, og dette er også et narrativ som «Anna» snakker om i intervjuet. Et samliv eller samleie involverer to samtykkende personer, men byrden for prevensjon havner likevel på den ene part. Den samme ansvarliggjøringen av kvinner ser man hos bispedømmeutvalget i kapittel 4, der de oppfordrer jenter til å ta ansvar for at guttene ikke skal bli fristet til forekteskapelige seksuelle forbindelser.²⁵⁵ Magnhild Bøe-Hansen skriver om voldtekt i sin masteroppgave *Voldtekt – veien fra offerprevensjon til samtykke*. Her ser hun på høyesterettsdommer i voldtektssaker mellom 1945-2005. Om synet på seksualitet og voldtekt i årene fra 1945-1970 skriver hun:

Kvinnene ble vurdert opp mot en slags seksuell sømmelighet, der det riktige var å være «virgo intacta» frem til de giftet seg. En kvinne som tidligere hadde hatt samleie utenfor ekteskapet hadde dette med seg som «byrde» inn i møte med rettsvesenet.²⁵⁶

²⁵⁵ Kapittel 4.2.1: s. 65

²⁵⁶ Bøe-Hansen, Magnhild. 2010. *Voldtekt – veien fra offerprevensjon til samtykke. Høyesteretts behandling av voldtekt 1945-2005*. Universitetet i Bergen: Bergen.: s. 36

Hun skriver at det var interessant for Høyesterett å se hvorvidt kvinnen hadde «skyld» i å gi mannen forhåpninger om seksuell tilfredsstillelse.²⁵⁷ Bøe-Hansen har funnet at det samme også gjaldt for perioden 1970-1985.²⁵⁸ Basert på dette var det ikke bare ansvaret for sex og prevensjon som ble lagt over på kvinnen, men også ansvaret for å forhindre overgrep.

5.1.1 Om å bli seksuelt interessant og interessert

Overgangen fra å være ung jente til å bli en seksuelt interessant kvinne kan bli overveldende, forteller «Lea». Hun beskriver at hun alltid hadde hatt guttevenner som ung, og at det var en spøk at det eneste hun manglet for å bli en gutt, var en penis. Da hun etterhvert skulle bli seksuelt interessant for de samme guttene som hadde vært hennes kompiser som barn, opplevde hun det som rart. Hun beskriver at det tross alt ikke var henne disse guttene hadde lyst til å bli kjæreste med. En del av utprøvingen var hun selv med på, men noe av det opplevde hun som ubehagelig. Det hun opplevde som mest ubehagelig var å bli seksuelt interessant for voksne menn. Det var en liten plass, så det var bygdefester der de klarte å snike seg inn selv da de ikke var gammel nok. Med jevne mellomrom var det voksne menn som dro dem ned på fanget, eller skjenket dem fulle. «Lea» mener at hensikten sannsynligvis var å få disse unge jentene med seg hjem. Hun beskriver en hendelse der faren til en av hennes nærmeste venninner skulle kjøre henne hjem. Han la hånden på låret hennes, og «Lea» ble plassert i en situasjon der hun følte det nødvendig å avvise faren til en av hennes venninner. Det var en familie hun hadde vært hos i mange år, og hun var ikke bare knyttet til sin venninne, men til hele familien. Dette har vært sårt for henne, og hun har aldri fortalt det til sin venninne.

For «Mette» var dette med sex noe som hun egentlig helst bare ville ha overstått. Hun beskriver ungdomstiden som en periode hvor hun ble stormende forelsket, bare noen så litt for lenge på deg. At hjemmet hennes var veldig åpent, tror hun har bidratt mye til at hun ikke har satt noen urettferdige begrensninger for seg selv. «*Jeg har hele tiden vært veldig bevisst på hva jeg vil og ikke vil.*» Selv om det å like den man har sex med har vært viktig for henne, var det ikke nødvendigvis slik at hun behøvde å se for seg en fremtid med sine seksualpartnere.

²⁵⁷ Bøe-Hansen, M. 2010: s. 38

²⁵⁸ Bøe-Hansen, M. 2010: s. 54-55

Da hun var 18 år gammel var hun sammen med en gutt, og foreldrene hans var livredd for at han skulle gjøre «Mette» gravid. Hun beroliget dem med at han ikke kom til å bli far til hennes barn. *«Han endte opp med å gjøre sin neste kjæreste gravid.»* Da «Mette» var 24 år gammel, ble hun gravid utenfor livmoren. Hun måtte opereres, og da hun våknet opp etter narkose fikk hun vite at de hadde vært nødt til å fjerne alt, og at hun ikke kom til å kunne få barn. Kort tid etter fikk hun beskjed om at de hadde gjort en feil, og at hun hadde fått informasjon som skulle til en annen. Da tok hun kontakt med han som er far til hennes eldste barn, og sa at nå skulle de ha barn. Han hadde lenge ønsket seg barn, det var «Mette» som hadde vært avventende. *«Vi visste vel begge at forholdet ikke kom til å vare, men vi skulle ha barn. Og barn ble det.»*

«Martha» synes det var vanskelig å finne potensielle kjæresten i Jehovas Vitner. *«Det var ingen jeg følte meg tiltrukket av i det hele tatt. Kanskje én, sånn når jeg tenker meg om – men ellers var det vanskelig.»* Ved en anledning kom en av de eldste med et forslag til kjæreste, men han var helt uaktuell for henne. Hun var bare ikke interessert, og det begynte etterhvert å bekymre henne litt. Andre på hennes alder fant seg kjæresten og giftet seg tidlig, for de kunne jo ikke gjøre noe før de var gift. *«Men det var ingen som fattet min interesse. Til slutt møtte jeg han som jeg ble kjempeforelsket i, og som var helt forbudt.»* De ble et par. Han visste om at hun var med i Jehovas Vitner, og synes det var greit. Det tok litt tid før de hadde sex, men til slutt skjedde det likevel. Hun forteller at det var han som ble det første spørsmålsteget, men at det også skjedde ting i familien som gjorde at tvilen hennes på organisasjonen bare ble styrket. Det var også fester i Jehovas Vitner, og på en av disse festene ble hun skjenket full. *«En av disse guttene dro meg inn i en kjellerbod og tok på meg på en måte som jeg ikke likte, men jeg var rett og slett så full at jeg ikke klarte å beskytte meg.»* Da hun begynte å gå ut med folk utenfor organisasjonen, fant hun ut at hun mente disse menneskene var mye mer ordentlig enn folkene i organisasjonen. *«Vennene på utsiden var rett og slett etter mine normer.»* Blant hennes nye venner var det aksept for å være seg selv, og stå for seg selv og sine valg.

«Maria» følte ikke at det å fortsatt være jomfru var noe skamfullt. Verken hun eller hennes venner var særlig opptatt av det. For dem var det andre ting enn det seksuelle som var viktig, selv om det selvfølgelig var en viss nysgjerrighet forbundet med det. *«Jeg kan ikke huske at vi hadde et veldig beregnende forhold til det. Jeg tror jeg er vokst opp i en tradisjon hvor man*

forbinder seksualitet med kjærlighet i en eller annen variant, og at det er ikke noe man leker seg med. Sånn sunt bondevett.» Hun beskriver seg selv som seriemonogam. Da hun debuterte seksuelt, var hun 16 år. Det var ikke en langvarig vurderingsfase, og det er jo ikke noe man nødvendigvis er veldig stolt av, forteller hun. «*Men man lærer jo noe av det, så blir man jo mer reflektert rundt det.»*

«Johanne» forteller at redselen for å bli uønsket gravid helt sikkert preget mange da hun vokste opp. «*Jenter måtte passe seg, sånn var det jo bare. Det var litt sånn sport blant gutta at de begynte å gå rundt med kondomer i lommeboka for å vise fram til hverandre, og litt til jentene også, at de hadde kondomer.»* Sex diskuterte de likevel ikke bortsett fra i parforhold. Det var ikke et tema i vennegjengen. Kjæresten hun hadde debutert med, hadde i ettertid sagt at han lurte på om han kanskje skulle gjøre henne gravid for å binde henne da han forstod at forholdet begynte å gå mot slutten. «*Så lenge det var menn som hadde ansvar for prevensjon på en måte, så var jo tross alt muligheten der.»* Han gjorde heldigvis ikke det, påpeker hun. Hun hadde barndomsvenninner som hadde fått barn før de fylte 20, og det var vanlig å få barn da man var ung. «*Nå venter jo folk mye lenger.»*

5.2 Pillebekymringer

Debatten om pillen startet i Norge lenge før den ble godkjent som prevensjonsmiddel i 1967. Kontroversen skulle heller ikke dempe seg etter – snarere tvert imot. Spesielt bivirkninger ble et ofte diskutert tema i norske aviser, og oppslagene bar preg av mye usikkerhet rundt p-pillens faktiske bivirkninger og funksjon. Myter om pillen spredte seg som ild i tørt gress, og en av de mer populære var at risikoen for å bli gravid med flerlinger økte etter at man sluttet på pillen. Samtidig var det store overskrifter om de mer alvorlige bivirkningene av pillen, som blodpropp og leversykdommer. Det var mye usikkerhet rundt disse bivirkningene, og i hvor stor grad disse kunne knyttes opp til bruk av pillen. I 1967 var det et intervju i *Dagningen* med dr. Christian Voss, som presenteres av avisen som «*en av landets fremste spesialister på området*».²⁵⁹ Her forteller han at ingen farlige konsekvenser av pillen var påvist. Med andre ord var det lite kunnskap om pillen, og det eneste man visste helt sikkert var at den forhindret graviditet dersom den ble brukt riktig.

²⁵⁹ «Misforståelser kan skremme kvinnene fra preventivpillen» I: *Dagningen*. (27/07/1967)

Gjennom å se på hvordan pillens bivirkninger ble håndtert, ser vi den samme kategoriske usynliggjøringen av kvinners situasjon. Ikke nødvendigvis fordi bivirkningene i seg selv var medisinsk alvorlige for et flertall av kvinner, men fordi p-pillen var svært lite utprøvd da den ble gjort tilgjengelig. Riktignok var pillen i utgangspunktet et kvinnesaksprosjekt, der det var kvinnesaksforkjemper Margareth Sanger som hadde tatt initiativet til å lage et prevensjonsmiddel for kvinner som skulle være lett i bruk, og som kvinner selv skulle kontrollere. Når jeg argumenterer for at kvinners situasjon ble usynliggjort er det dermed ikke snakk om at dette var et resultat av pillen i seg selv. Som vi skal se nærmere på, har den helt klart spilt en stor rolle i å gjøre det mulig for kvinner å ha et fritt seksualliv, men prosessen rundt pillen var forhastet, og jeg vil argumentere for at alle brukere de første ti årene, i praksis endte opp som testpersoner.

5.2.1 Blodproppbaluba

Det er hevet over enhver tvil at p-pillen var, og fortsatt er kontroversiell. Bivirkningene var mange, plagsomme og for noen potensielt farlige. Likevel var det mange som feiret da p-pillen endelig ble gjort tilgjengelig som prevensjonsmiddel for norske kvinner.

Kvinnebevegelsen anså dette som et viktig steg i prosessen for full kvinnefrigjøring, og dessuten hadde norske myndigheter vært motvillige til å godkjenne den før man hadde mer kunnskap om bivirkningene. Riktignok hadde pillen vært på det norske markedet i flere år allerede, men da som middel for å hjelpe kvinner som var plaget av menstruasjonssmerter, ikke som svangerskapsforebyggende middel til friske kvinner. Det er likevel ikke utenkelig at flere kvinner hadde valgt å benytte den som prevensjonsmiddel, da den svangerskapsforebyggende effekten var en kjent bivirkning.

I 1965 intervjues helsedirektør Karl Evang i forbindelse med debatten om pillen skulle gjøres tilgjengelig som prevensjonsmiddel på det norske markedet. Evang hadde i flere tiår engasjert seg for mødrehygienesaken, og hadde brukt dette engasjementet både som lege, blant annet gjennom å være redaktør for Sosialistiske Legers *Tidsskrift for Seksuell Opplysning*, som politiker og etterhvert også i sitt embete som helsedirektør. Derfor kan det vanskelig hevdes at det var konservative holdninger til spørsmålet som var bakgrunnen for hans bekymringer.

Hovedårsaken var manglende kunnskap. Man visste at den var svangerskapsforebyggende, men det var lite konkret informasjon å hente når det gjaldt opplysninger om bivirkninger. Han beskrev et press på norske myndigheter fra økonomiske krefter som hadde interesse av et slikt legemiddel som kunne masseproduseres og distribueres til norske kvinner i store volum.²⁶⁰ En pille som måtte tas daglig for å forhindre svangerskap var svært attraktiv for produsenter i legemiddelindustrien, men Evang stod fast på at norske myndigheter ikke måtte la seg presse. Pillen kunne ikke godkjennes uten at vi visste nok om dens bivirkninger til å sørge for at man ikke gjorde friske mennesker syke. To år senere ble den likevel godkjent, til tross for at det fortsatt ikke var et entydig svar på hva konsekvensen av spesielt langvarig bruk ville kunne være.

På 1960-tallet var mediebildet i stor grad preget av en forundring for pillen, og hvilke bivirkninger den kunne ha. Her må man skille mellom debatten som foregikk før pillen kom på markedet som prevensjonsmiddel, og debatten som kom i etterkant. I forkant av avgjørelsen om å godkjenne pillen i 1967, var debatten preget av usikkerhet. Det var klart at i den grad man hadde bekymringer for bivirkninger, var det liten kunnskap om hva de faktiske bivirkningene var.²⁶¹ Spesielt frykten for blodpropp var flere ganger nevnt, men det var lite som konkluderte med at det var bevist at dette var en bivirkning av pillen – og bruken av pillen fortsatte uansett å stige. I august i 1967 publiserte VG en artikkel under overskriften «P-pillene er verdt risikoen».²⁶² Om blodpropp skrives det her at preparatfabrikantene ba kvinner som var disponert for blodpropp vise forsiktighet inntil man hadde utarbeidet seg en større erfaring fra området. Andre potensielle bivirkninger ble lite diskutert i media.

Hva var det med pillen som gjorde at man tillot at den ble distribuert i store volum til kvinner, uten at man visste med sikkerhet om den var trygg for brukerne? Var dette et tegn på at man tok kvinners sikkerhet mindre på alvor? Var den svangerskapsforebyggende effekten av pillen såpass viktig at man valgte å se bort fra eventuelle problemer? Det økonomiske presset har allerede vært nevnt som enda en aktuell faktor. Pillen var av en slik art at den skulle tas hver

²⁶⁰ «Myndighetene sa nei til «anti-baby-pillen»» I: *Bergen Arbeiderblad* (06/09/1965) s. 2 og s. 5

²⁶¹ Flere oppslag i norske aviser reflekterer full forvirring rundt bivirkningene til p-pillen, både hos norske og utenlandske eksperter. Artikkelen i *Dagningen* fra 1967 som tidligere ble henvist til er et av veldig mange eksempler på at diskusjonen om de reelle bivirkningene fortsatt pågikk. Dette kommer blant annet frem i «P-pillen vekker stadig mer skepsis – utvikling mot mindre hormondoser» I: *Finnmarksposten* (25/03/1970), «Helsedirektoratet slår alarm: Sammenheng mellom bruk av P-pillen og blodpropp» I: *Finnmark Dagblad* (01/08/1968) og «Klart tillitsvolum til p-pillen»: *Nationen* (25/10/67)

²⁶² «P-pillene er verdt risikoen» I: *VG* (31/08/1967) s. 9

dag over lengre perioder. Kvinner er fruktbare i potensielt opp mot 30 år, og hadde behov for prevensjonsmidler i perioder av livet hvor de ikke ønsket seg barn. I VG-artikkelen som tidligere ble presentert henvises det til at pillens positive virkninger – i hovedsak å slippe unna «graviditetsskrekken» - må tillegges høyere vekt enn potensielle bivirkninger. Det er ikke usannsynlig at mange brukere også tenkte på denne måten. Frykten for å bli uønsket gravid var en sentral del av kvinners seksualliv, og noe som var fullstendig umulig for en fruktbar kvinne å unngå uten prevensjonsmidler tilgjengelig.

Intervjuene jeg i forbindelse med dette masterprosjektet har hatt med informanter viser et mønster som underbygger dette. Frykten for blodpropp var ikke stor hos dem, selv om det hos noen var årsak til bekymring. Dette gjelder spesielt de kvinner jeg har snakket med som selv har mistenkt at de var i risikozonen, eksempelvis hvis blodpropp hadde forekommet i deres familie, eller de røykte. Frykten for alvorlige bivirkninger var imidlertid ikke svært utslagsgivende hos mine informanter. Når informantene valgte å slutte på pillen, var det i hovedsak enten praktiske årsaker, eller mindre alvorlige bivirkninger som var årsaken. «Mette» forteller at det å bli gravid var helt uaktuelt for henne. Det var ikke noe hun reflekterte over i det hele tatt. Derfor ble det å begynne på pillen et helt naturlig valg for henne som tenåring. Hun ville beskytte seg mot graviditet. For «Lea» var det spiralen som ble det første faste prevensjonsmiddelet hun brukte. Hvorfor det ble nettopp spiralen er hun ikke helt sikker på, men hun husker at konen til han som hadde butikk hadde litt bart. «Leas» mor fortalte henne at det var på grunn av at konen til kjøpmannen brukte p-piller. Dette tenker hun kan ha vært en medvirkende årsak. En annen viktig årsak for henne var nok også at spiralen kunne hun skjule fra sine foreldre. «Maria» begynte på p-piller da hun var cirka 17 år gammel. De leste pakningsvedleggene, og var klar over risikoen for blodpropp, og at den var spesielt høy for dem som røykte. Hun beskriver at hun egentlig ikke tok det så veldig innover seg, selv om hun røykte mens hun gikk på pillen.

På 1970-tallet skiftet tonen i debatten, etterhvert som man ble mer sikker på linken mellom blodpropp og p-piller. I 1971 falt domsavsigelsen i en høyesterettssak som fikk tilnavnet «p-pillesaken». Dette skulle bli startskuddet for årevis med offentlig debatt rundt pillens mer alvorlige bivirkninger, deriblant hjerte- og karsykdommer og blodpropp. Saken stod mellom en enkemann og Schering, en produsent av p-pilletypen Anvolar.²⁶³ Enkemannens kone hadde

²⁶³ Rt-1974-1160: s. 1161

plutselig blitt hjertesyk og omkommet, bare 32 år gammel. Denne rettssaken skulle pågå over flere år, og ankes helt opp til høyesterett. Der ble det avgjort at produsenten ikke kunne siktes, på grunnlag av manglende beviser på årsakssammenheng. Det var rett og slett umulig å bevise at kvinnen døde på grunn av at hun brukte Anvolar.²⁶⁴ Med en slik sak i mediebildet, og en rekke ny forskning som viste en sammenheng mellom bruk av pillen og blodpropp hos kvinner som var alt for unge til å skulle være i en risikogruppe, er det ikke urimelig å tenke at bivirkning på nytt ble en viktig faktor for mange når de skulle vurdere hvorvidt p-pillen var et aktuelt prevensjonsmiddel for dem. Det finnes ingen statistikk på hvor mange kvinner som valgte bort pillen på bakgrunn av at de var bekymret for blodpropp, og mine egne intervjuer viser at det ikke var dette som var utslagsgivende for mitt utvalg av informanter.

Ikke alle var like bekymret for p-pillens bivirkninger. I perioden ble det også utgitt flere prevensjonsveiledende bøker, som hadde norske kvinner som målgruppe. Det kan virke som noen av disse hadde en slags hensikt om å avskrekke norske kvinner, og arbeide mot det som de omtaler som «skremselspropaganda fra media».²⁶⁵ Det hører med her at pillen stadig var i endring, og at hormonnivået på pillene etterhvert ble lavere, og at pillen også derfor ble tryggere.²⁶⁶ Et viktig argument som brukes av disse legene mot «skremselspropagandaen», er at det først og fremst er kvinner som vet at de er disponert som burde være påpasselig, og at faren for blodpropp uansett var langt mindre enn under et svangerskap. Samtidig må det påpekes at samtlige av legene i bøkene jeg har undersøkt, skriver om svært plagsomme bivirkninger som om de var fullstendig uproblematiske. Kvalme, depresjon, manglende sexlyst, smerter i bryst og underliv, og andre lignende bivirkninger blir i stor grad omtalt som et forbigående problem.²⁶⁷

Likevel kan det virke som om det er nettopp disse plagsomme bivirkningene som var årsaken til at 61% av disse 73 kvinnene som ble intervjuet hos Walløe, valgte å bytte fra p-pillen til et annet prevensjonsmiddel.²⁶⁸ For de kvinnene som opplevde en eller flere av disse bivirkningene vil selv forbigående plager over lengre tid ha ført til nedsatt allmenntilstand.

²⁶⁴ Rt-1974-1160: s. 1160

²⁶⁵ Kjærsgård, Helge Holst. 1987. *Legen snakker om P-pillen*. Chr. Schibsteds Forlag: Oslo: Forord

²⁶⁶ Man kan blant annet se diskusjonen om disse endringene I: «P-pillen vekker stadig mer skepsis – utvikling mot mindre hormondoser» i *Finnmarksposten* (25/03/1970).

²⁶⁷ Dette omtales i flere av bøkene, deriblant Reigstad, A. 1969: s. 84-85, Bjørø, K., Myhre, E. 1969: s. 69., Glass, R. H., Kase, N. G., 1973: s. 48

²⁶⁸ Walløe, L. 1978: s. 51

Legenes forsøk på å avdramatisere p-pillens bivirkninger som et motsvar på medias sensasjonsoverskrifter, kan dermed ha bidratt til å umyndiggjøre og usynliggjøre kvinners opplevelse av sine egne fysiske plager mens de var brukere av pillen. Her må det naturligvis også påpekes at det er en forskjell mellom masseproduserte tekster med den hensikt å informere flest mulig kvinner om pillen og andre prevensjonsmidler, og samtalen som foregår mellom lege og pasient på legekontorene. Det er heller tvilsomt at en kvinne som oppsøker sin lege på grunn av plager som følge av pillen ville blitt anbefalt å fortsette til plagene går over. I tekstene kan man dog skimte en slik oppfordring.

Det er to konkrete eksempler på dette. Først og fremst har man det faktum at disse bivirkningene omtales som ufarlige. Mens slike bivirkninger sannsynligvis ikke ville ta livet av noen, og dermed kan ansees som ufarlige i et medisinsk perspektiv, betyr ikke dette at de var udramatiske. Kun i én av bøkene spesifiseres det at man omtaler dem som ufarlige i et medisinsk perspektiv, men at de likevel kan oppleves som svært plagsomme for brukeren.²⁶⁹ Det andre eksempelet er at de omtales som forbigående, uten at det gis noen klar ramme for når man kan forvente at disse plagene vil avta, eller når man burde oppsøke lege. Naturligvis er det å forvente at slike plager ville være individuelle og at det derfor ikke finnes noe fasitsvar, men det er heller ikke noen formulering om at man kan oppsøke lege for å prøve en annen pille med andre doser, eller noen kommentar om hvorvidt man burde gi seg om nedsatt allmenntilstand fortsetter over tid. I *Kvinne, kjenn din kropp* kritiseres legene for kategoriseringen av p-pillens bivirkninger. Når legene kalte de vanligste bivirkningene for lette- eller banale bivirkninger, mente forfatterne at dette «*medfører at både de som forsker og legene som vi kontakter er tilbøyelig til å ta denne typen bivirkninger mindre alvorlig.*»²⁷⁰ Også i *Kvinne, kjenn din kropp* understrekes det at det var lite kunnskap om pillen.²⁷¹

5.2.2 P-pillens opprinnelse

Denne oppgaven tar utgangspunkt i Norge, men et globalt perspektiv er viktig og nødvendig. Hvorfor var det så lite kunnskap om p-pillens bivirkninger? Evang henviste i 1965 til at man visste for lite om p-pillen. Dette reiser naturligvis spørsmålet om hva man visste, og hva som

²⁶⁹ Glass, R. H., Kase, N. G., 1973: s. 48

²⁷⁰ Pedersen, A., Wielpolska, B. 1976: s. 104

²⁷¹ Pedersen, A. Wielpolska, B. 1976: s. 103

var motivasjonen bak utviklingen av pillen. For å svare på dette kan man ikke utelukkende forholde seg til den norske samfunnsdebatten. Derfor skal vi her løfte blikket, og se på befolkningspolitikk i en global kontekst med spesiell oppmerksomhet rettet mot prevensjonsmetoder.

Neo-malthusianistiske teorier var ledende tankegods i den globale bevegelsen for befolkningskontroll.²⁷² Mens eugeniske teorier tidligere hadde vært et grunnlag for å diskutere inngripen i fødselstall hos enkelte grupperinger i befolkningen, hadde dette i stor grad falt bort i etterkant av annen verdenskrig. Befolkningskontrollen tok dermed nye former. Neo-malthusianismen hadde et annet utgangspunkt enn eugenikken; først og fremst fordi hensikten med neo-malthusianismen ikke var å bedre «menneskerasen» som sådan, men snarere forhindre overbefolkning og fattigdom gjennom å gjøre prevensjon tilgjengelig.²⁷³ Den bygde videre på Thomas Malthus sine teorier om at en større befolkning også innebar mer fattigdom. Heller enn å legge seg på en like konservativ linje som Malthus, anerkjente ny-malthusianerne at det var urealistisk å forvente at folk skulle praktisere fullstendig avholdenhet. I stedet mente de at man måtte gjøre prevensjonsmidler lett tilgjengelige, slik at folk benyttet seg av dem når de hadde sex, heller enn å produsere flere barn.²⁷⁴

Dette tankesettet ble også delvis grunnlaget for utformingen av p-pillen. «P-pillens mor», Margareth Sanger, var en svært uttalt sympatisør av både eugenisk tankegods og neo-malthusianske løsninger. I *Woman and the New Race* (1920) skriver hun:

«The immorality of bringing into being a large family is a wrong-doing shared by three the mother, the father and society. Upon all three falls the burden of guilt. It may be said for the mother and father that they are usually ignorant. What shall be said of society? What shall be said of us who permit outworn laws and customs to persist in piling up the appalling sum of public expense, misery and spiritual degradation? The indictment against the large unwanted family is written in human woe. Who in the light of intelligent understanding shall have the brazenness to stand up and defend it?»²⁷⁵

²⁷² Mao, Rohan. 1994. "An Imagined Reality: Malthusianism, Neo-Malthusianism, and Population Myth" I: *Economic and political weekly* (Vol. 29. No.5. 29/01/1994). s. 40-52: s. 46

²⁷³ Farmer, Ann. 2008. *By Their Fruits: Eugenics, Population Control and the Abortion Campaign*. The Catholic University of America Press: Washington D.C: s. 1

²⁷⁴ Farmer, A. 2008: s. 1-2

²⁷⁵ Sanger, Margareth. 1920. *Woman and the New Race*. Blue Ribbon Books: New York s. 69-70

Videre argumenterer hun for at fødselsratene hos borgerskapet er, og vil forbi lave – fordi borgerskapets kvinner er frigjorte fra undertrykking, og det derfor også var forventet av borgerlige kvinner at de tok et samfunnsansvar i å produsere færre barn.²⁷⁶ Å kunne tilegne seg kunnskap om prevensjon skulle være en rett, for å beskytte seg var en plikt. Det skulle være kvinnens valg alene hvorvidt hun ville føde eller ikke, og ingen mann skulle ha rett til å overtale henne til å gjennomgå et slikt kroppslig traume mot hennes egen vilje.²⁷⁷ Når kvinner skulle bære dette valget alene, mente Sanger at plikten for å sørge for at det ikke ble barn av samleie, også skulle tilhøre kvinnen.

Sanger så et behov for å gi kvinner selv valget om å kontrollere antall barnefødsler. Dette var hun på ingen måte alene om. Det var mange faktorer som skulle komme sammen for å sørge for at et oralt antikontraseptiva for kvinner skulle bli en realitet. Fødselskontroll var i vinden i etterkant av andre verdenskrig, men ikke i vestlige land. Da alt var klart for å gjøre kliniske forsøk på p-pillen, var det flere utfordringer.²⁷⁸ Det var vanskelig å få utført de kliniske testene på pillen i USA. I enkelte amerikanske stater var det ulovlig å dele ut prevensjon og gi prevensjonsopplysning, deriblant i Massachusetts hvor Dr. John Rock, som var hovedansvarlig for de kliniske forsøkene, hadde sitt kontor. Dessuten var amerikanske kvinner svært mobile i etterkant av krigen, og flyttet ofte på seg. De kliniske testene krevde at kvinnene måtte ha relativt stabile liv, og det var behov for langt flere testere enn man kunne klare å mobilisere i USA. Løsningen ble derfor å gjennomføre kliniske tester i utlandet, i Puerto Rico.²⁷⁹ De puertoricanske kvinnene var lite mobile, og landet var preget av fattigdom. Dermed kunne man også overfor prevensjonsmotstandere argumentere for at det ville være etisk forsvarlig å tilby dem prevensjon, for å gjøre livene deres lettere.²⁸⁰

Testingen av pillen i Puerto Rico var uforsvarlig, både med hensyn til forskningsetikk og menneskerettigheter. Den reflekterer også nettopp «de underordnede» sin utenforskap, og hvordan ikke-vestlige kvinner taler for døve ører når de snakker om sine opplevelser. Flere kvinner rapporterte voldsomme plager mens de brukte pillen, og tre unge kvinner hadde

²⁷⁶ Sanger, M. 1920: s. 70

²⁷⁷ Sanger, M. 1920: s. 100

²⁷⁸ Omtalelsen av de kliniske forsøkene i Puerto Rico baserer seg på samme artikkel: PBS.org. «The Puerto Rico Pill Trials» [Hentet 18.02.19] [Tilgjengelig fra: <https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/pill-puerto-rico-pill-trials/>]

²⁷⁹ PBS.org. «The Puerto Rico Pill Trials» Hentet 18.02.19

²⁸⁰ PBS.org. «The Puerto Rico Pill Trials» Hentet 18.02.19

omkommet mens de var en del av forsøket. Dr. Edris Rice-Wray, som hadde ansvaret for de kliniske forsøkene i Puerto Rico, foreslo å senke dosen hormoner. Skaperen av pillen, Dr. Gregory Pincus og Dr. John Rock, som var hovedansvarlig for de kliniske forsøkene på p-pillen, hadde gjort noen små forsøk i Amerika parallelt med de kliniske forsøkene i Puerto Rico, uten å gjøre de samme funnene. Derfor mente de at plagene som kvinnene i Puerto Rico opplevde først og fremst var psykosomatiske.²⁸¹ Dødsårsaken til de tre kvinnene som ble funnet omkommet, ble aldri undersøkt. Derfor kan det ikke konstateres at det var bruk av p-pillen som var dødsårsaken, men det er også lite som tyder på det motsatte siden kvinnene tilsynelatende skal ha vært friske for forsøket startet. Det kliniske forsøket i Puerto Rico bærer preg av en forestilling om at imperialistisk befolkningspolitikk var et riktig steg å ta. At de puertoricanske kvinnene ble ignorert når de rapporterte om bivirkningene av pillen, skulle sette mange flere liv i fare senere.

5.2.3 P-pillen for menn

På 1970-tallet ble det gjort forsøk på å fremstille en p-pille for menn. Dette har vært forsøkt flere ganger, men per dags dato finnes det fortsatt ikke noen prevensjonspille for menn på markedet. En av problemstillingene som løftes frem i denne debatten er hvorvidt menn i det hele tatt ville ha benyttet seg av en slik pille. I avisen *Fremover* skrives det i 1969 en artikkel basert på et prosjekt som blant annet mottok støtte fra Ford Foundation, der hensikten var å fremstille et oralt antikontraseptiva for menn, slik som p-pillen var for kvinner. Her nevnes denne problemstillingen, hvor det poengteres at «... et av de største problemene med en p-pille for menn ville være at mange menn setter likhetstegn mellom fruktbarhet, evnen til å avle barn, og virilitet, evnen til å ha seksuelt samkvem.»²⁸² Seksualitet og evnen til å produsere barn påstås her å ha hatt en veldig stor sammenheng for menn i sin egen forståelse av maskulin seksualitet.

Her er det en vesensforskjell mellom menn og kvinner. Ved ubeskyttet sex vil ikke menn ha noen reelle fysiske konsekvenser fra biologiens side (foruten en risiko for kjønnssykdommer). For kvinner er det alltid en risiko for graviditet i samme tilfelle, dersom man ikke bruker

²⁸¹ PBS.org. «The Puerto Rico Pill Trials» Hentet 18.02.19

²⁸² «P-pillen for menn klar om ti år» I: *Fremover* (01/04/1969) Forskningsprosjektet nevnes også hos Dagbladet den 05/03/1969, VG 18/03/1969 og i Harstad Tidene 26/04/1969.

trygg prevensjon. Selv om et eventuelt avkom vil være et resultat av begge genetikk, er det kvinnen som vil gå gravid. På grunn av dette har man i mye lenger tid rettet oppmerksomhet mot kvinnens rolle i reproduksjonen, mens mannens rolle ikke har fått like mye oppmerksomhet. «Johanne» reflekterer rundt morsrollen, og kommenterer at selv om hun mener at far er like viktig for barnet, er det et helt klart avhengighetsforhold mellom mor og barn i spebarnstiden. Uten at jeg i denne oppgaven skal ta stilling til om denne påstanden stemmer, kan det underbygges at et slikt bilde av relasjonen mellom mor og spebarn har vært historisk langt mer vanlig, enn et lignende bilde mellom far og barn. Kvinner har som sådan også kjent på det som i artikkelen beskrives; et likhetstegn mellom evnen til å avle barn, og evnen til å ha seksuelt samkvem.

En viktig ting å hente fram her er at kvinner historisk også har opplevd avmakt i denne sammenheng. Ved århundreskiftet mellom 1800- og 1900-tallet, hadde man en kraftig nedgang i barnetall. Dette skyldes at familier hadde begynt aktivt å begrense antall barn. I starten var det vanskelig med tilgang på prevensjon, og kanskje den vanligste metoden for å minske risikoen svangerskap ved seksuelt samleie var *coitus interruptus* (avbrutt samleie). For at et avbrutt samleie skulle være mulig, måtte mannen være med på tanken om å begrense antall barn – og dermed ble avgjørelsen i stor grad opp til ham. Det var generelt vanskelig for kvinner å gjøre grep for barnebegrensning, uten at man var to om saken. Her skilles kanskje kvinner og menn; for kvinner var et middel for å selv kunne kontrollere sammenhengen mellom sex og reproduksjon velkommen. Menn hadde allerede en slik kontroll. Også i prevensjonsveiledningene drøftes dette – at kvinner gjennom prevensjonsmidler som gikk under deres egen kontroll, nå endelig fikk en mulighet til å kontrollere sin egen seksualitet som menn, historisk sett, alltid har hatt.

For å kunne svare på spørsmålet om hvorfor det var så viktig at p-pillen ble tilgjengelig for kvinner, er det også andre perspektiver enn det rent økonomiske. Selv om det er diskutert at markedsverdien i en pille for menn ville vært lavere, er det også interessant å se på hvordan bivirkningene diskuteres på helt forskjellig grunnlag. I artikkelen fra *Fremover* der den mannlige pillen diskuteres, beskrives det som at en stor utfordring med pillen man på dette tidspunktet forsket på, ga en voldsom reaksjon når den ble blandet med alkohol. Flere av testpersonene opplevde å være redusert i flere dager. Vi har allerede gjennomgått de første kliniske testene av p-pillen for kvinner, der flere av testpersonene oppga også voldsomme

plager med kvalme og hodepine, men dette ble avfeid som irrelevant, og at det dessuten sannsynligvis var psykosomatisk.

I denne testingen av pillen for menn, brukte man frivillige fengselsfanger i Massachusetts, ifølge artikkelen. Konklusjonen var at pillen var for plagsom. Påstanden i artikkelen at selv ved bare et lite inntak alkohol var det voldsomme reaksjoner som kunne vare i opp til flere dager. Plagsomme bivirkninger, og det som kan synes å være en litt laber motivasjon til å forske frem løsninger blir derfor stående som noen av de viktigste årsakene til at p-pillen for menn ikke ble videre undersøkt i dette prosjektet. Samtidig er det oppsiktsvekkende at det i testfasen av p-pillen for kvinner forekom dødsfall og ble rapportert mange plagsomme bivirkninger, og forskerne valgte likevel å ikke gå noe dypere inn i dette, spesielt når det sees i sammenheng med hvordan de samme problemstillinger ble håndtert i prosessen med å skape en pille for menn bare ti år senere. Naturligvis kan det være tiden som passerte mellom forsøkene i Puerto Rico og forsøkene i fengselet i Massachusetts som er årsaken, noe som gjør at det er vanskelig å konkludere med om kjønnsperspektivet er utslagsgivende. I tillegg til dette kan også plasseringen av forsøkene være relevant. Mens de første kliniske forsøkene på p-pillen for kvinner foregikk i utlandet, ble dette forsøket gjort i et vestlig land. Selv om forsøkspersonene var fengselsinnsatte, ville det å fortsette et forsøk på en pille med sterke bivirkninger kunne skape større reaksjoner dersom det foregikk i USA.

5.3 Kvinnefrigjørende pille?

Den danske legen Helge Holst Kjærsgård skriver om pillen i 1987: «*Den største fordel med p-pillen er nok at den gir kvinnen en frihet som før bare ble mannen til del.*»²⁸³ Dette er ikke et argument som kan ignoreres, til tross for refleksjonen rundt de mange negative virkningene av pillen. Pillen hadde mange positive effekter. Den ga kvinner en enkel måte å ta kontroll over sine egne reproduktive evner, og på den måten fikk også kvinner mulighet til å planlegge. For «Martha» ble p-pillen et verktøy for nøye planlegging av alle sine barn. Ingen av barna hennes kom uventet, og det å kunne ha en slik kontroll ble viktig for henne. Hun forteller at pillen gjennom å gi henne en slik kontroll ble et slags middel for å kontrollere absolutt alt; ved å velge selv når hun skulle få barn og ikke, hadde hun også et mer

²⁸³ Kjærsgård, H. 1987: s. 26

forutsigbart arbeidsliv og en mer forutsigbar økonomi. «Anna» beskriver at kanskje noe av det viktigste med p-pillen og spiralen slik hun ser det, var man ikke behøvde å forhandle med noen lenger. Kvinnen kunne selv velge. Det at kvinner i større grad tok en utdanning og planla for et yrkesliv mener «Anna» førte til at hele perspektivet skiftet. Kvinner fikk andre ting å fylle livet sitt med. Hun tror at kvinner ble mer selvstendige og uavhengige på 60- og 70-tallet, og påpeker at p-pillen passer perfekt inn i dette bildet. For hennes egen generasjon mener hun likevel at det ikke nødvendigvis var slik for de fleste. Ikke alle kvinner var en del av denne bølgen, og det er viktig å huske på. De fleste av «Annas» barndomsvenninner giftet seg tidlig og fikk barn. De hadde hjemmet som liv.

«Johanne» mener også at prevensjonsmidler ga kvinner en helt annen mulighet i livet. *«Det ble mulig å legge til rette for et helt annet kvinneliv enn det som var kvinnelivet før.»* Hun forteller om sin egen familie, der hennes mormor fikk ti barn i løpet av tjuefem år. Det er krevende å være mor, mener «Johanne». Tilgangen på trygg prevensjon mener hun derfor må ha endret livet for mange kvinner – og ikke bare på grunn av reproduksjon. Hun forklarer at hun tenker at det også ble viktig at man ikke lenger kunne kontrollere kvinners seksualitet. *«Det var jo gjennom trygg prevensjon at kvinner kunne erobre nytelsen, og ikke lenger hadde behov for å være redde, og kunne gi seg inn i det på en annen måte.»* Hun begynte selv på p-pillen først etter hun fikk sitt første barn. Hun ønsket et trygt prevensjonsmiddel. Selv var hun medisinstudent, og beskriver at hun ble vel sikkert regnet for å være relativt opplyst på risikoene ved bruk av pillen. Derfor ble det heller ikke noe snakk om bivirkninger med legen som skrev dem ut til henne. For henne var det ikke risikoen for blodpropp som førte til at hun etterhvert gikk over til spiral, men andre plagsomme bivirkninger. Hun tenker selv at det sannsynligvis var de mindre bivirkningene som ble de «verste» for de fleste, for risikoen for blodpropp gjaldt ikke så mange.

Pillen var ikke alene om å gi kvinner en slik kontroll. Det var flere andre prevensjonsmidler tilgjengelig. Flere av mine informanter opplyser om at de i etterkant av sitt første barn gjerne begynte på andre prevensjonsmidler, hvor spiral var det mest populære. I hovedsak forteller informantene mine som byttet fra pillen først etter at de fikk sitt første barn, at årsaken var hovedsakelig praktisk. En spiral gjorde det mulig å ikke tenke på å huske pillen hver eneste dag. For «Maria» var det også noe annet som var utslagsgivende; pillen hadde vært hjelpsom i forbindelse med smerter under menstruasjon. Derfor valgte hun å fortsette på pillen frem til

hormonspiralen, som kunne overta den smertestillende funksjonen, ble et alternativ. Effekten med smertelindring under menstruasjon, var en viktig grunn til at pillen var tilgjengelig for kvinner i Norge før 1967. Det er sannsynlig at flere vil ha anskaffet seg pillen med den hensikt å forebygge svangerskap, enten gjennom å få den fra Sverige, der pillen kom på markedet i 1965 eller gjennom å bruke menstruasjonssmerter som en forklaring på hvorfor de ba om den.

Samtlige av mine informanter forteller at pillen har vært svært viktig for dem på et eller annet tidspunkt i livet, selv om de ikke nødvendigvis har reflektert over det mens de brukte den. Effekten av pillen må likevel sees i sammenheng med effekten av andre samfunnsendringer. Pillen ble nok særdeles viktig for de kvinnene som planla et karriereliv. Et nytt og globalt engasjement for seksuell frigjøring kan også ha bidratt til at flere ble mer oppmerksomme på sitt eget sexliv, og at ekteskapet ikke lenger var rammen for seksuallivet gjorde at man i stor grad kunne basere sitt eget sexliv på egen nytelse. Når barn heller ikke var noe man behøvde å bekymre seg for lenger i like stor grad som tidligere, ble også nytelsen lettere. Debatten om nytelsesaspektet ved sex skjøt fart på 60-tallet, og ble blant annet et kjerneargument for en ny og bedre utviklet seksualundervisning. Selv om man hadde diskutert seksuell nytelse tidligere, var det nå en åpning for at også ugifte mennesker skulle innvies i hemmelighetene for et nytelsesbasert sexliv. At sex skulle være mer enn bare reproduksjon, men også en kilde for intimitet og seksuell glede ble et kjerneargument for dem som var positive til pillen. Gjennom å beskytte mot uønskede svangerskap ble pillen et middel for å oppnå et sunt sexliv med sin partner – og på den måten også en frigjøring.

I forordet til *Kvinnekropp og kjønnsliv* skriver forfatterne Robert H. Glass og Nathan G. Kase at hensikten med boken er at kvinner skal kunne forstå sitt eget forplantningssystem og kjenne sine muligheter til å manipulere det.²⁸⁴ Boken gir en nøktern gjennomgang av funksjoner i kvinnens reproduktive system, og hvordan det påvirkes av for eksempel bruk av prevensjon eller ved en abort. Boken er en norsk oversettelse, men var originalt skrevet på engelsk. Originaltittelen på boken var *Woman's choice*. Endringen av tittelen er ikke begrunnet, men det er interessant at oversetteren har valgt å endre tittelens mening. Originaltittelen i seg selv er et kraftfullt budskap når det settes sammen med bokens hensikt; det er kvinnens valg, og

²⁸⁴ Glass, Robert H. Kase, Nathan G. 1973. *Kvinnekropp og kjønnsliv: En håndbok om prevensjon, fruktbarhet, abort og menopause*. Gyldendal Norsk Forlag: Oslo.: s. 7

hun skal ha kunnskap til å kunne ta dette valget. Den oversatte tittelen bevarer ikke denne dimensjonen. Hvorfor det ble slik er det vanskelig å skulle si noe om uten at det blir spekulasjoner, men det er påfallende at kvinnens aktørskap fjernes fra tittelen i den norske utgaven.

5.4 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg undersøkt den norske samfunnsdebatten om p-pillen, og diskutert denne med utgangspunkt i teorier om kvinner og kvinners seksualitet. Gjennom å benytte meg av p-pillen som innfallsvinkel har jeg diskutert hvorvidt kvinners situasjon var usynliggjort, her spesielt gjennom debatten rundt pillens bivirkninger. Et sentralt poeng her er at vi hadde lite kunnskap om disse bivirkningene, selv flere år etter at pillen ble gjort tilgjengelig som prevensjonsmiddel. Dette må sees i sammenheng med at den første store kliniske testingen av p-pillen foregikk i Puerto Rico, der flere kvinner rapporterte om bivirkninger. Disse kvinnene ble avfeid med svar om at symptomene sannsynligvis var psykosomatiske. Jeg har diskutert dette i lys av flere teoretikers påstander om at kvinner ble oppfattet som styrt av sin følelsesnatur, og dermed også upålitelige og dramatiske. Debatten om bivirkningene viser en lav tiltro til kvinner når de rapporterte om plager. Her er det viktig å påpeke at det ikke nødvendigvis er snakk om individuelle samtaler mellom for eksempel leger og pasient, men snarere samfunnsdebatten og generelle råd fra leger. Ved å se på hvordan debatten om bivirkningene foregikk, kan man få innsikt i samtidens syn på kvinner, og hvordan dette utviklet seg. En annen mulig årsak til at man hastet med å få pillen ut på markedet, til tross for lite kunnskap om bivirkningene, er at den ble ansett som et viktig, kvinnefrigjørende prosjekt. Hensikten med å utvikle pillen var å gi kvinner muligheten til å kontrollere egen reproduktiv evne. Etterhvert ble hormondosene i pillen endret, og dermed ble den også tryggere å bruke.

Informantene mine har i dette kapitlet blitt presentert gjennom sine tanker i forbindelse med p-pillen, og sine egne tanker rundt sex generelt og egen seksualitet. På forskjellige nivåer har alle informantene mine engasjert seg i hva det vil si å være kvinne. Noen av dem har reagert på urettferdig behandling de opplevde personlig, og hatt personlige protester underveis. Flertallet av informantene mine har dog på et eller annet tidspunkt vært engasjert i kvinnepolitiske bevegelser. Samtlige av informantene mine mener at p-pillen har vært viktig.

Stikkord fra intervjuene er kontroll, nytelse og frigjøring. Ingen av dem var særlig bekymret for bivirkningene mens de selv brukte pillen, og flere av informantene mine har også fortalt at de hadde positiv effekt av pillen; spesielt i forbindelse med menstruasjonsmerter og humørsvingninger, som pillen bidro til å stabilisere.

Jeg har også undersøkt utredningen av muligheten for en p-pille for menn. Her har jeg tatt utgangspunkt i et spesifikt forsøk fra 1970-tallet, der plagsomme bivirkninger og vansker om å si noe om ønsket effekt var hovedårsaken til at prosjektet ble avsluttet. I denne forbindelse har jeg satt spørsmålstegn ved hvorfor mennene som rapporterte om plagsomme bivirkninger ble tatt på alvor, mens kvinnene som hadde rapportert om det samme noen tiår tidligere ikke ble det. Her har jeg sett på to mulige forklaringer. Først har man tidsperspektivet; det er fullt mulig at tiden som passerte mellom forsøkene er en utløsende årsak til de store forskjellene mellom dem. Det er ikke usannsynlig at situasjonen rundt de kliniske forsøkene i Puerto Rico har vært et unntak heller enn en regel, men dersom praksisen man så rundt forsøkene i Puerto Rico skulle vært gjeldende vil dette uansett kunne ha endret seg på tjue år. Legevitenskapen utvikler seg, som all annen vitenskap. Samtidig er det også en annen mulig forklaring: menn ble i større grad tatt på alvor enn kvinner. Det er også en mulig faktor at forsøkene i Puerto Rico skjedde utenfor det vestlige samfunnet, mens forsøkene i Massachusetts var basert i vesten. Dessuten hadde man allerede trygge prevensjonsmidler for kvinner, så behovet for lignende prevensjonsmidler for menn var mindre. Disse forklaringene står ikke nødvendigvis i motsetning til hverandre, og det kan nok også argumenteres for en rekke andre forklaringer i tillegg til disse to som jeg har diskutert i dette kapittelet.

6 Konklusjon

«Birth Control is the first important step woman must take toward the goal of her freedom. It is the first step she must take to be man's equal. It is the first step she must both take toward human emancipation »²⁸⁵

Den overordnede problemstillingen for denne oppgaven har vært: *Hva kan den norske prevensjonsdebatten – og spesielt debatten om p-pillen – fortelle oss om nordmenns syn på kvinner og kvinners seksualitet på 1960- og 70-tallet? Hvordan påvirket p-pillen norske kvinners liv og helse?* På 1970-tallet vokste den nye kvinnebevegelsen fram, med krav om full kvinnefrigjøring. I denne oppgaven har jeg undersøkt hvilken rolle prevensjon, og spesielt p-pillen har spilt i denne kampen for like muligheter. Gjennom 1900-tallet hadde kvinnens stilling i samfunnet blitt markant tydeligere, først og fremst gjennom morsrollen. Bente Rosenbeck skriver om at samfunnet ble stadig mer opptatt av at kvinner skulle være gode mødre. Det var viktig for samfunnet at barn hadde en god oppvekst, og derfor var det også viktig at kvinner ble oppdratt til å være gode mødre. Dette poengteres også hos Ericsson, der konsekvensen for enkelte av jentene på Bjerketun var at de ble tvunget til å enten gi fra seg barnet eller gjennomføre en abort, dersom man mente de kom til å bli dårlige mødre. Prevensjonsutviklingen ble et brudd i denne utviklingen. Plutselig kunne kvinner velge bort det å bli mor, uten at sexlivet behøvde å opphøre av den grunn. Kvinner hadde lenge hatt lov til å ta en utdanning eller satse på å ha en karriere, men de aller fleste kvinner ønsket også å ha et sexliv, og å få barn. Trygge prevensjonsmidler og prevensjonsveiledning gjorde det mulig for kvinner å planlegge fødsler, og dermed også å planlegge for en karriere, samtidig som de kunne ha sex og få barn om de ønsket det.

Den nye kvinnebevegelsen kjempet for reell frigjøring. Kvinner skulle ha muligheten til å leve gode liv også utenfor hjemmet. Dette gjaldt ikke bare å satse på en karriere. Det skulle være mulig for kvinner å være reelt frigjorte, både politisk, kulturelt og seksuelt. For at reell seksuell frigjøring skulle kunne finne sted, var det nødvendig å ta oppgjør med seksuell vold. Kvinner skulle ikke utsettes for seksuell trakassering, seksuelle overgrep eller tvinges inn i

²⁸⁵ Sanger, Margareth. 1918. «Morality and Birth Control» I: *Birth Control Review* (Feb.)

pornobransjen, eller prostitusjon. Informantene mine opplever at prevensjon, og p-pillen spesifikt, gjorde det mulig for kvinner å ha frie liv. De beskriver en tid som generelt var preget av kvinnekampen, både kulturelt og politisk. Litteratur var viktig for flere av informantene mine, og selv de som ikke engasjerte seg politisk i kvinnekampen leste feministisk litteratur og var en del av opprøret på sin måte. Følelsen av å være seksuelt frigjort er ikke eksplisitt koblet opp mot p-pillen. Prevensjon var noe de brukte for å beskytte seg mot graviditet først og fremst, ikke for å være seksuelt frigjort. Koblingen mellom p-pillen og frigjøring viser seg tydeligere når det er snakk om valgmuligheter. Det var ikke prevensjon som gjorde det mulig for dem å ha sex uten å skamme seg, det var prevensjon som gjorde at det var mulig for dem å ha sex uten å bli gravide.

På 1950-tallet begynte fremveksten av en ny ungdomskultur. Norsk ungdom ble påvirket av den amerikanske ungdommen, og adopterte kulturelle inntrykk og atferdsmønster. Musikk og magasiner var spesielt viktige, og forbruket blant norsk ungdom på 1950-tallet var høyere enn hos tidligere generasjoner. Denne nye ungdomskulturen omtales som et ungdomsopprør, da den var et klart og tydelig brudd med foreldregenerasjonen. En del av Anthony Giddens' modernitetsteori er at det i det moderne samfunnet er umulig å opprettholde en stabil sosial identitet, da endringene fra generasjon til generasjon er store. Individet blir derfor nødt til å konstruere sin egen identitet. Forholdet mellom den nye ungdomskulturen og foreldrene kan sees som et ledd i denne teorien. Erfaringsutveksling mellom voksne og barn hadde tradisjonelt vært en viktig del av barneoppdragelse. Giddens viser til at en profesjonalisering av barneoppdragelsen førte til at dette ikke lenger var tilfelle. Dette kan ha vært en del av forklaringen på hvorfor avstanden mellom foreldrenes kultur og ungdommens nye kultur ble så stor. Ungdommen på 1950-tallet var også barn av etterkrigstiden, en periode med stadig bedre økonomiske forhold, og det ble også stadig lettere å se til andre kulturer for inntrykk. Foreldrene bekymret seg for at flere av ungdommens nye kulturelle inntrykk var for seksualiserte, og foreldrene til unge jenter var spesielt bekymret for Elvis, og hans «sex appeal». Ungdommen var engasjert i spørsmål om seksualitet, og etterlyste bedre og mer ærlig seksualundervisning som også tok hensyn til dette med følelser.

Selv om Den norske kirken var positivt innstilt til familieplanlegging, var det fortsatt ekteskapet som var det eneste rammeverket for seksualiteten i kristen tro. Flertallet var positive til prevensjonsutviklingen, og så det som et gode for de familier som ønsket at

familieforøkningene skulle være mer forutsigbare. Mindretallet mente imidlertid at prevensjonsmidler som var enkle å bruke kunne føre til fristelse, og at flere valgte å ha sex utenfor ekteskapet. Dersom man kunne ha sex med hvem som helst uten at det innebar et visst ansvar, ville det bli for enkelt. Sex med prevensjon innebærer likevel ansvar, og materialet jeg har analysert tyder på at mye av dette ansvaret havnet hos kvinner. Allerede på 1920-tallet hadde «p-pillens mor», Margareth Sanger, poengtert at det er kvinner som føder barn, og derfor var det også kvinner som måtte ta grep og beskytte seg mot graviditet. Den samme holdningen ser ut til å ha eksistert i Norge på 60- og 70-tallet. Flere steder poengteres det at menn ikke tok like stort ansvar for å sørge for beskyttelse. Bispedømmeutvalget poengterte også at det var viktig for jenter å sørge for å ikke friste gutter i puberteten, da gutter i puberteten var spesielt sårbare for seksuell opphisselse og dumme avgjørelser. I forlengelse av dette argumentet viser bispedømmeutvalget generelt til at menn var mer åpne for seksuelle forbindelser utelukkende for nytelsens skyld.

Sosiolog Erik Grønseth var en av flere som kritiserte kirken for farlig moralisme, som satte spesielt ungdommen i en sårbar posisjon. Selv om kirken var åpen for at unge skulle få svar på spørsmål om seksualitet, var de tydelige motstandere av at spørsmål om prevensjon skulle behandles i skoleverket. Undersøkelser gjort på 60- og 70-tallet viser at ungdommen allerede hadde sex, og det var mange tenåringsmødre. Kirken og Grønseth representerer to forskjellige løsninger på problemet, der kirken mente at man måtte arbeide med å opplyse ungdommen om fornuftig seksualitet, mens Grønseth heller ville snakke om trygg seksualitet. Grønseth hadde flere allierte som ønsket en mer liberal seksualpolitikk overfor unge og ugifte, deriblant lege Astor Reigstad som var med på å starte Kontoret for Seksuell Opplysning gjennom sitt engasjement i Sosialistiske Legers Forening. Reigstad skiller seg spesielt ut i forbindelse med abortsaken, der han i en artikkel forteller at de hjalp kvinner å få aborter utenlands dersom de fikk avslag i Norge. Grønseth og Reigstad stilte seg i opposisjon til kirkens linje, der kvinner og unge jenter ble ansvarliggjort og plassert i en rolle som bærere av samfunnsmoralen, mens menn og unge gutter ble unnskyldt og fratatt tilnærmet alt ansvar.

Gjennom å bruke prevensjonsdebatten som utgangspunkt for analyse ser man tydelig hvordan det skilles mellom menn og kvinner. Mye av dette kan sannsynligvis knyttet til at det er kvinner som blir gravide, og derfor er det også naturlig at kvinner har størst interesse av å beskytte seg i seksuelle forbindelser. Likevel er det en tydelig konstruert motsetning mellom

menn og kvinner i materialet – eksempelvis i forbindelse med spørsmålet om en p-pille for menn. Det oppgis å være en bekymring at menn ikke vil bruke en p-pille, ettersom menn knytter sin evne til reproduksjon til sin evne å prestere seksuelt. Ingenting tyder på at kvinner ikke gjorde det samme, i hvert fall ikke på et personlig nivå. Samfunnsmessig hadde likevel kvinner gode grunner til å beskytte seg. Michel Foucault skriver at man unngikk uønsket seksuell atferd ved å knytte seksualitet til kjønn og slektskap, og at sanksjonene var store for avvikerne. Som jeg påpekte i innledningen til det tredje kapittelet i denne oppgaven: ingen avvik var mer synlige enn en gravid kvinne uten en mann – men selv uten dette samfunnsmessige stigmaet er det mange byrder som faller på en kvinne som blir uønsket gravid. Abortspørsmålet var svært kontroversielt, og har derfor fått svært mye oppmerksomhet i litteraturen jeg har undersøkt. Kampen for selvbestemt abort var en av de viktigste sakene for den nye kvinnebevegelsen, og inngikk som et ledd i en generell kamp for full kvinnefrigjøring. Det var også abortsaken som gjorde det vanskelig for kristne kvinner å bli en aktiv del av den nye kvinnebevegelsen.

P-pillen var i utgangspunktet et kvinnepolitisk prosjekt, og motivasjonen bak initiativet var å gi kvinner muligheten til å kontrollere sin egen reproduksjon. Da pillen kom til Norge i 1967 var det imidlertid ikke utelukkende en gledelig affære. Helsedirektør Karl Evang var en av flere som var skeptiske til p-pillen, og mente at vi visste alt for lite om pillens bivirkninger. Det var et av de første legemidlene som skulle gis til friske mennesker, og hormondosene var såpass høye at Evang mente at det umulig kunne være risikofritt. Den første kliniske utprøvingen av pillen ble gjort i Puerto Rico, og var i etterkant blitt svært kritisert på flere punkter. Flere kvinner hadde rapportert om plager etter de begynte på pillen, men forskerne som var ansvarlige for prosjektet hadde avvist dem, og kalt plagene psykosomatiske. I etterkant av dette var det gjort lite konkret forskning i større skala, og det var stor forvirring rundt hva de faktiske bivirkningene til pillen var. Til slutt ble pillen likevel godkjent av det norske legemiddelverket. I perioden etter pillen ble godkjent var det fortsatt ikke noe klart svar på hvilke bivirkninger som var reelle og hva som kunne knyttes til andre ting. Sammenhengen mellom p-pille og blodpropp var relativt sikker, men selv på 1970-tallet eksisterte det fortsatt leger som argumenterte for at dette ikke var påvist. Dessuten var blodpropp bare en av mange bivirkninger som brukere av p-pillen måtte bekymre seg for. I tillegg til risiko for blodpropp var listen over andre bivirkninger relativt lang: kvalme, hodepine, smerter i underliv og bryster og psykiske plager var blant de vanligste.

Det er tydelig forskjell i hvordan spørsmålet om bivirkninger behandles i utviklingen av kvinners p-pille og i forsøket på å utvikle en lignende pille for menn. Basert på eksempelet jeg har hentet frem i denne oppgaven ser man at bivirkningene satte en stopper for prosjektet. P-pillen for kvinner ble frigitt på markedet, til tross for dens mange bivirkninger. Det kan være flere årsaker til dette. Først og fremst har man tiden som passerte mellom forsøkene, og hvor forsøkene var basert. Det var nesten tjue år mellom forsøkene i Puerto Rico og Massachusetts, og dette kan ha spilt en stor rolle i hvordan spørsmålet om bivirkninger ble vurdert. Legemiddelvitenskapen hadde nok også lært av p-pillen. Dessuten er det også et poeng at forsøkene i Puerto Rico ikke var i den vestlige verden. Samtidig er det også tydelige indikasjoner på at det historisk har foregått en banalisering av kvinners helseplager. Utgangspunktet for å vurdere kvinnesykdommer har i stor grad vært basert på enten livmor (hysteria) eller følelser. Dette kan kobles til teorier om det konstruerte motsetningsforholdet mellom kvinner og menn, der menn vurderes som motsatte fra kvinner; menn representerer fornuft og kultur, mens kvinner representerer følelser og natur. Dersom man tar utgangspunkt i at en slik tanke var internalisert i datidens samfunns forståelse av kjønn, vil dette kunne ha vært en grunn for at kvinner ikke ble tatt seriøst.

Informantene mine oppgir å ikke ha vært spesielt bekymret for de mer alvorlige bivirkningene av pillen. I den grad de var bekymret var det vektøkning og uønsket hårvekst som bekymret dem. Det er ikke mulig å komme unna den positive effekten pillen har hatt, både når det gjelder kvinners seksuelle frigjøring og kvinners frigjøring generelt. Pillen hjalp også kvinner som slet med menstruasjonssmerter, og flere av informantene mine peker på at den har hjulpet dem både med dette, og andre ting. Historien om p-pillen kan likevel ikke påstås å være en solskinnshistorie. Selv om initiativet bak utviklingen av den var kvinnepolitisk motivert, har den også hatt negative effekter. Det er påfallende at man åpnet markedet for et legemiddel man hadde så lite kunnskap om, og på samme måte som flere andre tror jeg ikke at pillen i sin daværende form ville blitt godkjent dersom den hadde blitt utviklet i dag. Mye av kunnskapen vi har om pillen i dag har vi fått på bekostning av andre kvinners liv og helse. Samtidig gir informantene mine og deler av det skriftlige materialet også et bilde av at p-pillen ga større rom for seksuell nytelse for kvinner når de ikke lenger behøvde å bekymre seg for å bli gravid. Det er liten tvil om at pillen og prevensjon generelt har gjort en stor forskjell i mange kvinners liv, og virkningen har i et samfunnsperspektiv vært overveldende positiv; men historien forteller også om store tragedier.

Kilder

Bøker:

Asmervik, Sverre. (1972). *Ungdom og seksualitet*. Gyldendal

Assev, Albert. m. fl. (1967). *Kristne normer for seksualmoral: et ord fra kirken*. Forlaget Land og Kirke: Oslo

Bjørø, Knut. Myhre, Eivind. (1969). *P-pillen*. Universitetsforlaget: Oslo.

Glass, Robert H., Kase, Nathan G. (1973). *Kvinnekropp og Kjønnsliv*. Gyldendal Norsk Forlag: Oslo

Hellern, Victor. (red.), Notaker, Henry. (red.), Stubbraaten, Ulf H. (red). (1972). *Kristendommen: tekstsamling*. Dreyers forlag: Oslo

Hjælset, Ane-Marie. (1975). *Kirken og Kvinnen*. Eget forlag: Ålesund.

Jor, Lise V. (red.), Vassbakk, Marit S. (red). (1975). *Kvinnekamp og kristen tro: En antologi utarbeidet av Kirkerådets utvalg for forskning og utredning*. Land og Kirke. Gyldendal Norsk Forlag: Oslo

Pedersen, Anette. (red). Wielpolska, Brita. (red). (1976). *Kvinne, kjenn din kropp*. Pax Forlag A/S: Oslo

Ramvi, Ivar. (1967). *Familieplanlegging og prevensjon*. Forlaget Land og Kirke: Oslo

Reigstad, Astor. (1969). *Tryggere Samliv: Håndbok i prevensjon*. Pax Forlag A/S: Oslo

Sanger, Margareth. (1920). *Woman and the New Race*. Blue Ribbon Books: New York

Walløe, Lars. (1978). *Seksualitet, prevensjon og familieplanlegging i Norge*.
Universitetsforlaget: Oslo

Bibelvers:

1. Korinterbrev 11:5

1. Korinterbrev 14:33-34

1. Timoteus 2:11-12

Avisartikler:

Bergen Arbeiderblad. (06.09.1965). «Myndighetene sa nei til «anti-baby-pillen»» I: *Bergen Arbeiderblad*.

Dagningen. (27.07.1967). «Misforståelser kan skremme kvinnene fra preventivpillen» I: *Dagningen*.

Finnmark Dagblad. (01.08.1968). «Helsedirektoratet slår alarm: Sammenheng mellom bruk av P-pillen og blodpropp» I: *Finnmark Dagblad*.

Finnmarksposten. (25.03.1970). «P-pillen vekker stadig mer skepsis – Utvikling mot mindre hormondoser» I: *Finnmarksposten*.

Fremover. (01.04.1969) «P-pillen for menn klar om ti år» I: *Fremover*.

VG. (31.08.1970). «P-pillene er verdt risikoen» I: *VG*

Tidsskrift:

Bastøe, Oddvar. (1968). «Kristne normer for seksualmoral» I: *Kirke og kultur* (Vol. 73. Nr. 4.) s. 241-245. Forlaget Land og Kirke: Oslo

Biong, Sissel. m. fl. (1975). «Kristne Kvinnesakskvinner: «Vi kan dessverre ikke opptre som intervjuobjekter i Sirene!»» I: *Sirene: Tidssignal for kvinner og menn* (Nr. 5) s. 34. Cappelens Forlag A/S: Oslo

Foss, Solveig. (1967). «Misjon og familieplanlegging» I: *Kirke og kultur* (Vol. 72. Nr. 8) s. 485-499. Forlaget Land og Kirke: Oslo

Gundersen, Marit L., Hauglin, Astri. (1975). «Søstersolidaritet på tvers av livssyn?» I: *Sirene: Tidssignal for kvinner og menn* (Nr. 5) s. 35 og 40. Cappelens Forlag A/S: Oslo

Mao, Rohan. (1994). "An Imagined Reality: Malthusianism, Neo-Malthusianism, and Population Myth" I: *Economic and political weekly* (Vol. 29. No.5. 29/01/1994). [Hentet 18.02.19] [Tilgjengelig fra: <https://www.epw.in/journal/1994/5>]

Grønseth, Erik. (1957). Anmeldelse av «Vekst og utvikling: Hjelpeskilde ved undervisning i forplantningslære» i *Impuls. Organ for psykologi-interesserte* (Nr. 1. 11. årg). s.11-17.

Kvalem, Ingela Lundin. (2008). «Fakta og myter om effekt av seksualundervisning i skolen». I: *Tidsskrift for Norsk psykologforening*. (Vol. 45. Nr. 6). s. 743-747.

Lappegård, Trude. (2000). «Sex, men ikke barn.» I: *Samfunnsspeilet* (Nr. 6). s. 3 [Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/69739?_ts=137dab8d7c0]

Statistikk:

«Tabell 3.13: Folkemengde, fødte, døde, ekteskap, flyttinger og folketilvekst.» I: *Folkemengdens bevegelse 1735-2017*. Historisk statistikk. Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge. Mamelund, Svenn-Erik. Noack, Turid. (1997). *Skilsmisser i Norge 1886-1995 for kalenderår og ekteskapskohorter*. Statistisk Sentralbyrå: Oslo-Kongsvinger. [Hentet 18.02.19. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/a/histstat/rapp/rapp_199719.pdf]

Folkehelseinstituttet. (2018). «Klamydiastatistikk 2017». I: *FHI.no*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.fhi.no/nyheter/2018/klamydiastatistikk-2017/>]

Lappegård, Trude. (2000). «Sex, men ikke barn.» I: *Samfunnsspeilet* (Nr. 6). s. 3 [Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/69739?_ts=137dab8d7c0] *Figur 2*

Noack, Turid. Østby, Lars. (1981) *Fruktbarhet blant norske kvinner: Resultater fra fruktbarhetsundersøkelsen 1977*. Statistisk Sentralbyrå: Oslo-Kongsvinger:

Statistisk Sentralbyrå. «Helseforhold og helsetjenester» I: *Historisk statistikk 1994*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/kap04.html>]

Statistisk Sentralbyrå. (2018). «Den norske kirke» I: *ssb.no* [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_kostraj]

Stortingsdokumenter:

Stortingsmelding nr. 150 (1977-1978). *Innstilling fra sosialkomiteen om Kvinneåret 1975*.

Lover og dommer:

Likestillingsloven. (2013). *Lov om likestilling mellom kjønnene*.

RT-1974-1160 (Høyesterettsavgjørelse)

Radioprogram:

NRK. (27.09.1963). *Seksuell opplysning – hvorledes og av hvem? Samtale med universitetslektor dr.phil Ruth Frøyland Nielsen, magister Erik Grønseth og noen unge.*

Radio. [Tilgjengelig fra:

<https://www.nb.no/nbsok/nb/aa19f63d1cc97aacbab530aa4fa82931?index=2>]

Intervju med informanter

Litteratur og referanser

Allyn, David. (2001). *Make Love Not War: The Sexual Revolution: An Unfettered History*. Routledge: Abingdon

Andresen, Astri. Elvbakken, Kari-Tove. (2017). «Karl Evang og mødrehygienesaken – om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i helseforvaltningen (1938-1972)» I: *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*. (02/2017. Vol. 33). Hentet fra: Idunn.no. [Hentet 26.04.19. Tilgjengelig fra: https://www.idunn.no/nst/2017/02/karl_evang_og_moedrehygienesaken]

Andresen, Astri. Elvbakken, Kari-Tove. (2018). «Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter.» I: *Tidsskrift for kjønnsforskning* (01.02.2018. Vol. 42). Hentet fra Idunn.no [Hentet 26.04.19. Tilgjengelig fra: https://www.idunn.no/tfk/2018/01-02/foedselskontroll_barnehelse_og_kvinneres_rettigheter_og_plik]

Avdem, Anna J. Melby, Kari. (1985). *Oppe først, og sist i seng: husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Universitetsforlaget: Oslo

Beauvoir, Simone de. (2000). *Det Annet Kjønn*. Bokklubben Dagens Bøker: Oslo

Blom, Ida. (red). Sogner, Søvi. (red). (2013). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Cappelen Akademisk Forlag: Oslo

Blom, Ida. (1980). *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft?* Universitetsforlaget: Bergen

Bøe-Hansen, Magnhild. (2010). *Voldtekt – veien fra offerprevensjon til samtykke. Høyesteretts behandling av voldtekt 1945-2005*. Universitetet i Bergen: Bergen.

Connelly, Matthew. (2008). *Fatal Misconception – The Struggle to Control World Population*. Belknap Press: Cambridge

Danielsen, Hilde. Larsen, Eirinn. Ovesen, Ingeborg W. (2015). *Norsk likestillingshistorie*. Fagbokforlaget: Bergen

Endsjø, David Ø. (2009). *Sex og religion: fra jomfruball til hellig homosex*. Universitetsforlaget: Oslo

Ericsson, Kjersti. (1997). *Drift og dyd: kontrollen av jenter på femtitallet*. Pax Forlag A/S: Oslo

Farmer, Ann. (2008). *By Their Fruits: Eugenics, Population Control and the Abortion Campaign*. The Catholic University of America Press: Washington D.C.

Fauske, Halvor. (1998). "Modernitet og selv-identitet". I *Modernitet – refleksjoner og idébrytninger. En antologi*. Cappelen Akademisk: Oslo

Fossen, Bjarne Anders., Grønlie, Tore. (1979). «Byen sprenger grensene 1920-1970» I *Bergen bys historie*. Bind IV. Universitetsforlaget: Bergen

Foucault, Michel. (1999). *Seksualitetens Historie bind I: Viljen til Viten*. Pax Forlag: Oslo

Frey, Marc. (2011). «Neo-Malthusianism and development: Shifting interpretations of a contested paradigm» I: *Journal of Global History* (Nr. 6) s. 75-97

Frønes, Ivar. (2001). *Handling, kultur og mening*. Fagbokforlaget: Oslo

Gilman, Sander L., King, Helen., Porter, Roy., Rousseau, G. S., Showalter, Elaine. (1993). *Hysteria beyond Freud*. University of California Press: Los Angeles

Herzog, Dagmar. (2006). «Sexuality in the Postwar West», *The Journal of Modern History* (Vol. 78) s. 144-171.

Herzog, Dagmar. (2011). *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, Cambridge: Cambridge University

- Huldtqvist, Kenneth., Petersson, Kenneth. (1996). *Foucault: namnet på en modern vetenskaplig filosofisk problematik: tekster om maktens mentaliteter, pedagogikk, psykologi, medisinsk sosiologi, feminism og bio-politik*. HLS Förlag: Stockholm:
- Johansen, Hanne Marie. (2012). «Familien som omsorgsfellesskap». Sølvi Sogner (red). I: *I gode og onde dagar: Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Det norske samlaget: Oslo
- Kjærsgård, Helge Holst. (1987). *Legen snakker om P-pillen*. Chr. Schibsteds Forlag: Oslo
- Korsvik, Trine Rogg. (2018). *Sex, Vold og Feminisme: Hvordan voldtekt og porno ble politisk på 1970-tallet*. Cappelen Damm Akademisk: Oslo
- Laqueur, Thomas. (1987). «Orgasm, Generation and the Politics of Reproductive Biology» I: Catherine Gallagher and Thomas Laqueur: *The Making of the Modern Body*
- Lennerhed, Lena. (1994). *Frihet att njuta: sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Norstedt: Stockholm.
- Løland, Lene. (2007). *Unge rebeller I rock'n'roll-rus: En studie av norske avisers omtale av rock og ungdomskultur 1955-1960*. Universitetet i Bergen: Bergen
- Maines, Rachel P. (1999). *The Technology of Orgasm: "Hysteria", the Vibrator, and Women's Sexual Satisfaction*. The Johns Hopkins University Press: Baltimore
- Melve, Leidulf. (2010). *Historie: Historieskriving frå antikken til i dag*. Dreyers forlag: Oslo
- Melve, Leidulf. 2018. *Historikernes arbeidsmåter*. Universitetsforlaget: Oslo
- Nordberg, Kari H. 2013. *Ansvarlig seksualitet: Seksualundervisning i Norge 1935-1985*. UiO, Institutt for Arkeologi, Konservering og Historie: Oslo.

Pedersen, Anette. (red). Wielpolska, Brita. (red). (1976). *Kvinne, kjenn din kropp*. Pax Forlag

Pickering, W. S. F. (red). (2011). *Durkheim on Religion: A Selection of Readings with Bibliography and Introductory Remarks*. James Clarke & Co: Cambridge.

Rao, M. (1994). "An imagined reality. Malthusianism, neo-malthusianism and population myth" I: *Economic and Political Weekly*. (Vol. 29, Nr. 5) s. 40-52.:

Reizel, Liza. Teigen, Mari. (2014). *Kjønnsdeling og etniske skiller på arbeidsmarkedet*. Gyldendal Akademisk Forlag: Oslo

Rosenbeck, Bente. (1987). *Kvindekøn: Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980*. Gyldendal: København

Schiebinger, Londa L. (2004). *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*. Rutgers University Press: Chicago

Scott, Joan, W. (1986). « Gender: A Useful Category of Historical Analysis». I: *American Historical Review* (Vol 91, No. 5). s. 1053-1075:

Sogner, Sølvi. (1984). *Fra stua full til tobarnskull*. Universitetsforlaget: Oslo

Sogner, Sølvi. (1995). «Fra stua full til tobarnskull». Inger Elisabeth Haavet (red.) Publisert I: *Katti Anker Møller: Mødrenes forkjemper 125 år* (Skriftserien 7). Senter for humanistisk kvinneforskning: Bergen.

Szatmary, David P. (2004). *Rockin' in Time. A social History of Rock'n'Roll*. Pearson Prentice Hall: New Jersey:

Thompson, Paul. (1980). *Det förgångnas röst – den muntliga historieforskningens grunder*. Gidlunds förlag AB: Möklinta.:

Tjelmeland, Halvard. (1996). *Fra byfolk og bona til tromsøværing*. Tromsø Kommune: Tromsø

Nettlenker:

Austad, Torleiv. (02.09.2016). Per Lønning. I *Norsk biografisk leksikon*. [Hentet 25. april 2019 fra https://nbl.snl.no/Per_L%C3%B8nning]

Bjøro, Knut. (2018). coitus interruptus. I Store medisinske leksikon. [Hentet 26.04.19. Tilgjengelig fra: https://sml.snl.no/coitus_interruptus]

Brubaker, Ingrid. (2015). «Myklesaken splittet Norge» I: *Bergensavisen (ba.no)*. [Hentet: 10.01.19. Tilgjengelig fra: <https://www.ba.no/myklesaken-splittet-norge/s/5-8-114089>]

Elden, John Christian. (2017). seksuelt krenkende adferd. I *Store norske leksikon*. [Hentet 05.05.2019. Tilgjengelig fra: https://snl.no/seksuelt_krenkende_adferd]

Goodreads. “Robert H. Glass.” I: *Goodreads.com*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://www.goodreads.com/author/show/478261.Robert_H_Glass].

Goodreads. «Nathan G. Kase” I: *Goodreads.com* [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://www.goodreads.com/author/show/478262.Nathan_G_Kase]

Kirkens Nødhjelps Blogg. «Inger-Torunn Sjøtrø» I: *kirkensnodhjelp.no*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.kirkensnodhjelp.no/om-oss/kirkens-nodhjelps-blogg/bloggerne/inger-torunn-sjotro/>]

Klingberg, Helene Freilem. (2007). «Kristent kvinnesaksforum (KKF) 1974-1987. I: *kjonnsforskning.no*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: <http://kjonnsforskning.no/nb/helene-freilem-klingberg-kristent-kvinnesaksforum-kkf-1974-87>]

Kolbjørnsen, Mia. (2014). «Kvalitetsbevisst universitetsdirektør takker av» I: *Uib.no* [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.uib.no/aktuelt/73348/kvalitetsbevisst->

universitetsdirektør-takker-av]

Omland, Ellen. (28.04.2014) «-Vi hjalp kvinner til England for å ta abort på 70-tallet» I: *NRK.no*. [Hentet 07.05.19. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/norge/hjalp-kvinner-til-england-1.11684908>]

PBS.. «The Puerto Rico Pill Trials» I: *PBS.org* [Hentet 18.02.19] [Tilgjengelig fra: <https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/pill-puerto-rico-pill-trials/>]

Wikipedia. «Deep Throat» I: *Wikipedia.org*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: [https://no.wikipedia.org/wiki/Deep_Throat_\(film\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Deep_Throat_(film))]

Wikipedia. (2019). *Knut Bjøro*. I: *wikipedia.org*. [Hentet: 07.05.19. Tilgjengelig fra: https://en.wikipedia.org/wiki/Knut_Bjoro]

TV:

Johannesen, Einar (programleder). (09.12.1969). *Det barnløse ekteskap*. TV-program fra Norsk Rikskringkasting AS (NRK). Video. [Tilgjengelig fra: <https://tv.nrk.no/serie/det-barnloese-ekteskap>]

